

BUDAPESTI SZEMLE

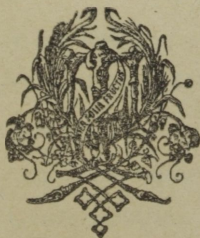
A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

SZÁZKILENCZVENEDIK KÖTET

(544., 545., 546. SZÁM)

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1922

TARTALOM.

DXLIV. SZÁM.

	Lap
SZÉCHENYI DÖBLINGI IRODALMI HAGYATÉKA. —	
Angyal Dávidtól.....	1
WEKERLE SÁNDOR. — Matlekovits Sándortól	12
MACAULAY. — Voinovich Gézáttól.....	32
SZEMLE: <i>Adatok a legújabb francia irodalom történetéhez.</i> —	
Karl Lajostól.....	41

DXLV. SZÁM.

	Lap
BEÖTHY ZSOLT. — Négyesy Lászlótól.....	49
A NEMZETKÖZI BIRÁSKODÁS A NEMZETEK SZÖVETSÉGÉ- BEN. — B. Wlassics Gyulától	55
AZ ANTIKRISZTUS. (II.) — Történelmi rajz. — Surányi Miklóstól	70
KÖLTEMÉNYEK: — <i>Régi mandulavirágzás.</i> — Vargha Gyulától. — <i>Az itáliai számár.</i> — <i>A tanítónő.</i> — Petri Mórtól	90
ÉRTESITŐ: <i>Nitti könyve.</i> (Nitti: <i>Nincs béke Európában.</i>) — Szöllösy Lajostól. — <i>Erkel Ferencz levelei.</i> — (D'Isoz Kálmán: <i>A M. N. Múzeum könyvtárának címjegyzéke.</i> VI. Zenei kéziratok.) — Rédey Tivadartól. — Értesítés	92

DXLVI. SZÁM.

	Lap
BENCZÚR GYULA EMLÉKEZETE. — Berzeviczy Alberttől — — —	97
VIGASZTALÁSOK AZ ANTIK IRODALOMBAN. Hegedűs Istvántól	118
BEÖTHY ZSOLT, AZ IRODALOMTÖRTÉNETÍRÓ. — Császár Elemérettől	137
AZ ANTIKRISZTUS. (II.) — Történelmi rajz. — Surányi Miklóstól	145
KÖLTEMÉNYEK: <i>Julián barát.</i> — <i>Alkonyi pirosság.</i> — Vargha Gyulától	167
KÉPZŐMŰVÉSZELET. <i>Jubilaeumi kiállítás a Műcsarnokban.</i> — D.-től	174

SZÉCHENYI DÖBLINGI IRODALMI HAGYATÉKA.¹

Gróf Klebelsberg Kunó, a mostani belügyminiszter, mint a Magyar Történelmi Társulat elnöke, 1917-ben összehozta a szükséges pénzeszközöket egy tíz kötetre terjedő forrásgyűjtemény kiadása végett, mely Magyarország legújabb történetére vetett volna világot Budavárának visszafoglalásától (1686) 1848-ig. E vállalat előkészítése közben reánk szakadt az 1918-iki katastropha s ekkor az összegyűjtött pénz egyetlen kötet kiadására sem lett volna elegendő. De a gróf nem csüggedett el, sőt a szomorú körülményekből új ösztönt merített a fokozott tevékenységre. Hiszen a nagy bécsi levéltárak, melyek a magyar történet legbecsesebb forrásait őrzik, 1918 után megnyitották a kutatóknak a monarchia idején még aggodalmasan elzárt gyűjteményeiket. A gróf most minden követ megmozgatott, hogy a drágaság ellenére is céljt érjen. A levéltári kutatás számára magyar történelmi intézetet alapított Bécsben és a forrásgyűjtemény időhatárát kitolta 1848-tól 1918-ig.

E nagy és hálát érdemlő fáradsággal megalapított tudományos szervezet most adta ki első két kötetét. Ismeretes, hogy b. Thierry cs. rendőrminister 1860 márczius 3-án elrendelte a házkutatást gróf Széchenyi lakásán, dr. Görgennek döblingi tébolydájában. A következő hónapban, gróf Széchenyinek öngyilkossága után, a házkutatást megismételték. E két alkalommal sokféle irat jutott a kis vastag báró Thierry kezébe, a ki Széchenyi egyik osztrák barátjának

¹ Szerkesztette és bevezetéssel ellátta Dr. Károlyi Árpád. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat. I—II. 1921—1922. (Magyarország újabbkori történetének forrásai.)

élcze szerint testének felső emeletén, a hol az agy székel, korlátoltabb méreteket mutatott, mint terjedelmes földszintjén. Ez iratokat Károlyi Árpád mintaszerűen szerkesztett két kötetben adta most a magyar közönség kezébe. A nem mindig olvasható Széchenyi-kéziratok pontos olvasása, annak megállapítása, hogy az a nagy satira, mely a második kötetet teljesen betölti, tulajdonkép az *Önismeret*-nek folytatása, a számos és tanulságos jegyzet szerkesztése nem volt könnyű feladat. Károlyiban a kutató lelkiismeretességét és elmeéletét még felülmúlja a történetíró elbeszélő művészete. Bevezetése valódi remekmű a maga nemében. Hogy miképen készítették elő és miképen hajtották végre a házkutatást, hogy minő politikai viszonyok fejlődtek ki Bach bukása előtt és után Ausztriában, hogy e viszonyok miképen hatottak Széchenyi terveire és reményeire, hogy minő történeti és lélektani értéke van Széchenyi hátrahagyott iratainak, mindezt Károlyi kimerítő alaposággal és drámai élénkséggel adja elő. Különösen felemelően hat az olvasóra Károlyinak rendkívüli igazságérzete, mely a szívetől idegen törekvéseket is erkölcsi értékük szerint méltányolja. Mindarról, a mi új és becses Károlyi előszavában és Széchenyinek most először megjelent munkáiban, ez alkalommal nem szólhatok. A figyelmet leginkább Széchenyi *Naplóinak* még eddig nem ismert töredékeire óhajtanám felhívni.

II.

Széchenyi kora-ifjúságától kezdve öreg koráig majd minden nap hosszabb vagy rövidebb feljegyzést iktatott be naplójába. Magának írt, naplóját senkinek sem mutatta, a legtávolabbról sem gondolt arra, hogy későbbi életrajzírójának anyagot szolgáltatson a maga dicsőítésére. «Naplóimat» — ezt írja Thierrynek a házkutatás utáni napon — «semmi más okból, csak a magam ellenőrzésére írtam.» Önmagát akarta megismerni és erre a majdnem megoldhatatlan feladatra annyi buzgalmat fordított, mint a mennyit sok államférfiú a maga előmenetelére szokott felhasználni. Széchenyi hívó keresztyén volt a szó legszebb értelmében,

önmagát tökéletesíteni szent kötelességnek tartotta, azért jegyezte fel írásban is hibáit, már korán mutatván hajlamot az önkínzásra.

De más ok is ösztönözte a naplóírásra. Széchenyi lelki világán a phantasia uralkodott, Vischer Frigyes Tivadar egy szavával élve, phantasiagenialis természetnek nevezhetjük Széchenyit. Phantasiája művészeti alkotásokban nem bírt érvényesülni, hanem az alakításnak egy sajátságos nemére ösztönözte. Egy sülyedő nemzetet akart átalakítani, egy sokféle zárt csoportra szétszakított társadalmat olyan nemzetté akart átformálni, melyet egységes érzés hevít. Ebben a munkában phantasiájának hatalma nyilatkozik érzéseinek és értelmének erejével együtt, de a phantasiától kormányzott lelki életének heves és gyöngéd szenvedélyei e politikai küzdelmekben kifejezésre csak részben jutottak. Pedig ezek is óhajtották a kialakítást, vágyódtak az érzékités valamely írásbeli formájára. Széchenyi ezért Hamlettel mondhatta volna el: «Hol a tárczám, leírom, hadd íróm le.»

III.

Ilyen formán Széchenyi kettős életet élt. Belső nyugtalan-ságát, hirtelen változó hangulatait, fellöbbanó szenvedélyességét és a reá következő melancholikus lankadást, szóval mindazt az izgalmat, melyet a befelé működő phantasia a lélekben előidézni szokott, naplójára bízta. Ellenben a nyilvánosság előtt hidegséget erőltetve magára, a hirtelen hangulatok és a szenvedélyesség politikája ellen küzdött. Így próbálta Széchenyi a saját fájdalmas belső tapasztalatait nemzetének javára fordítani. Naplói adnak kulcsot nehezen érthető, mert sokféle ellentétet magába foglaló egyéniségéhez. Különbben is e naplók a világirodalom legérdekesebb önéletrajzi művei közé tartoznak. Mennél öregebb lesz Széchenyi, annál tömörebbek feljegyzései. Rövid, töredékes, szinte jelszavakká-zsugorodó monologokat ír, melyek, mint a villámok, mély örvényeket világítanak meg. Gyakran csak tényeket jegyez fel, de az életrajzírónak e látszólag száraz jegyzetek is lélektani jelentőségűek.

Kedélyének phantastikus nyugtalansága, a folytonos elmerülés képzelt vagy valódi hibáiba, néha szörnyű önvádakat keltenek életre. Egyik legsúlyosabb önvádjá, mely fiatal sógornőjének kora halálára vonatkozik, még ifjúkorából származik. Széchenyi ugyanis azt állítja naplóiban, hogy O'Meade Karolinának, Pál bátyja feleségének korai halála az ő lelkiismeretét terheli. Az ő szenvedélye okozta e halált. Ő a gyilkosa sógornőjének, így vádolja önmagát. Eddig nem igen tudtuk, hogy mit csináljunk e vádakkal, csak sejtettük, hogy Széchenyi melancholikus phantasiája egy szemernyi valóságot a szörnyűségig nagyított.

Most Károlyi megtalálta Karolina leveleit a fiatal Széchenyihez és ezekből biztos lélektani tapintattal megállapította az önvádban eltorzított történetnek valódi körvonalait. A rajongó, szép és fiatal irországi nő élénk rokonszenvet érzett a daliás és kiváló szellemű, alig 23 éves huszárkapitány iránt, a ki részt vett az Európa szabadságáért vívott harcokban. Széchenyi viszonzta e rokonszenvet, de a két ifjú lélek barátsága tökéletesen ártatlan volt. Karolina halála után egyik rokona, herceg Lichnovszky Eduárd, felszólította barátját, Széchenyit, hogy bánja meg bűneit. Ez a kor divatos mysticismusával írt levél arra látszott célozni, hogy O'Meade Karolinának halálát csalódott szerelmi vágyódás is siettette. Továbbá Széchenyi egy Karolinára vonatkozó, fiatal könnyelműséggel elejtett nyilatkozata miatt valóban megérdemelte az ócsárlást. Azonban e nyilatkozatának ép oly kevés köze volt a tüdősorvadásban elhalt Karolina katastrófájához, mint a Lichnovszkytól érintett állítólagos szerelmi vágyódásnak. De Lichnovszkynak felszólítását a bűnbánatra Széchenyi nem felejtette el, ifjú barátjának a jámborság hangulatában elejtett phrasisa az idők folyamán egyre mélyebb hatást tett lelkére. Gondoljuk még meg, hogy Széchenyi ifjú korában nagyon lelkesedett Byron Manfrédjéért. Manfréd lelkét is titokzatos bűn nyomja, egy véres kimenetelű bűnös szerelem. Képzeltjük Széchenyi érzéseit, midőn egy Manfréd-monologban ezeket olvasta: «Oh — ha én nem éltem volna, még élne az, a kit szerettem és ha nem szeretek, még most is, a kit szerettem, szép volna.

boldogító és boldogított.» Több mint valószínű, hogy Széchenyi Lichnovszky megjegyzésének és a byroni versek varázsának hatása alatt sodortatott oly büntudatba, melyből soha sem birt többé kiszabadulni.

Hasonló önvádak, azután a nyomasztó aggodalmak, továbbá a már 1848 előtt fölmerülő öngyilkossági gondolatok, néhány életrajzíró arra a következtetésre csábítottak, hogy Széchenyi tulajdonkép mindig elmebeteg volt, mert hiszen az említett jelenségek a melancholikus elmebetegségek egyik fájának jellemző tünetei. Bizonyos mértékben valóban elmondhatjuk Széchenyiről, hogy lelki szervezete nem volt egészséges, semmikép sem versenyezhetett egy önelégült, felvilágosodott világpolgárnak csorbítatlan egészségével, de mégis igen elhibázott eljárás volna elmekórtani tankönyvekből vett kategóriákat, melyek csak nyomott intelligentiákra illenek, alkalmazni mértékül Széchenyi megrázó lelki harcainak magyarázatára. Az ő tragédiája érzékeny lelkiismeretéből fejlődött ki, melyet folyton elfoglalt phantasiája nagyon is hamar felizgatott.

IV.

Széchenyinek eddig ismert naplói 1848 márczius közepén végződtek. Most előttünk van folytatásuk egészen szeptember 5-ikéig, az örültségi roham kitörésének napjáig. Most tudjuk csak világosan, hogy minő érzésekkel szemlélte Széchenyi a viharfelhőknek felvonulását, a mikor tagja volt a Batthyány—Kossuth ministeriumnak. Széchenyi szerette az angol alkotmányt és úgy gondolta, hogy magyarországi békes reformjának a felelős parlamenti ministerium lesz a zárköve. A parlamentáris kormányforma az ő terve szerint koronája lett volt annak az épületnek, mely 1848-ban még nem jutott tető alá. Ekkor kitört az európai forradalom, a hullámok átesaptak a magyar földre is, a hol az új alkotmányos formák belga minta szerint mintegy varázsütésre léptek életbe. Széchenyi szerette volna elzárni Magyarországot a forradalmi áramlat elől, legforróbb kívánsága az volt, hogy a dynastia Magyarország segítségével

üljön újra a nyeregbe. Hogy a forradalmi átalakulás csodáján örüljön-e vagy kétségbeesék, maga sem tudta. «Ajánlom a hozzám tartozókat, fajomat és végül magamat kezeidbe, Istenem», így kiáltott fel márczius 19-én kétség és remény közt ingadozva, mikor még conservatív hajlamú hazafiak is mámorosak voltak a boldogságtól. Akaratereje meg volt törve, mintegy álomba merült és sodortatta magát az ártól. Batthyány a közlekedési tárczát ajánlotta fel neki. «Én azt mondom — írta naplójába —, ha szüksége van rám, elvállalom. Most írtam alá halálos ítéletemet. Bizonyosan a kés alá kerülök.» A kés, a guillotine — mind gyakrabban merülnek fel Széchenyi ekkori látomásaiban. Nem mintha félt volna a haláltól, noha az a gondolat, hogy oly politikáért végeznék ki, mely nem is az övé, kínos hatást tett reá. De a halált mondhatatlan gyötrelmekből való szabadulásnak tekintette. 1848 nyarán pisztolypárba volt Patayval. «Kihajtottam Andrássyval Lőrinczibe — írja naplójába augusztus 23-án — és kívántam, gyönyörűséggel áhítóztam az agyonlövetést. Egyszerre lőttünk mind a ketten: Én szándékosan hibáztam. Valószínűen Patay is. Szomorúbb voltam hazatérve, mint odamenet.» A haláltól tehát nem félt, de a guillotine jele volt a véres forradalomnak és ebben nemzetének és egész élete munkájának el kellett pusztulniok. Gyöngé kísérleteket tett a veszély megelőzésére. «Én a békítés mellett vagyok — írja június 9-én —, de az okosságot gyávaságnak, az óvatosságot félelemnek tekintik. Nincs többé reményem.»

A kormányrúd kihullott kezéből, annál görcsösebben ragaszkodott ministeriuma munkaköréhez, hogy meneküljön a megsemmisülés érzetétől. Különösen a szép lánczíd, mely akkor befejezéséhez közeledett, látomásokkal népes phantasiájában csodálatos symbolummá alakult, mely Magyarország sorsát igazgatja. Reményei emelkednek és hanyatlanak, a szerint, a hogy' a hídépítés halad vagy megakad. Augusztus 25-én ezt írja *Naplójába*: «Egész éjjel szörnyű vihar dühöngött, mennydörgött és szakadt az eső. A hídon a vihar miatt nem dolgozhatnak az emberek!! Hahaha! A híd nem készül el, nem szabad elkészülnie. Ez a szép híd, a világ e cso-

alája, magyar földön föl nem épülhet.» Csodás látomásokba vetette hitét, mint Macbeth, és most ő is azt hitte, hogy a dunsinani erdő megmozdult. A márcziusi reménysugarak ekkor már végleg szétoszlottak és mennél sötétebb lett az ég, annál mélyebben gyökerezett meg Széchenyi lelkében egy gondolat, mely rettentőbb volt, mint a visszaemlékezés Karolina halálára.

Aristokratikus hölgyek már márcziusban mondták Széchenyinek a társalgás ártatlan hangján: «Ez tulajdonkép az ön műve.» Széchenyi védekezett eleintén a szemrehányás ellen. «Ki az oka mindezeknek? — írja naplójába — egyedül senki! A körülmények! Én világosságot, Batthyány és Kossuth tüzet vittek intézményeinkbe. Én tisztán reformer voltam — soha sem úszítottam! Isten bocsássa meg bűneimet!» Ez utolsó felkiáltás bizonyítja, hogy a meggyőző védekezés ellenére is, Széchenyi ellenálló ereje az aristokratikus körök szemrehányásaival szemben már kezdetben alá volt ásva. Május 18-án *Naplójába* ezt írja: «Gondolataim miatt nem bírok aludni. Úgy látom, hogy fő oka vagyok mind annak, a mi történik. Hogy vezekeljek és hogy a másvilágon elfogadjanak — ezen a földön lassú tűzben kellene kitisztulnom.» Ezentúl ilyen hangon folytatja tovább. Július 12-én, midőn a harcz a szerbek ellen nehézségekbe ütközik, Széchenyi ezt írja: «Kossuth neve a megirandó történetben vértengerben tűnik fel előttem.» Másnap újra a vértengerre gondol más vonatkozásban. «Keserves éjszakám volt. Egy hang bennem így kiáltott: A mostani felfordulásban neked van a legnagyobb részed. Minden csepp vér, a mely ömleni fog, te reád hull vissza.» Augusztus elején még el bírta üzni a lelkiismereti furdalásokat. 5-ikén ezt írja: «Lelkiismeretem nyugodt.» De öntudata ezután már alig bírja elnémítani az Eumenidák karát. Hiszen az a kínzó önvád nem volt teljesen üres képzelődés. Széchenyi izgatásának módszere a harminczas években nem nevezhető teljesen hibátlannak és hibáinak hatása a negyvenes évek politikai viharain félre nem ismerhető. Megfeszítette minden erejét, hogy azt a hatást gyöngítse, de tévedéseinek tudata végzetes súlylyal nehezedett most lelkére. «Szakadatlanul fülembre cseng, —

írja augusztus 11-én — a mit Metternich 20—25 évvel ezelőtt mondott nekem : «Ha ön kivesz egy követ a boltozatból, az egész összeomlik.» Éjjelei egyre rémesebbek lesznek, az imádkozás és gyónás többé nem nyugtatják meg. Szeptember 1-én le akarja zárni naplói kötetét. 2-án újra kinyitja és ezt írja belé : «Már mindenki észreveszi siralmas állapotomat.» Szeptember 3-án, midőn a szakítás a dynastiával már kikerülhetetlen volt, így ír : «Kétségbeejtő . . . 48 óra alatt minden tűzbe borúl . . . És senki sem akarja elhinni! A legrémítőbb hangulatban vagyok . . . Pisztolý . . . és még sem. Semmit sem alszom. Nem tudok öt perczig egy széken ülni. Borzasztó lelkiismereti furdalások. Karolina stb., stb. Elkárhoztam! Isten könyörülj rajtam! Egyetlen fénysugarat sem bírok észrevenni széles e világon.» Kossuthhoz megy, a ki így szól hozzá : «Én az ördöggel is paktálok . . . de Béccsel és a dynastiával nem.» Ez a kijelentés végleg megtörte Széchenyit. Szeptember 4-én írja : «4 órát aludtam. Azután újra korbácsoltak az Eumenidák. — Agyon akarom löni magamat — Tasner megakadályozza! — Megyek a ministeri conferentiába Kossuthhoz. A ministerek felmentenek a további közreműködéstől. Soha ember több zűrzavart nem okozott a világon, mint én. Ó, Isten, könyörülj rajtam!»

Szeptember 5-én orvosa, Almási Balogh Pál elkíséri Széchenyit Döblingbe az örültek házába.

V.

Teljes homály borult ezután a fényes elmére jó ideig. 1849 márcziusában kissé oszladozik a homály, Széchenyi újra tollat ragad, hogy önvallomásokat és leveléket írjon. Iratainak minden szava az első döblingi évekből mind megannyi hegyes tőr, melyet sebeibe dőf, hogy be ne hegedjenek. Ő a világ legelvetemültebb embere, Karolinát lassú tűzben ölte meg, hiúságból és könnyelműségből nemzetét a nyomorba döntötte és megcsalta mennyei tisztaságú nejét. Általában szívtelenül élt és meg volt terhelve az érzékiség minden bűnével. Ily vádakkal korbácsolja önmagát. Majd e felkiáltások szakadnak ki lelkéből : «A pokol nagyon is sekély, az

örökkévalóság nagyon is rövid, a pokoli kínok nagyon is enyhék, semhogy engem, a nyomorultat, a kinek semmi sem volt szent a világon és az égen, megfenyíthessenek. Kétségbeesés éjjel-nappal, ez az én egyetlen vagyonom!» Végtelen fájdalom megható tragikai pathosszal nyilatkozik e szavakban, oly fájdalom, mely többnyire zavaros gondolatokká fajul el, de tökéletesen értelmetlennek még sem nevezhető. Hallgassuk csak meg 1849 márczius 21-iki önvallomásában a következő szavakat: «Azt mondják, hogy az én nagy bűneimet senki sem ismeri, sőt hogy az emberek szeretnek és tisztelnek. A mire nekem, fájdalom, ezt kell válaszolnom: a veséknék és a lelkiismeretnek redőibe más ember nem hatolhat, csak maga a bűnös és nagyon gyakran kárhozthatnak az emberek ott, hol Isten megbocsát és megfordítva. Gyakran a minden emberbe beléplántált isteni meggyőződés kárhozthat ott, hol a világ megbocsát, sőt az illetőt még dicséri is.» Mély értelmű szavak ezek, Polonius azt mondaná róluk, hogy van bizonyos rendszer ez örültségben. Tökéletesen igaz az, hogy a ki magát őszintén megfigyeli, a saját hibáit, ha még úgy rejtőznek is, jól látja és isteni meggyőződésének erejénél fogva nem szabad megtántorodnia az idegen dicséret által. Így Széchenyi önvádjait is nagy általánosságban bizonyos valódi körülményekre vezethetjük vissza. A heves szenvedélyeknek és a hiúságnak könnyen megbocsátható tévedései, vagy a körülményekből kimagyarázható politikai mulasztások a beteg Széchenyi által az önsanyargatás szenvedélyével szörnyű bűnökké torzítottak el. És hogy még mélyebben megalázkodjék s hogy még keményebben bűnhődjék, a márczius előtti Magyarország vezetőit és viszonyait, noha egészséges napjaiban a gúny és harag fegyvereivel támadott ellenük, most a tökéletes hibátlanság dicső fényében látja. «Az én legnagyobb vakságom abból állott, — írja Tasnernek 1851-ben — hogy kikeltem Kossuth ellen. Ha nem harczolok ellene, a ki — mint most látom — végtelenül nemes lelkű ember, hírlapjában nem folytatott volna ellenem háborút, hanem végre maga is belátta volna, hogy a kormányval egyet értve teremtenünk kell valamit.» Ilyen lelki kínok közt töltött el Széchenyi néhány évet, testileg kora

ellenére is eléggé jól érezve magát. Naponként 14 óráig fel és alá járkált, «a remény szikrája nélkül, lelkében szakadatlanul nem a halál, hanem a pokol félelmében».

Körülbelül 1853 óta állapotában határozott javulás volt észrevehető. Nyugodtabb lett, a külvilág iránt élénkebben érdeklődik, újra megnyitja naplójának köteteit, 1856-ban már ujsághadjáratot szervez az osztrák kormány centralizáló politikája ellen, maga is ír ellene névtelen cikkekkel és röpiratokat, fogadja családját, rokonait, politikai barátjait, sőt az osztrák államférfiakat is. Az a bizonyos betegesen phantastikus vonás, mely pályája kezdetétől jellemezte, döblingi irataiban és cselekvéseiben még élesebben ütközik ki, de mégsem tagadható, hogy kivált 1856 óta Széchenyi visszanyerte szellemének erejét. Életbölcseége, politikai éleslátása, genialis humora új életre ébredtek ekkor. Miért maradt mégis dr. Gøergennek intézetében?

Az akkori Ausztriának vezető rendőri hatóságai azt hitték, hogy Széchenyi a tébolydát asylumnak választotta, a honnan politikai működésének szálait észrevétlenül szövögethette. Alaptalan föltevés. Hiszen a czeni kastélyban, bizonyos távolságban a középponti rendőri hatóságoktól. Széchenyi nagyobb biztonsággal mozoghatott volna. És e kastélyból a gyanú esetén könnyebb is lett volna a menekvés, mint Döblingből. A történetírók előtt is talány Széchenyinek Döblingben maradása, annak megoldásában nem bírnak megegyezni.

A fölmerült magyarázatok közt, úgy hisszük, a legvalószínűbb az, hogy Széchenyi még 1856 után is bizonyos mértékben beteg volt. Folytonos önvádjai elnémultak, szellemi képességeiről lefoszlott a köd, de lelkében még vérzett a lelkiismeretén ejtett seb. Bűnösnek érezte magát és fogadalmat tett, hogy bűnhődésül élve nem hagyja el a döblingi tébolydát. Családjá hiába unszolta, Széchenyi még rövid időre sem akart kimenni dr. Gøergennek intézetéből. A rendőri házkutatás után Széchenyi naplói tanuságot tesznek szörnyű izgatottságáról különösen 1860 márczius 17-ike után. E napon br. Thierry leveléből, az Allgemeine Zeitung és a Times cikkeiből világosan látta, hogy a kormány pert akar ellene

indítani, oly pert, mely őt bizonyára erőszakkal fogja kizavarni Döblingből. Az elítéltetéstől vagy a haláltól a legkevésbé sem tartott, de azt a gondolatot, hogy a döblingi intézetből távoznia kell, nem bírta elviselni. Különben is kifáradt a világgal való küzdésben. A törvényes eljárás gyötrelmeinek és izgalmainak gondolatától iszonyodva fordult el.

Márcezius 22-én írja naplójába : «Végem óriási léptekkel közelget. A végtelenségig fognak gyötörni. Ezt ki kell kerülnöm.» Az öngyilkosságnak dæmona, melytől egész életén át menekülni igyekezett, ekkor már karmaiban tartotta. 25-én írja : «El nem kerülhető. — Elvesztem. — Végem minden pillanatban beállhat.» 26-án : «Elborzadok! Nem bírom elviselni életemet. Sóhajtozva vágyódom a megsemmisülésre.» 28-án : «Szét vagyok tépve.» 29-én : «Telve kétségbeeséssel. Az éjjel végezni akartam életemet.» 30-án : «Kétségbeestem. Nem bírok élni és nem bírok meghalni.» 31-én : «El vagyok veszve!» A napló április elsején e szavakkal végződik : «Nem bírom magam megmenteni.» Ezután a még el nem gyöngült, alig hatvankilencz éves férfiúnak életösztöne napokig viaskodott az ádáz dæmonnal. Az április 8-án, húsvétvasárnapjára virradó éjjelen Széchenyi pisztolylövéssel szétroncsolta agyvelejét.

Elkobzott iratait a rendőrség meg akarta semmisíteni. I. Ferencz József, noha tudta, hogy Széchenyi őt is kíméletlenül támadja, megmentette azokat a történetírás számára. Károlyi a legmelegebb elismeréssel adózik e lovagias elhatározásért I. Ferencz József emlékének. Bizonyára tudta a király, hogy Széchenyi bármit írt is elkeseredésében, rendületlen hűséggel ragaszkodott a dynastiához és érezte talán azt is, hogy annak a férfiúnak tragédiája, a ki Magyarország elszakadását Ausztriától nemzetére nézve halálos csapásnak tekintette, szorosan egybe van kapcsolva a Magyarországot és Ausztriát elválasztó százados félreértésekkel.

Széchenyi tragédiájánál megrendítőbbet nem ismer a magyar történet. Vértanúja volt végtelenül érzékeny lelkiismeretének és páratlanul mély hazafias szenvedélyének.

WEKERLE SÁNDOR.

Emlékbeszéd a M. T. Akadémiában.

Az a megtisztelő megbízás jutott osztályrészemül, hogy nagyérdemű igazgatósági és tiszteleti tagunk, Wekerle Sándorról emlékbeszédet tartsak.

Nehéz a feladat. Egy nagy államférfi működését kell szemeink elé tárnom, ki államháztartásunk rendezése által hazánkat a gazdasági jólét oly fokára emelte, a milyenen azelőtt soha sem volt ; és elő kell adnom, hogy ennek a jólétnek rombadőlését, törekvésének művét megsemmisültni látta élete végén.

És ha ezen feladatomban teljesítésekor nem a csüggedés, hanem egy szebb jövő reménye vezetett : tehettem ezt, mert nemzeti életünknek ezen fejezetéből is szemem elé tárul a példa, melyben a vagyoni zavarból és súlyos helyzetből egy vezető nagy államférfi az országot a gazdasági rendnek és virágzásnak oly fokára emeli, hogy ezeréves fennállásakor ez az ország magát boldognak és az európai nemzetek részéről számbaveendőnek tekinthette.

Alkotmányunk visszaállításakor a nemzeti élet dermedéséből új tevékenységre ébred. Mintha a természet ezt az ébredést megérezte volna : az 1867. és 1868. években a termés bősége jutott osztályrészünkül. A szerencsés véletlen hozza magával, hogy óriási termésünk magas árakkal párosul. Pénz bőven folyik országunkba ; a külföld összeköttetésbe jut velünk ; lát egy természettől gazdagon megáldott országot ; hallja, hogy a kormány a gazdasági életben a szabadság elvét alkalmazza ; meggyőződik, hogy a vállalkozás számára nagy tér kínálkozik : és megindul egy gazdasági irányzat, mely vállalatok, gyárak, hitelintézetek, vasutak, hajózási társaságok megteremtésében versenyez.

Közönség és állam lázas vállalkozási szellemben dolgozott. A túlhajtás természetes következménye a válság. Már 1869-ben kap a vállalkozási irány intést, átmeneti válság jelentkezik. De csakhamar ismét feléled a vállalkozás, főleg midőn 1870 után a német gazdasági élet a francia hadisarcz és a nagy német egység megteremtése folytán áthat hozzánk és lendületes gazdasági tevékenységet támaszt. 1873-ban beáll a nagy válság; romba dönt számos vállalatot. Mily következményű volt ez a válság, kitünik abból, hogy a budapesti tőzsdén jegyzett értékpapiroknál az 1872-iki árfolyammal szemben 55·3 millió forint veszteség mutatkozott.

A gazdasági téren beállott romlás szomorú képként tükröződik vissza az állami háztartásban. 1868 és 1869-ben államháztartásunk még egyensúlyban volt, sőt többletet tüntet fel. A vasúti építkezések, a Duna-szabályozás, a főváros átalakítása és Fiume kiépítése nagy költségeket igényel. Lónyai megköti a vasúti kölcsönt 85 millió forinttal; 1870-ben Budapest építkezéseire kibocsátják a 24 millió forintos sorso-lási kölcsönt; 1871-ben fölveszik a 30 millió, 1873-ban az 54 milliós ezüstkölcsönt és 1874-ben a hirhedt 153 milliós kölcsönt. Az államháztartás egyensúlya meginog. Már 1870-ben 26·6 millió forint hiány jelentkezik és a költségvetések évről-évre hiányt mutatnak. A pénzügyi bizottság aggódva tanácskozik. A képviselőház a pénzügyi állapot gyökeres rendezése végett kiküld egy 21 tagú bizottságot, ez ismét megbízza a teendővel a 9-es bizottságot. Az ország legjelesebb államférfiai: Csengery Antal, Lónyai Menyhért, Tisza Kálmán, Széll Kálmán, Sennyey Pál, Kerkápoly Károly, Horváth Lajos és Somssich Pál 65 ülésen át tanakodtak a pénzügyi helyzetről. Tárgyalásuk eredményét, mint a 21-es bizottság jelentését, beterjesztik a háznak. A képviselőház 1874 február 27-én kiadja azt a ministeriumnak, a hol valamelyik levéltárban nyugodtan és háborítlanul hever, emlékül arra, hogy parlamenti bizottságok nálunk közigazgatási ügyekben eredményre nem vezetnek.

De volt a 21-es bizottság tárgyalásainak egy nagyjelentőségű következményük. Megteremtették azt az általános meggyőződést, hogy a magyar politikának egyelőre a főfeladata :

az ország pénzügyeinek rendbehozása; meggyőződéssé érlelte azt a nézetet, hogy a képviselőház akkori pártalakulása az ország ügyeire többé nem előnyös; megteremtette a pártok fuziójának eszméjét.

A gyökeres átalakulás az 1875. évi költségvetés tárgyalásánál megy végbe. A tárgyalás 1875 január 27-én megkezdődik. Február 3-án mondja Tisza Kálmán azt a történelmi nevezetességű beszédet, melyben a közjogi kérdéseknek egyelőre félretételével a politikai feladatoknak főczéljául az ország pénzügyi helyzetének rendbehozatalát mondja.

Ezután a beszéd után az események gyorsan folynak. Február 11-én a képviselőház megszavazza a költségvetést. Márczius 8-án Wenckheim Béla báró elnökletével megalakul az új cabinet, kebelében Tisza Kálmán és Széll Kálmán miniszterekkel. A Deák-párt a balközéppárttal egyesülve, megalakul a szabadelvű-párt. Az év nyarán volt általános választásoknál a szabadelvű-párt 330 képviselővel óriási többséggel jön be a házba. Mire október 20-án Tisza Kálmán miniszterelnök lesz.

Széll hozzá is fog a pénzügyek rendezéséhez, de 1878-ban Bosznia occupatiója folytán terveinek keresztülvihetőségét lehetetlennek látván, lemond. Utána gróf Szapáry kilencz éven át pénzügyminister, folyton küzd a deficittel, végre elcsüggedve, 1887 február 17-én, miután ministersége alatt a hiány 147 millió forintra emelkedett, visszavonul.

A pénzügyi tárcza ismét gazda nélkül marad és 1867 óta a jövedelmi mérleg szerint a hiány 310 millió forint.

Tizenhárom évi kormányzás után Tisza Kálmán most ismét ott áll, a honnan a pártok fuziója alkalmából kormányra vállalkozott: az állam háztartásának egyensúlya reménytelenül megingott. Ott áll kormánya élén és nem talál pártjában embert, kire a pénzügyi tárcza vezetését bízhatná.

Maga veszi át a pénzügyministeriumot. Szerencséjére a pénzügyministerium derék tisztikarában megtalálja Wekerle Sándorban azt a hivatott férfiút, ki a pénzügyi kezelést a ministerium különböző osztályaiban gyakorlatból megtanulta, ki a pénzügyi és közgazdasági tudomány elméletét teljesen ismeri és a ki magasabb látókörrrel bírván, fel tud emelkedni

a tervezés és rendezés álláspontjára. Maga mellé veszi államtitkárnak és mikor látja, hogy a képviselőházban is szónoki képességével helyt áll, 1889 április 9-én kineveztetti ministerré.

Vége a kapkodó és habozó rendszernek ; vége a toldozás- és feldozásnak pénzügyeink terén. Átgondolt, sikerrel keresztülvihető és biztos terv vezet ezentúl. Tisza Kálmán előterjeszti az 1888. évre szóló költségvetést. Három évre fölállítja a Wekerlével megállapított pénzügyi programot, mely szerint 1890. évben a költségvetés az állami háztartás egyensúlyával, tehát hiány nélkül fog jelentkezni.

És midőn Wekerle 1889 október 15-én már mint pénzügyminister előterjeszti az 1890. évi költségvetést, van ugyan még mindig 400,000 forint hiány, mely mindazáltal tényleg a jövedelmi mérleg szerint 52 millió többletben jelentkezik.

Az állami háztartás egyensúlya helyre van állítva és változatlanul fenn is áll a világháború kitöréséig ; mert a rendszer, melyet Wekerle megállapított utódjaiban : Lukács László, Teleszki János és Popovics Sándor pénzügyminiszterekben és Wekerle baráti tisztársaiban hű követőkre talált.

Pénz- és adórendszerünk reformja Wekerle nevéhez fűződik. Első ministersége alatt a fogyasztási adók terét rendezte ; megindította a fogyasztási adók átutalásának kérdését ; az italmérési regale megváltása után meghonosította az italmérési jövedéket és megkezdte a pénzügyi közigazgatás átalakítását. Második ministersége alatt az összes egyenes adókat rendezte és meghonosítja a jövedelmi adót, a jövő adórendszer gerinczét ; megkezdte a díjak és illetékek kuszált ügyének rendezését.

A költségvetés rendszerében is mintaszerű példaképül szolgál. Megszüntette a Szapáry ministersége alatt meghonosított azt a visszaélést, hogy az államadósságok törlesztésére évenként megfelelő járadékot bocsátván ki, az így befolyandó összeget a rendes bevételek közé vették fel. A bevételek előirányzatánál pedig azt az óvatosságot alkalmazta, hogy a zárszámadásokban mutatkozóknál ugyan nagyobb, de a bizton elérhetőnél mindig kisebb összegben jelentkezzenek, hogy így egyrészt a korlátoltabb összeg ne szolgáltatasson ösztönt az egyes ministeri tárczák nagyobb igényeinek tá-

masztására, de másrészt a költségvetéssel szemben befolyandó nagyobb bevételek biztos tartalékkal szolgáljanak a pénztári készletek szaporításával az évenként felmerülő póthitelek és rendkívüli kiadások fedezésére.

Ha Wekerle elsősorban az államháztartás rendjére törekedett : működése és egész politikája nem a rideg fiscalitás-ban, hanem a közgazdaság fejlesztésében találta célját. Azon államférfiak közé tartozott, kik a pénzügyek rendjét virágzó közgazdaságban látják.

Közgazdasági felfogása, mint politikai meggyőződése általában, liberális volt. Az egyéni szabadság érvényesülését és a szabad verseny lehetőségét ismerte el a közgazdaság alapelveül. Az államnak feladatát elsősorban abban látta, hogy a gazdasági élet fejlődése előtt minden gátat és akadályt elhárítson. E mellett azonban tisztában volt azzal, hogy a magyar közgazdasági élet természete az államnak nagyobb beavatkozását és nagyobb tevékenységét megköveteli. Tudta, hogy nálunk a vállalkozási szellem épen gazdasági téren meglehetősen tunya. Ily körülmények között liberális felfogású közgazda is kénytelen állami feladatnak tekinteni azt, hogy közbelépjen a különböző gazdasági ágak irányítására és támogatására.

Wekerle mint pénzügyminister szívesen engedte át a rendes bevételeknek évenként fokozódó nagyobb összegeit közgazdasági célokra a földművelési és kereskedelmi ministereknek. A földművelési tárcza költségei 1888-ban 24, 1894-ben 48 és 1906-ban 63 millió koronára szaporodtak. Az ipar terén helyeselte azt a felfogást, hogy közös vámterületen, a hol védvámok nem állnak az ipar támogatására rendelkezésünkre, állami segélyek és kedvezmények útján kell az ipar fejlesztését előmozdítani. Állandóan elnökölt az országos ipartanácsban, a hol az iparfejlesztési actio az ő irányzata szerint tárgyalatott.

Közgazdasági téren legjelentékenyebb alkotása : a valuta szabályozása. A Monarchia a napoleoni háborúk óta állandóan, romlott pénzértékkel — rossz valutával — küzdött. Alig sikerült a negyvenes évek vége felé az 1811. évi devaluatio súlyos állapotából kivergődni ; a 48-as viszonyok,

utóbb 1854-ben a krími háború, azután 1859-ben az olasz és 1866-ban a porosz háborúk teljesen megrontották a pénzügyi rendet s vele az üzleti élet megbízhatóságát.

Érezte az értékmérő bizonytalanságának súlyát a közgazdaság minden ága, de senki sem merte a valutaszabályozás szükséges voltát hangoztatni, nemcsak azért, mert a leendő értékmérőt most már aranyban kellett volna megállapítani és arany a Monarchiában nem volt, hanem és talán még inkább azért, mert a pénzügy az 1867 : XII. t.-cz. szerint Austriával egyetértőleg volt megállapítandó s mindenki félt ily közösüges tárgyalások megindításától.

Wekerléé az érdem, hogy megindította és nyélbe is ütötte a valuta szabályozását. Megkezdte ebbeli működését abban a pillanatban, midőn Magyarország pénzügyeiben az egyensúlyt helyreállította és látta, hogy a külföldi viszonyok békések az ily, a nemzetközi pénzügyi piac igénybevételére szoruló műveletre.

A valuta szabályozásánál Wekerle mindenekelőtt tisztába hozta azt, képes-e Magyarország pénzügyi és közgazdasági állapotában arra, hogy a rendezéshez szükséges (közel 700 millió forint) aranyat kellő időben megszerezze. A pénztári készletek Szapáry idejében 58 millióról 1890-ben már 106 millióra szaporodtak s így kínálkozott pénz arany vásárlására. Az 1888-ban véghez vitt conversio alkalmával a világ pénzügyi piacza oly előzékenységgel nyújtott hitelt a pénzügyeiben megszilárduló országnak, hogy az arany beszerzésére biztos remény nyílt. Azzal a kételylyel szemben, mely különösen osztrák körökben terjesztetett, hogy a külföld nem lesz hajlandó kellő mennyiségű aranyat szolgáltatni valutaszabályozásra a Monarchiának : külön kiküldöttek által tanulmányoztatta a londoni piacot és jelentésük az ebbeli aggályokat teljesen eloszlatta.

Egyúttal gondoskodott, hogy a közvéleményt főképp Austriában, a hol a bizalmatlanság, aggály és kétkedés szemeivel nézték a valutarendezés előkészületeit, az osztrákok legelőkelőbb lapja útján, a Neue Freie Presse által állandóan kioktassák. Jó barátságban volt Benedicttel, az említett lap tulajdonosával, a ki közgazdasági kérdésekben

és valutaügyben kiváló szakférfi volt és kivel Wekerle a leendő rendezés ügyében sokszor érintkezett. Ő a nagy világlapban állandóan kedvező propagandát csinált a valuta-reform mellett.

Az osztrák kormánynál Steinbach ministerben megértő társat és kiváló jogászt, Nirbauer osztályfőnökben és dr. Gruber tanácsosban elsőrendű hitelügyi szakérőket talált, kikkel a reformot bátran megkezdhette.

Így előkészülve előterjesztette a reform alapjait az 1891 január 15-iki ministertanácsban, megnyerte a király beleegyezését a reform művéhez s végre 1892 május 14-én előterjesztette a törvényhozásnak a szükséges törvényjavaslatokat.

Nehézség mutatkozott Austriában, nemcsak az ügy tárgyi jelentőségénél fogva, hanem az akkori politikai viszonyok bonyolultsága és a pártok egymásközti harca folytán. A Taafe-kormány akkor végnapjait élte. A csehek, clericalisok, antisemiták a kormánynak mindenben nehézséget okoztak; a lengyelek nem voltak megbízhatók és egészben véve egy coalitiós kormányra való előkészület vette igénybe a parlamenti élet egész figyelmét. Mégis sikerült egy hónapra át tartó bizottsági tárgyalás után az előterjesztett javaslatokat a birodalmi tanácsban is megszavaztatni.

Magyarországon a tárgyalások simán és gyorsan folytak és a valutaszabályozás 1892-ben vált törvényté, melynek gyakorlati keresztülvitelét Wekerle és utána Lukács sikerrel végezték.

Már 1903-ban annyira tisztában volt a reform, hogy a magyar kormány márczius 31-én előterjeszthette a készfizetések felvételére vonatkozó törvényjavaslatot. Tárgyalását az osztrák parlamenti viszonyok nem engedték meg s így az törvényté nem lett.

De ha a zárkó nem tétetett is le, a valutaszabályozás nagyszerű épülete Wekerle tervezete szerint elkészült. A koronaérték és az aranyvaluta megvalósult. Az agio megszűnt. A bankjegy egyenértékűvé vált az aranypénzzel. A külföld teljes bizalommal volt pénzértékünkhöz. A tudomány szakemberei pedig pénzügyi rendszerünket példa gyanánt állítják oda arra, hogy a bankjegy kényszerfolyama mellett is

lehet helyes állami intézkedésekkel a pénznek állandó értékét biztosítani.

Sajnos, a valutaszabályozás nagy műve ma romokban fekszik. A világháború tette tönkre. «Pénzrendszer, — mondja Knapp híres művében — mely ily lökésnek ellenállhatna, nem létezik. Hol a megszokott kereskedelmi összeköttetések mind megszűnnek, hol államok kénytelenek fenntartásuk érdekében a legkétségbeejtőbb eszközökhöz nyúlni: ott a rendezett pénzrendszer föltételei mind hiányzanak.»

Igaz, ma hiányzanak a rendezett pénzrendszer föltételei mind. Hiányzik a megnyugvás, a béke, a nemzetek egymáshoz való rokonszenve, hiányzik a bizalom, a munkakedv . . . Ily körülmények közt arra a kérdésre, mikor lesz ismét rendezett valutánk, Hegedüs Loránt pénzügyministernek egy figyelemre nem igen méltatott szavával válaszolunk: «Ezt unokáink unokái megérik.»

Wekerle közgazdasági tevékenységét kellően nem jellemzők, ha meg nem emlékezünk a főváros érdekében kifejtett nagy működéséről.

Az ország fővárosai az által, hogy a kormány, a törvényhozás, a fejedelem székhelyei, más városokhoz képest nagyobb lendülettel fejlődnek; de egyúttal nagyobb közigazgatási szervezetet igényelnek. költségesebb háztartást és nagyobb pénzügyi áldozatokat követelnek. Azért vezető államférfiaknak kötelessége, az egész ország érdekében is, a főváros ügyeit nagyobb gondnal ápolni, a főváros anyagi helyzetének rendben tartásáról gondoskodni és a főváros fejlődésére figyelemmel lenni. Mit tehet az állam helyes közbenjárás által egy fővárosért, mutatja Páris, melyet III. Napoleon boulevardjaival, avenueivel és átalakulásaival új életű várossá alakított át.

Budapest fővárosunk mai állapotát kivált két nagylátókörű miniszterelnöknek, gróf Andrássy Gyulának és Wekerle Sándornak köszöni. Az előbbeni megváltotta a lánczhíd azon szabadalmát, hogy Budapest határában hidakat másnak nem szabad építeni; szabályozta a Dunapartokat, megalapozta a Sugárutat, megalkotta a közmunkatanácsot, egyesítette Budát Pesttel.

Midőn Wekerle 1892-ben miniszterelnök lett, a közmunkák tanácsáról szóló törvény értelmében nemcsak névleg, hanem tényleg elnöke lett a közmunkák tanácsának; minden ülésén elnökölt, nagy érdeklődéssel nézte a főváros építési fejlődését és meggyőződött arról, hogy a kormánynak erős kézzel bele kell nyúlania a főváros építkezési lendületébe.

Ez okból rendezte a kaszárnya-ügyet. A katonasággal folytatott hosszas tárgyalások után sikerült rábírnai a hadvezetőséget, hogy a város lakott részeiben levő kaszárnyákat a kormánynak engedi át és a katonaság számára a város külső, kevésbé lakott részein nyer alkalmas épületeket. Így tűnt el az Újépület és alakult át Szabadság-térre pompás palotákkal, a jegybank, a tőzsde, az Adria, a postatakarékpénztár palotáival; a Károly-kaszárnyából lett a városháza; a József-kaszárnya eltűnik a Verbőczy-utcából; a Florián-kaszárnya területét a Ganz-gyár öleli magába.

Az így a városból kiszorult katonaság számára új lakotnyák és épületek készülnek és pedig 7 a budai és 10 a pesti oldalon. Magukban véve óriási épületek, melyek pezsgőéletű lakóikban múlhatatlanul városalkotó elemet rejtenek és nagyban emelik környékeiket.

Ugyancsak városfejlesztő hatásuk volt az Erzsébet- és Ferencz József-hidak építésének, a hidakhoz való feljáratok az illető városrészek teljes átalakítását vonták magukkal.

Az Erzsébet-híd építésével eltűnik a régi városház tűz-őrző tornyával, a Városház-tér, Városház-utcza, a Rózsa- és Sebestyén-tér, a Halász-tér, az ódon Curia épülete, szélesbül a Hatvani-utcza, helyettük egy egész sereg nagy épület díszíti az addig ödsíságában haladni nem tudó belvárost.

A Ferencz József-híd építésével átalakul a budai oldalon a Lágymányos és Kelenföld. A régi Sáros-fürdő helyébe felépül a pompás Gellért-szálló és fürdő; az elhagyatott Lágymányoson most már felépülhet a műegyetem és a nagy dohánygyár; a Fehérvári-út rövid idő alatt mindkét oldalán palotaszerű bérházakkal díszlik, szóval a régi Buda egyik félreeső elhagyatott sarkából élénk nagyvárosi negyed ébred.

Nagy előny volt az 1908-ban történt megállapodás, melyvel a Margitsziget József főherceg tulajdonából átment a

közmunkák tanácsának kezelésébe és cserébe kapja a Margit-híd jobb és balpartján a Dunaszabályozás folytán rendelkezésre álló telkeket, hol rövid idő alatt egy egész tömb palotaszzerű bérház (a Palatinus r.-t. házai) épülnek és így egy addig meglehetősen elhanyagolt környék forgalmas vidékké alakul.

Ugyancsak 1908-ban adókedvezmények biztosítatnak a Lipót-város és a Ferencz-város haladni nem akaró részei számára új építkezéseknek ; mire azok a vidékek gyorsabban épülnek.

Nem ugyan a fővárosban, de közvetlenül határa mellett, Kispesten teremti meg 1908-ban a munkástelepet. Ezzel az alkotásával két nagy célt kíván elérni. Meg akarta gyakorlati példával mutatni, hogyan kell és lehet nagy gyári munkaadónak (a milyen Budapesten maga az állam is) gondoskodni munkásainak jólétéről, egyik legnagyobb szükségletének, a lakáskérdésnek megoldása által. De e mellett közre akart hatni fővárosunk egyik legégetőbb kérdésének — a lakásügynek — alkalmas megoldására. 1916. év végéig 915 munkásház épült 8000 lakással, hol 22,000 lélek nyer elhelyezést.

Kispestnek ezt a részét a nép Wekerle-telepnek hívja. Budapesten, melyért Wekerle annyit tett, nincs még tér, nincs még utca, melynek sarkán a Wekerle név állna.

Wekerle, midőn a képviselők körében előterjesztéseit tárgyalta, csakhamar általános kedveltségben és tiszteltségben részesült. Mindinkább felismerték benne a kiváló politikai államférfiút. Nagy tapintata, mérséklete, munkabírása, céljainak tudata, az ország ügyeiben való jártassága : mind oly tulajdonok, melyek lépten-nyomon igazolták politikai tehetségét. Jó szónok és kiváló debatter volt. Szónoklata nem állt ékesszólásban, hanem a tárgy mellett felhozható érvek mesteri felépítésében. Nem phrasisokkal, hanem argumentumok súlyával hatott. Exposéi, melyek gyakran másfél órai beszédből álltak és a számcsoportok halmazát árasztották a hallgatókra, nemcsak nem fárasztottak, hanem mindig óriási lelkesedést keltettek. Hatása a parlamentben mindenkor biztos volt. Mindehhez járul az a finom modor, melylyel nehéz kérdésekben az ellentétes nézetek összeegyeztetését

és egyértelmű elintézését sikerrel el tudta érni, és pedig nemcsak itthon képviselői körökben, hanem számos közös ügyben Austriában, a közös ministeriumokban épúgy, mint az osztrák kormányférfiaknál, sőt magánál a királynál is.

Ily tulajdonságokkal természetes, hogy bonyolult politikai helyzetekben a közvélemény és a király Wekerléhez fordult és benne látta azt az államférfiút, ki nehéz helyzetben és gyakran megoldhatlanoknak látszó viszonyok közt az ország hajóját biztos irányban kormányozni tudja.

Első ízben az egyházpolitikai kérdést volt hivatva megoldani.

Ez a kérdés egész terjedelmében az 1893. évi költségvetés tárgyalásánál 1892 május havában került napirendre, midőn Csáky gróf rendelete az elkeresztelésről félhónapon át vita tárgya volt és midőn végre május 31-én a képviselőház egyhangúlag elfogadta Irányi Dánielnek ezúttal már 23-ad ízben előterjesztett indítványát, utasítván a kormányt, hogy a vallás szabad gyakorlatáról és a felekezetek egyenjogosságáról minél előbb törvényjavaslatot terjesszen elő.

Szapáry ministeriumában ennek a határozatnak keresztültitele válságot idéz elő. Maga a miniszterelnök a facultativ polgári házasságra kész, Csáky, Szilágyi és Wekerle miniszterek a kötelező polgári házasság mellett vannak. Miután a kormány kebelében az egyetértés nem érhető el, Szapáry gróf 1892 november 6-án lemond és a király Wekerlét bízta meg a ministerium alakításával.

Midőn Wekerle 1892 november 21-én cabinetjét a képviselőházban bemutatja, egyúttal kijelenti, hogy «a kormány legfelsőbb elhatározást eszközölt ki annak elvi kijelentésére, hogy a házassági jogra vonatkozó törvényjavaslat a kötelező polgári házasság alapelvei alapján készíttessék el.»

A politikai helyzet a reformra kedvező volt. A kormány élén Wekerle, Szilágyi Dezső, gróf Csáky Albin, Hieronymi Károly, a nagy cabinet — mindegyik miniszter mellett tapasztalt politikus és szakértő államtitkárok: Lukács László, Teleszki István, Berzeviczy Albert, Andrassy Gyula gróf, a szabadelvű-párt oszlopai. A képviselőházban a sza-

badelvü-párt nagy többségét a függetlenségi párt nagyobb része támogatja s így a kérdés kedvező elintézése biztos.

Szilágyi elkészíti a törvényjavaslatokat, számra ötöt.

A képviselőház a polgári házasságról szóló javaslatot 1894 április 12-én nagy szótöbbséggel elfogadja. A főrendi-ház május 10-én 139 szavazattal 118 ellenében, tehát 21 szó-többséggel elveti. A képviselőház május 21-én ismét nagy szótöbbséggel változatlanul elfogadja és megküldi a főrendi-háznak.

Wekerle most már biztosítani akarja a javaslat sorsát. A javaslat ellen ugyanis a király állítólagos ellenszenves hangulatát használták fel. Wekerle ez okból nemcsak tisztázni akarta a helyzetet, hanem a király nyílt támogatását kívánta kinyerni. Ez okból május 29-én Bécsbe indul. A királytól hármat kért: az üresedésben levő három főrendi állásnak azonnali betöltését, a korona megnyilatkozását a javaslatok mellett és ha mindezek után a főrendiházban mégis megbuknék a javaslat, a főrendek nagyszámú szaporítását. A király ez utóbbira nem volt hajlandó, mire Wekerle 1894 június 1-én lemond.

A lemondás hírére a főváros lázas állapotba jut. A június 2-án esti 9 órakor Bécsből visszatérő miniszterelnököt ezrekre menő néptömeg várja, óriási lelkesedéssel fogadja, kíséri a szabadelvű körbe, hol a párttagok lehetetlennek mondják azt, hogy alkotmányos országban a főrendek bizalmatlansága folytán lelépjen a kormány. Az egész országban a kormány mellett nyilatkozik meg a hangulat, számos város, köztük a főváros, Wekerlét díszpolgárrá választja.

Ily körülmények közt s miután Khuen Héderváry a miniszterelnöki megbízatást csak az egyházpolitikai javaslatok teljes fenntartásával fogadta volna el, a király június 9-én ismét Wekerlét bízta meg a cabinet alakításával, melyben azonban gróf Csáky Albin helyét báró Eötvös Loránt foglalja el.

Az új kormány bemutatkozásánál, június 12-én Wekerle a képviselőházban kijelenti, «hogy a felség az egyházpolitikai javaslatok politikai szükséges voltáról kormányával egyetért és hogy viszonyaink közt határozottan politikai

szükségességnek tekinti a javaslatoknak minél előbb törvényerőre emelését.» Miután időközben három főrendiházi tag ki neveztetett, a főrendek június 21-én a polgári házasságról szóló törvényjavaslatot 128 szavazattal 124 ellenében, tehát négy szótöbbséggel elfogadták.

A jég meg volt törve ; a többi javaslat ismételt ide-oda küldözéssel várta törvényhozási létrejövetelét ; végre a polgári anyakönyvek és a gyermekek vallásáról szóló javaslatok is mindkét ház részéről egyenlő alakban készen álltak és Wekerle október 25-én Bécsbe megy, hogy ennek a három törvénynek szentesítése által siettesse a még hátralevő két javaslatnak : a vallás szabad gyakorlásáról és az izraelita vallásról szólóknak elfogadását.

A szentesítés csak december 9-én jött meg. Wekerle most már tisztában volt azzal, hogy a viszony, mely király és miniszterelnök közt sikeres kormányzáshoz multhatatlanul szükséges, már nem áll fenn. Érezte, hogy az egyházpolitikai javaslatok tárgyalása alatt minden oldalról, még a külföld részéről is mikép hatottak a király kedélyére. Tudta, hogy rossz néven vették azt a támogatást, melylyel a függetlenségi párt nagy része a kormány mellett dolgozott ; hogy zokon veszik Kossuth Lajos temetésének nagy pompáját és azt az óriási részvétet, melylyel ez végbement ; végre értesült arról a neheztelésről, melyet az okozott, hogy az Olaszországból visszatérő Kossuth Ferencz az országot diadalmenetszerűen bejárja, hirdetve Kossuth Lajos nagy nevével a függetlenségi elveket. Mindez, ha nem is rovatott fel büniül Wekerlének, de fagyasztó hideget keltett, melyben a közügyeket tovább vezetni Wekerle nem látta czélszerűnek.

Beadta lemondását december 21-én. 1895 január 13-án Bánffy Dezső, a képviselőház elnöke, lett miniszterelnök. Az egyházpolitikai javaslatok közül a két visszamaradt az év végéig letárgyaltattak és szentesítették. És ezzel az egyházpolitikai reform, úgy a mint azt Wekerle ministeriuma tervezte, törvénytárunkba került, életbe lépett és habár gróf Zichy Ferdinánd és Molnár János apát vezetése alatt külön párt, a néppárt alakult, abból a fő célból, hogy az egyházpolitikai törvények minél előbb revisio alá vétessenek,

változatlanul érvényben áll mai napig. Wekerle pedig visszavonul a politikától, 1896 vége óta elnöke a közigazgatási bíróságnak és az marad 1906 áprilisig, a midőn az ország nehéz helyzete ismét az ő erélyét követeli.

1906 áprilisban a Fejérváry-kormány és a koalíciós pártok vezérei közt hosszas tárgyalás után egy új kormány megalakítására az az egyezmény jött létre, hogy a honvéd és horvát ministereken kívül három függetlenségi és három 67-es alapon álló minister élén egy 67-es párti ministerelnök alkossa a kormányt és vállalja az egyezmény pactumban megállapított teendőket. Midőn így minden tisztában volt, Fejérváry javaslatára a király Wekerle Sándort a koalíciós vezérek egyhangú helyeslésével 1906 ápril 8-án ministerelnökké nevezi ki.

Kényes helyzet vezetésére vállalkozott. Saját maga meggyőződése szerint a 67-es alapnak föltétlen híve, a függetlenségi párt vezéreivel és a képviselőháznak függetlenpárti nagy többségével 67-es irányban kellett kormányozni.

Így az a pactum, mely a koalíciós kormány működését szabályozta, kizárta a függetlenségi párt legkényesebb kérdéseit, jelesül kikapcsolta a katonai kérdések közül teljesen a vezérleti és szolgálati nyelv kérdéseit; továbbá kötelezte a kormányt, hogy érvényben tartja az időközben kötött nemzetközi kereskedelmi szerződéseket, azaz a kereskedelmi politikát elfogadja úgy, a hogy időközben alakult; és az Austriával való viszonyra nézve is korlátolt körben kellett mozognia. De azért mégis a 67-es elvek és a függetlenségi törekvések összeegyeztetése ily szűkebb téren is nagy óvatosságot követelt.

Tényleg a közös vámterületen nem történt lényeges változás. Vívmányul tüntették fel azokat az alaki módosításokat, melyek szerint nem vámszövetséget, hanem kereskedelmi szerződést kötöttek: a vámtarifa többé nem az osztrák-magyar vámterület tarifája, hanem Magyarország autonóm vámtarifája, mely azonban Austriával szemben nem jó alkalmazásba; a nemzetközi szerződések ezentúl Magyarország részéről is aláírandók és magyar nyelvű szöveggel is kötetendők.

A quota ügyénél kénytelen volt a függetlenségi többség a 34·4 arányt 36·4-re, tehát teljes két százalékkal magasabbra fölemelni. Az ország vagyoni állapota és az államháztartás jobb helyzete, de kivált az az előny, mely az országot a fogyasztási adók újabb rendezésénél az átutalási eljárás folytán érte, lehetetlenné tette a küzdelmet kisebb quota kivívására. Hozzájárul még az a körülmény, hogy a kiegyezési tárgyalásoknál szóba került a bank szabadalmának meghosszabbítása és a függetlenségiék nagy súlyt helyeztek arra, hogy az 1911-ben lejárandó szabadalom után a továbbiakra nézve maradjon fenn a szabad elhatározás lehetősége. Ezen lehetőség szempontjából, a bankügy terén nyert «vív-mány» fejében inkább beleegyeztek a quota magasabb összegébe.

Három éven át sikerült a coalitios kormányt a függetlenségi párti többséggel minden nagyobb baj nélkül vezetni. De végre is a szélő elemek, Justh és Holló unszolására, megelégték a 67-es vizekben való járást és a nemzeti önállás érvényesülésére törekedtek. Erős tápanyagot nyertek, midőn az osztrák-magyar bank az 1910 végén lejárandó szabadalmának megújításáért 1908 december 21-én beadta kérését. A függetlenségi párt az önálló magyar bank fölállítását követelte. Magában a kormány kebelében is ellentétes nézetek küzdenek és így Wekerle 1909 április 26-án a cabinet lemondását jelenti be a királynak. Wekerle kifejti, hogy a parlamenti többséggel — ha a kormány továbbra az ügyek vezetésével meg bíztatik is — csak úgy működhetik tovább, ha más téren, akár katonai kérdésben, akár a készfizetések felvétele ügyében engedményeket hoz.

Erre Justh Makón 1909 november 8-án választó kerületében beszámolást tart; a függetlenségi párt nagy része elkíséri; itt zászlót bont és az önálló bankot elérendő czélnak tüzi ki. Ezután november 11-én a függetlenségi párt conferentiáján Kossuth elnöklete mellett Holló indítványára a párt dönt a kérdés felett; 120 szavazat 70 ellen az önálló bank mellett foglal állást. Ezzel a párt kettészakad, a kisebb rész marad Kossuth mellett, a többség Justh vezetése alá kerül.

A dolognak ily fejleménye után Wekerle ismét kifejti a helyzet nehézségét és azt, hogy ezzel a parlamenti alakulással az ügyeket tovább vezetni nem képes. A király Tisza, Andrássy, Lukács és Khuen Héderváryval tanácskozik, de nem jut elhatározásra. A midőn azután Wekerle december 17-én két havi felhatalmazást kért és a képviselőház a javaslatot tárgyalja: Holló december 22-én indítványozza, hogy a ház külön feliratban kérje meg a királyt a magyar önálló bank felállítására; a ház az indítványt 133 szavazattal 99 ellenében elfogadja. Wekerle, mint a képviselőházban leszavazott minister, kéri lemondásának elfogadását, a mit most már a király elfogadni kénytelen.

Wekerle visszavonul a politikától. Dánoson gazdálkodik; messziről nézi a bonyodalmakat, melyek Khuen Héderváry, Lukács László és Tisza István miniszterelnöksége alatt lefolynak és a világháború első három évében is távol áll a politikától.

1917 augusztus 20-án ismét és harmadszor miniszterelnök lesz.

Nehéz időkben 14 hónapon át vezeti az ország ügyeit. Maga a háború elég súlyyal nehezedik az országra. Az entente gazdasági politikája a háború nyomorát kiterjeszti az élelmezés és árképzés kérdéseire. Nemcsak a hadsereg ellátása, hanem a polgári lakosság élelmezése is, a közélelmezés okoz új gondot a kormánynak, a drágaság kezd nagyobb mértékben hatósági beavatkozást igényelni és a lakáskérdés aggasztó. Ezen belső nagy bajok mellett a külügyi viszonyok állandóan foglalkoztatják a kormányt. Az elfoglalt Lengyelország, Szerbia és Románia intézkedéseket igényel. Oroszországgal, Ukrajnával, Finnországgal és Romániával békét kötünk; mindezen tárgyalásoknál az ország gazdasági érdekeit meg kell védeni. Végül az 1905 óta napirenden álló választójogot a király kívánsága szerint széles alapra fektetve törvényhozásilag kell szabályozni, a mi az 1918: XVII. t.-cz.-ben meg is történt, csak hogy ez a törvény papíros maradt, mindeddig nem érvényesült. Ugyancsak tárgyalások folytak Németországgal a leendő kereskedelmi szerződés megkötéséről. Az alapeszme az volt, hogy ép úgy,

mikép a szövetséges államok a háború után egységes kereskedelmi politikában kívánnak megállapodni, melynek célja az, hogy a központi hatalmakkal szemben gazdasági téren az ellenségeskedést tovább folytatják, úgy ismét a központi hatalmak gazdasági tekintetben egymáshoz jobban símulnak és a nemzetközi gazdasági harcokat közös erővel törekedjenek elhárítani. A tárgyalások előbb a Margitszigeten, utóbb Salzburgban 1918 október végéig folytak. A cél vámelőnyök kölcsönös nyújtása által szoros gazdasági kapcsolatot alkotni és a többi külfölddel szemben egységes vámpolitikában kellő ellenállást kifejteni.

Mindezek mellett a világháború béke létrejövele útján volt befejezésre juttatandó, mert a háború sorsa 1918 augusztus hóban már el volt döntve. A nyugati fronton az amerikaiak felvonulása után a túlerő, a repülőgépek és a tankkészülékek megingatták a német haderőt; a macedoniai fronton nagyobb támadás készült; az olasz harctéren a csüggedés jelei mutatkoznak és mindehhez járul az élelmezés nehézsége, az elzárkózás lehetetlenné tette a sokféle elhelyezett seregek rendszeres ellátását.

Mindenki békére vágyakozott. Wekerle a pártok vezéreivel, Tisza-, Apponyi- és Andrássyval egyetértve béketárgyalások megindításán fáradozik. Burián külügyminister a Monarchia nevében Amerikához fordul a béketárgyalások lehetőségére végett.

Ebben a súlyos helyzetben a nemzetiségi mozgalmak mind erőszakosabb módon nyilatkoznak meg. A csehek az észak magyar tótokra tartanak igényt, a délszlávok Laibachban Horvátországot és Dalmáciát követelik és a népek Wilson által hirdetett önálló intézkedési jog alapján akarnak berendezkedni. Károlyi Mihály és pártja azonnali békekötést sürget.

Ily körülmények közt Wekerle hol Bécsben, hol Budapesten tanácskozik a teendőkről. Tisztán látja, hogy az országot csak a pártok teljes egyetértése mentheti meg. Az erők concentratioja lesz a jelszó, ezt akarja mindenáron elérni, de nem sikerül. Wekerle abban a hiszemben, hogy talán az ő személye a concentratio létesítésére az akadály, a

királynak beadja a cabinet lemondását. A király, miután több vezető politikust meghallgat és ezek neki a kibontakozásra alkalmas tanácsot nem adhattak, október 15-én kijelenti, hogy a lemondást nem fogadja el, teljes bizalommal van Wekerle és cabinetje iránt és kéri az ügyek további vezetésére.

Ez az október 15-ike nevezetes nap. Ezen a napon átalapodott meg a császár és király arra nézve, hogy a foederalismust uralkodó szóval kell a monarchia alapeszméjévé tenni. Ezen a napon a császár elnöklete mellett koronatanács volt (Wekerle nem vehetett benne részt). A császár behatóan jellemezte a helyzetet. Politikai chaos uralkodik, mely a korona hatalmi jogait tényleg megszünteti. Csehország a központ befolyási köréből kivonult. Ezzel az állapóttal szemben tenni kell valamit, nehogy teljes felbomlásban menjünk a béketárgyalásokba. Manifestumot akar kibocsátani, melyben jelzi, hogy Austria alkotmányos úton államszövetséggé alakuljon. A nap késő délutánján Wekerle a két kormány párhuzamos intézkedése iránt az osztrák miniszterelnökkel, Huszarekkel a királynál megállapodik. A maga részéről a kormány nevében a képviselőházban nyilatkozni fog. Nem ellenzi az osztrák népekhez kibocsátandó manifestumot, de kívánja, hogy oly mondat vétessek fel benne, mely szerint a magyar korona országainak integritása érvényesüljön.

Ezen megállapodások alapján boesátották ki Auszriában október 16-iki kelettel azt a manifestumot, mely az osztrák tartományok szétbomlására vezetett és tette Wekerle október 16-án a képviselőházban azt a nyilatkozatot, mely szerint most már mellőzhetlenné vált a «personal unio alapján politikai, gazdasági és védelmi rendszerünknek önálló és független rendezése». Egyúttal felszólítást intéz a képviselőkhöz, mondván: «Tegyünk félre legalább a béke megkötéséig minden szétválasztó kérdést; feledjük a mult küzdelemnek ellentéteit, személyes torzalkodásait. Egyesüljünk mindannyian az önálló független Magyarországnak nemcsak nyilvánításában, hanem megteremtésében.»

Október 21-én Wekerle Bécsben már tárgyalja a personal unioról szóló törvényjavaslatot és megbeszéli részleteit

egy közös ministeri értekezleten. Időközben Károlyi és pártja tovább üzik a kormány elleni küzdelmet és izgatják az amúgy is forrongó helyzetet.

A képviselőház pedig tárgyalás alá veszi a pénzügyi felhatalmazásról szóló javaslatot.

Október 23-án a képviselőház délutáni ülése egész csendben megindul. Apponyi szokott ékesszólásával fejtegeti a pártok concentratiojának szükségességét. Utána Balla Aladár erős hangon támadja a kormányt. Egyszerre beszéde közben elhangzik, hogy Debreczenben az egyetem megnyitási ünnepélyén megjelenő királyi pár előtt a Gotterhaltet játsza a katonai zenekar. Óriási felháborodás mindenfelé, Szász Károly elnök felfüggeszti az ülést. Az ülés ismét megnyitásakor elnöki székéből a kormánynyal egyetértésben megrója ezt a tapintatlanságot, ha tényleg megtörtént volna. A most már forrongó hangulatban Balla folytatja beszédét, egyszerre azonban Károlyi egy lapot nyújt át neki, melyből felolvassa, hogy Fiumében a 79. sz. gyalogezred horvát katonái a honvédkaszárnnyát megtámadják, a honvédeket lefegyverzik, a dohánygyárat és a bírósági épületet elfoglalják, Bálint államügyészt letartóztatják és az olaszokat szabadon bocsátják. Óriási lárma keletkezik. Az elnök ismét felfüggeszti az ülést.

A minisiterelnök a pártvezérekkel tanácskozásba lép. Ott van Apponyi, Andrássy, Tisza, Vázsonyi, nagynehezen eljön Károlyi. A hosszú tanácskozás után ¹/₄10 órakor ismét megnyílik az ülés. Wekerle feláll és így szól:

«Óráról-órára súlyosabb viszonyok nehezcednek reánk. Csakis a nemzeti erők egyesítése által leszünk képesek elhárítani azokat a bajokat, a melyek e viszonyok közt bennünket fenyegetnek. Ily körülmények közt holnap Ő Felsége elé szándékozom járulni annak a kijelentésével, hogy az adott viszonyok közt nem tartom magamat alkalmasnak az ügyek további vitelére, hanem azt a tanácsot fogom adni, hogy a felség igyekezzék oly kormányt létrehozni, mely a ház minden egyes pártjának közreműködésével alakul meg, sőt magában foglalja a ház körén kívül álló nemzeti erőket is.»

Másnap, október 24-én Wekerle Gödöllőn a királynak bejelenti lemondását. A király elfogadja és egy hét múlva bekövetkezik az összeomlás, a forradalom, utána az ú. n. tanácsköztársaság és a trianoni békének nevezett dictatum.

Megcsönkítva, gazdaságilag letörve, erkölcsökben megfogyva, csüggedten nézünk a jövőbe.

Visszatekintve a korra, melyben Wekerle fényes tehetségével országunkat a gazdasági züllés állapotából a jólét magas fokára emelte: azt látjuk, hogy csak az egyvetértés, a kitartás és mindenekelőtt a munka mentheti meg nemzetünket. A munka az, mely jövőnket biztosítja.

Beszédemet Wekerle szavaival fejezem be, melyeket egy még 1901. évben írt értekezésében használ: «A magyar közgazdaság felvirágoztatásának kulcsa a csodálatos, következetes munkában van.»

Munkálkodjunk.

MATLEKOVITS SÁNDOR.

MACAULAY.

A múlt század huszas évei körül a cambridgei Trinity College-en egy fiatal ember tanult, skót pap unokája s derék apának a fia. Az apa Wilberforce mellett buzgólkodott a rabszolgaság eltörlésén s gyarmatot is alapított felszabadított rabszolgákból, családjában hát nemes életfelfogás és komoly erkölcs uralkodott. Az ifjú örömet vitatkozott társáival komoly kérdésekről s fölénye szembetűnő volt; derült kedélye részt vett vigalmaikban is; közben sorra elnyerte a költői pályadíjakat. A boldog Anglia, mely szerencsését ökösságának köszöni, már az iskolában szemet vet a jövődjé jobb katonáira. Szemmel kísérték Macaulayt is; szoros anyagi helyzetén a fellowship évdiójával segítettek s nevéhez írói sikerek reményét kötötték.

Huszonötödik évében járt, midőn 1825-ben egy essayjét, Milton költészetéről, a nagytekintélyű *Edinburgh Review* közölte. A tanulmány elárulja a szerző fiatalságát, mert túlságosan sokat akar mondani, nekivág a legnagyobb kérdéseknek s igen sokat önt ki magából; de meglepően bő ismeretei vannak, kitérései érdekesek s mindig kapcsolatban állnak a tárggyal, mint például a Dantéval való párhuzam, mely szintoly alapos és jellemző Dantéra, mint Miltonra nézve. Alig lehetne őket jobban jellemezni azon pár szónál, hogy Miltont a szellem magassága tünteti ki, Dantét az érzelem bensősége. A tanulmány behatóan fejtegeti Milton politikai iratait is, az egész mozgalmas kort, ember-typusaival egyetemben. — a nagyvárányú képnek mégis minden vonása a főalak kiemelésére szolgál, a kor és művei rajza lelkének lelkét tárja föl s ezen át egy egész történelmi korszakét. S a milyen magvas a tanulmány, ép oly könnyed előadása; komolysága a szónoklat lüktetésével vegyül s egyformán mutatja az angol szellem és angol nyelv hatalmát. Maga is szerette e művét, első fölléptének emlékeért is s bár felfogása *Az elveszett Paradicsom* költőjéről később módosult, e tanulmányt változatlanul adta ki összegyűjtött munkái közt. Mintaképe ez későbbi, kiforrottabb tanulmányainak, a mint azok mintái az essaynek általában.

Az egyetemről jogásznak került ki, de az ügytelen ügyvéd

öröme az irodalom volt. Egymásután jelentek meg essayi, Milton után alig néhány hónapra a Macchiavelliről szóló, mely sokkal kiforrottabb. Növekvő híre mellett éreznie kellett az élet súlyát. Sógora, Trevelyan, beszéli életrajzában, mint adogatta el a pályadíjak soká megőrzött aranyait. Atyja üzleti vállalatba fogott, rajta vesztett s mint Trevelyan könyvének francia ismertetője, Boucher Leo mondja : a fiatal író elsőszülöttségi joga abból állott, hogy egy soktagú családot kellett eltartania.

Híre nemsokára a parlamentbe juttatta. Valóban híre ; maga keveset tett érte ; választói között ritkán jelent meg, közömbös volt érdekeik iránt, sőt szemükbe mondta, hogy nem fog kívánságuk szerint szavazni. Csakhamar híres szónok vált belőle. Ha zömök alakja nehézkes mozdulatával fölvetette magát székéből s kezeit hátán keresztbe fonva, szavait csak beszédes szemével kísérve, éles hangján szokatlan gyorsasággal beszélni kezdett : már első mondataival megragadta hallgatóit. Beszédei elmondott essayk, mint a hogy essayben van valami az eleven szó közvetlenségéből, a szónoki lendületből. Beszért a zsidók emancipatiója s a rabszolga-felszabadítás ügyében, az ír kérdéstről, Indiáról. A mesék ez országa, hazájának ez a gyarmata, különösen érdekelte. 1834-ben kinevezték az indiai főtanács tagjának, mint törvénytudót. Közel három évet töltött ott. Feladata egy egységes törvénykönyv szerkesztése volt, minőnek szükségét maga hangoztatta beszédeiben. Anglia büszke e műre, mely azonban életbe nem lépett soha. Olyan, a minőt várni lehetett : elméletnek szinte tökéletes ; egy kiválóan rendszeres elme hozta, de idegen, elmaradt, vegyes fajokra s az elmélet nem találkozott az étellel.

Politikai szereplése, új állása és nagy munkája sem vonták el az irodalomtól. Indiában írta tanulmányát a Mackintosh forradalom-történetéről s onnan küldte haza Bacon bölcséletének értékelését. Hogy ily művet ott tudott megírni, a könyvtárhoz távol, csak saját könyveire támaszkodva, az csodálatos emlékezőtehetségének bizony-sága. Feje egész könyvtárt pótolta számára. Mondták, hogy ha utazás közben átfutott egy jelentéktelen verset, évtizedek múltán is el tudta mondani. Maga mondta, hogy ha *Az elveszett Paradicsom* vagy *Bunyan Zarándok utazása* eltűnnék a földről, ő képes volna emlékezetből összeállítani.

Indiai tartózkodása annyiban vált javára, hogy onnan hozta az anyagot Clive és Warren Hastings pályáját rajzoló tanulmányaihoz, melyekben India meghódításának egész történetét beszéli el és hogy agglégényi szerény életmódja mellett néhány évre függetlenséget biztosított magának.

Otthonn ismét ülést nyert a parlamentben, többször a kormányzatban is, de fő gondja, munkája, öröme mindig irodalmi munkái voltak.

A gondtalan életet arra használta, hogy hozzáfogott Anglia történetének megírásához, II. Jakab trónraléptétől kezdve s a mellett folytatta essay sorát.

A közönség összehasonlító szenvedélye, mely többnyire azért emel ki egyes érdemeket, hogy másokat homályba borítson, Macaulay írói munkásságát sem kímélte meg a méregetés szatócsi kritikájától. De őt csak önmagával lehetett összemérni. A vita arról folyt: essayi kitünőbbek-e vagy történelmi műve. Ez szórészálhasogatás. Macaulaynak ítélőtehetsége és írásművészete volt kitünő s az megvan minden művében. A mai hajnal szebb-e a tegnapiánál? Egyik csillag szebb-e, mint a másik? Hálával kell fölnézni mindenikre, mert fölfelé vonzza a tekintetet és mert a sötétben világít.

Az essay egészen sajtósági műfaj. Nem oly tanulmány, melyhez aprólékos felvilágosításért, adatokért folyamodhatni; tárgyát csak egy-két főszempontból világítja meg, általános benyomást adva, mely megmarad az olvasóban, de ezt szépen és erővel; tartalmilag tudomány, formailag művészet. Az essay-írónak töviről-hegyire ismernie kell a tárgyat, de az essay a szakkönyvön túl kezdődik. Nem kevesebbet tud, csak kevesebbet beszél. A szakember minél több szöveget keres a hegy mélyében, az essay-író egy kristályt hoz fel onnan. Ha egy életről van szó, az életrajz-író annál jobb munkát végez, minél hívebb fényképet ad, minél igazabb halotti masqueot, az essay-író képet fest, melyen a festő felfogása is érzik. Intézményről szólva: Ranke hatalmas művet írt a pápaságról, a pápai államról a XVI. és XVII. században, az egyházi államnak egész térképét, történetét, életét adva: Macaulay essayt írt e könyvről, mintegy könnyed aquarellen a szent Péter-templom kupoláját mutatja meg, a mint a Campagna és az örök város fölött, szinte az égben lebeg. Ranke nagyszerű műve mindenről felvilágosít, az egyházi állam egész vérkeringéséről; Macaulay egy pár lapon csak általános képet ad a pápaság szervezetéről, belső politikájáról, lelki életéről, de képe ép oly kitörülhetetlen, mint Rankéé, sőt még világosabb, mint a hogy könnyebb megnézni egy képet, mint átvizsgálni egész halom térképet és okiratot. Az olvasó korántsem tudhat meg Macaulaytól annyit, mint Rankétól, de az olvasók legnagyobb része Rankétól sem tud meg többet, mint Macaulaytól.

Macaulaynak rendkívüli hivatottsága volt e műfajra, egyrészt sokoldalú és óriási ismeretei, másrészt írói művészete útján. Szelleme

egészen erre termett; hatalmas kritikai ész volt, de nem kedvelte a pusztá gáncsoskodást; méltányolta az épület-kövek összehordását, de egy-egy pompás vázlaton megmutatta az épület hibáit s hogy mit kellett volna építeni. Essayínek az a része, mely könyvismertetésből nőtte ki magát, ilyen. Agya olyan kohó, mely kedvteléssel olvasztja ki özön salakból a csepp aranyat.

Legfőbb jellemvonása a józan ész, a gyakorlati angol józan ész. Szép azt elnézni, mikor egy ügyes ács a deszkát koczogtatja a szeg körül, ehhez hozzá se nyúl, mégis beljebb csúszik a fába; de sokkal egyszerűbb, ha a kalapács a szög fejére üt. A féligazság lehet izgató, de minden érdekessége elvész, ha a teljes igazsággal találkozunk. Nagy kérdéseket igen szellemesen lehet forgatni, mutogatni; Macaulay meggyőz arról, hogy semmi sem szellemesebb a tiszta józan észnél. Az emberi leleményesség sokféle italt gyárt s mindnek megvan a maga külön íze és hatása: de legfölségesebb ital a tiszta forrás vize, mely nem hagy mámort és üdít, — csakhogy épen ennek közélébe jutunk legritkábban. Macaulay a nagy kérdéseket a józan ész aranypróbájával vizsgálja. Értelme olyan, mint a nap: oszlik előle a homály. Tapogatózás nélkül józan és elszánás nélkül bátor, természetesen. Byron dicsősége akkor volt virágában; Macaulay latra vetette és megmérte Byron egyéni szenvedéseit, áthullatta verseit a rostán, megismerte és kimondta, hogy nagyobb munkáinak semmi tervük sincs, hogy csak egy férfit festett, saját magát különböző jelmezekben s hogy valamennyi drámája merő magánbeszéd. Oly világosan van ez kimondva, hogy egyszerre közhelylyé vált s ma ez egyik leelemibb igazság Byronról. Mindig a józan ész emeli bíróvá történet, tudomány és művészet fölött. Bacon elméletét is a gyakorlati józan ész szempontjából ítéli meg; mérlegre meri vetni az egész régi philosophiát, mely a lélek virágait termette, míg a Baconé gyümölcsöt hoz s Macaulay szemében «egy hold föld Midlessexben többet ér, mint egy hercegség Utopiában.» — Az irigy idő az ő munkáin is megpróbálta fogát, de alapvető nézetei épen állnak s az idő maga igazolta bennük a józan ész csalhatatlanságát.

Másik értékpróbája, melynek jele meglátszik mindenben, a mihez nyúlt: az erkölcs. Az erkölcs szenvedélye él szívében. Embereket, intézményeket, korokat e mérlegen is megmér. Az ember és polgár mintaképét festi Hampdenben. Akármennyire lelkesül is Bacon eszéért: kíméletlenül feltárja magánéletének szeplőit. Nagyra nézi Clive és Hastings hódító munkáját, de minden ballépésüket szemükre veti s elmondásával bünteti őket. Egész szenvedélylyel sorolja fel I. Károly bűneit — már a Miltonról szóló essayben, — zúzza pozdorjává *

védelem szavát s a felháborodás kielégülésével töri ketté feje fölött a bírói pálczát. Valósággal esküdszékbe hívja az olvasót, hol ő a vádló s az olvasó szavazatát kéri. Olvasója megtisztelve érezheti magát, hogy ily fényes elme az ő ítélete alá bocsátja a szóban forgó ügyet, pedig az ügyvéd rég eldöntötte a kérdést. Essayinek némely része valóságos tűzpróba, hol a bűnös kénytelen vallást tenni vétkeiről. A sértett erkölcs egész kegyetlenségével veti torturára egy Barére Bertrand testét, hogy végül a megvetés megkönnyebbülésével mondhassa rá: ilyen ember csak gyűlölhette Angliát s ilyen legyen mindenki, a ki gyűlöli. Az erkölcs e próba-kövét az irodalom kapuján belől sem teszi le kezéből. Miltonról szólva azt mondja: «Nagy férfiak költeményei jellemüket nagy mértékben erkölcsi tulajdonaiknak köszönik.» Ez közel jár Longinus ismeretes mondásához.

Munkássága ily állandó szempontok mellett is változatos. Ez sokat jelent szelleme terjedelmére s népszerűségére nézve is. Már maga tárgyköre változatos. Essayinek egy része az irodalom körében mozog, a költészettől a philosophiáig; másik csoport a történelem vagy az újabb politikai élet alakjai körül, egészen a polemiáig (*Gladstone*); van, a mely egy intézmény életét és lelkét rajzolja, a pápaságét s a politikai essayokban többször találkozik ilyen rész.

Szempontjait mindig a tárgy szabja meg. Nem hordja magával készen a rőföt, hogy mindent azzal mérjen; megkeresi a pontot, honnan a képet nézni kell. Bunyanról ír s a jámbor üstföldöző lelki háborgását látjuk, melyekből könyve kiforrott és kiömlt. Goldsmith-ről beszél, különöz és könnyelmű egyéniségét, hányt-vetett életét mondja el s megértjük munkáinak lazaságát és ügyefogyott alakjait is. Johnstont idézi fel s a tudós egyéniségével egészíti ki könyveinek ismeretét. Most Milton jelenik meg s merőben műveiről foly a szó, a legmagasabb költői tulajdonokról, míg Byronnál a közvélemény szeszélyeire s a költői szabatosagra vonatkoznak a kitérések. A restauráció vígjátékíróit veszi sorra s valamennyit egy nevezőre hozza, a kor szellemét és erkölcsét rajzolva bennök. Az önkényt kinalkozó szempont e kipuhatólása vezette Macchiavellinek egészen új megítélésére, az által, hogy beállította saját körába s ezzel kivívta fölmentését.

Alakjainak lélektani kulcsát adja kezünkbe, ezen sarkallik rajzának világozása s felfogásának, hatásának kitörülhetlensége. Csodálatos ismerője az emberi léleknek s az egyéni vonásokat általános emberiekre vezeti vissza. Maga mondotta Hallamról írt tanulmányában, hogy a történetírás a költészet és bölcelem vegyülete:

egy események és jellemek rajza útján általános igazságokat tár fel; egy költő érdeklődésével nézi alakjait s költői erővel jeleníti meg.

Essayinek azokat a részleteit, melyekben hőseinek életét beszéli el, oly mohón olvassuk, akár egy érdekfeszítő regényt. Éles szem van az egvéni vonásokra s egy-egy gestus sem kerüli ki figyelmét. Az idősb Pitt, a mint flanellebe pólyált közhíves lábaival beviteti magát az ülésterembe, hogy megtörtén elmondja beszédét, — egy regényben is eleven kép volna. Bacon póre és elítéltetése. Hastings küzdelmei a főkörmányzóságért, feszült drámai jelenetek.

Ilyen essayit Trefort emlékbeszédében a legérdekesebb olvasmányok közé sorozza.

Nagy belső izgalmat tud kelteni ítéletének kiformalásával; az olvasó valósággal egy ítélet végighallgatásának gyötrelmeit állja ki; előttünk rakja érveit a mérleg két serpenyőjébe: itt a tehetség — ott a hiba; itt a haszon, melyet okoztak — amott a kár. Így leng a mérleg a Bacon-, Byron-, Hastings-essayken végig.

Máskor, a mint alakjai megmozdulnak, magukkal hozzák életük körét, egész koruk fölelevenül. Pitt-Chatham jellemzése egy egész korszak parlamenti küzdelmeit jeleníti meg; Clive, Hastings munkája India meghódításának története.

Más kitérései is újra meg újra felébresztik az érdeklődést. Szorosan a tárgyhoz tartoznak, mégis új, szinte önálló kérdéseket vegyítenek bele, — s az olvasónak mindig gyönyörűség egy kérdés fölvetése, ha azt más valaki ily könnyen és egyszerűen oldja meg s közmegelégedésre. Kinek ne volna gyönyörűség, ha a Macaulay agyával gondolkodhatik?

Kell-e még szót vesztegetnünk arra, hogy mély író-e? Voltak, a kik szellemének inkább terjedelmét ismerték el s józanságát üresnek, világosságát sekélynek nézték s a művészi előadás elismerése fejében el akarták alkudni a tartalom bőségét és becsét. Úgy látszik, alig győzi beleönteni egy-egy essaybe, a mit el akar mondani, pedig gondolkodásának csak essentiáját tölti elénk. Elméjéből oly kifogyhatatlanul árad az ismeret, mint a mesebeli tömlőből a szél. S vajjon az a szem, mely annyi embernek a lelkébe, síroknak is a mélyébe látott: a felületen akadt-e fenn? Vajjon az a tűz, mely a korszakokból, jellemekből a belső magot olvasztja ki: közel lehet-e a felszínhez? A bölcsesség nem sekélyebb az által, ha világos. Vannak, a kik csodálatosnak találják, hogy egy gomb megnyomására kigyúl asztalukon a villanylámpa, de egy csöppet sem csodálkoznak a nap fölkelten.

Mondták, hogy nem eléggé analysáló. Inkább csak a szórszalhasogatástól ment. A virágtő nem rosszabbul végzi el földje analysi-sét, mint góresőve mellett a chemikus, azért hogy præparatum helyett színes, élő szépséget formál belőle.

Macaulay világos gondolkodásának tökéletesen megfelel irmodorának világossága. A legkönnyebb lepel sem tünteti fel oly híven a mozdulatot, mint stílje a gondolat mozgását; annyira hozzá van nőve a gondolathoz, mint a bőr a testhez, fedi, de nem főd el belőle semmit. Ő maga azt tartotta, hogy a könnyű írás nehéz olvasmány. Munkáinál az a benyomásunk, mintha azokat írni ép oly könnyű s ép oly gyönyörűség lett volna, mint olvasni. Történelmének első köteteit valaki felolvasta Manchesterben a munkások közt s azok köszönetüket fejezték ki az írónak, a miért olyan történelmet írt, melyet a munkások is megértének. Költői képei mindig egyszerűek és kifejezők; sokszor világosabban adják vissza a gondolatot, mint a puszta szó tehetné. Stílusa együtt változik azzal, a mit kifejez. Mindig méltóságos, mint egy nagy folyó; néha hullámtalanul siet tova, máskor viharosabb ég alá jut, érezni a harag villámaint s a belső felzúdulást. Eleven a drámai jelenetekben, akár egy szépírói toll, éles a vitatkozásban, szenvedélyes az igazság és erkölcs védelmében. Szinte az élő szó közvetlensége lüktet benne s szónoki erő és emelkedettség, ez egyik elevenítő ereje.

Anglia általános műveltsége sokat köszön az essayknek, melyek játszva és élvezettel tanítanak és senki sem tanította élvezetesebben és többre az olvasókat, első sorban magának a józan észnek tiszteletére, mint Macaulay.

Történelmi nagy műve is ilyen eleven és színes, ily lendületes és világos. Pompásan árnyalt egyéni jellemek, drámai helyzetek, itt-ott heves vitatkozás, itt-ott történelmi vád- és védbeszédnek teszszik elevenné. Mintha essayk láncolata volna az egész. De az egészet egybefűző nagy vonások és eszmék húzódnak végig rajta. Egyik az a páratlan elevenítő erő, mely a korszakokat nem emberek és okiratok hamvvedrének mutatja, hanem hullámozó, eleven életnek, mely saját szelleme szerint mozog, mégis folyvást kapcsolatban látszik a mienkkel. A másik az, hogy a külső események, csaták, néha puszta czerimoniák leírásán keresztül mindig belső tartalmat érezni, emberek, korok vagy az általános emberi lélek jellemző vonásait. A mély emberismeret egyik legtanulságosabb vonása; csak a valódi költők nyitják föl előttünk az emberi szív rejtelmes zárait annyiszor, mint Macaulay. S ezen fölül az egész mű az angol alkotmány, angol szabadság kifejlődésének életrajza; a Journal des Debats az angol

alkotmányos eszmék kézikönyvének nevezte. Nincs ennél élvezetesebb, sem tanulságosabb történelmi mű. A gáncs is csak azt szokta rá mondani, hogy szerzője túlságosan művész; de ezt nem lehet felületességre magyarázni, csak az eleven előadás- és világos felfogásra s a jellemzés erejére, mi tudományos műveknek is csak javára válik.

A bírálgatást részben az hívta ki, hogy Angliának ez időben egy másik nagy és népszerű essay- és történetírója is volt, a szintén skót származású Carlyle. A közös szülőföldből Macaulayban inkább a tenger tiszta, tág láthatára van meg, Carlyleban a bérczek magassága s a szakadékok rejtélyes homálya. Ő inkább bölcsész, mint történetíró. Puritán látnok, a ki minden köznapi tárgyon titokzatos benső fény átsugárzását látja. Leírni sem a valót akarja, inkább a mi a valóság burka alatt lappang. Macaulay munkájában az angol történelmet látjuk. Carlyle francia forradalmi történetében legelső sorban Carlylet. Az eszmék beláthatatlan serege vonul szeme előtt szakadatlanul; csak egyik-másik áll meg annyi ideig, míg megmintázhatja, de keze alól így is csodálatosan gazdag domborműszalag kerül ki, ünnepélyes áldozati menet, a hol egymást váltják fuvolás ifjak, erős lovasok, a kötélen vont bika változatos, mégis összetartozó alakjai. Megilletődés és gúny, fenséges eszmék s torzító humor taposnak nála egymás sarkára s néha önnön modorának túlsága is. Stílje elvvé teszi a meglepőt, az ellentétet, paradoxont. Macaulay lépésről lépésre vezet végig a történelmen, mint egy hosszú úton, mindenütt megmutatja a szép helyeket, a kilátást, a korhadó százados fákat s tövükön az új hajtásokat; — Carlyle az adatokat és eszméket egy máglyába hányja s felgyújtja, hogy a mi bennük égő, világítson, salakjuk pedig hamuvá asszon. Carlyle éjjel szokott sétálni, szeme rejtelmes felhomályhoz szokott; Macaulay reggel járt-kelt London nyilvános kertjeiben, mikor a nap üde sugara legtisztábban ragyog s szeme mindent ilyen világításban lát. Ha kettejüknek szobrot emelnének, úgy állnának egymás mellett, mint a flórenczi sírkápolnában Michel Angelo két szobra: Cosimo ép férfi-alak, fölfelé tekintve, bátran és derülten néz szembe az étellel, — a másik, a Penseroso, lehajtott fővel, lankadtan, magába merülve, körülötte árnyak és gondok.

A mi irodalmunkban Szalay László alakja hasonlít hozzá; sőt az összemérést is kiállja. Mindketten szépirodalmi kísérletekkel kezdtek, úgy fejlett ki érzékük az elevenítő részletek, a jellemek rajza, tömör szerkezet, lendületes fejlesztés s az előadás nemessége iránt, a mit Szalaynál kevésbé ismernek el, mint érdemelné. Szalay is a jogtudomány mezejéről lépett a történetíró útjára s előbb részt vett

a büntető-törvénykönyv szerkesztésében, a börtönügyi reformban s szintúgy nagy tekintélyt vívott ki az országgyűlésen. A *szónokok és statusférjak* köteteiben ő is jeles essayket írt (1847), kettőnek közös a tárgya Macaulayvel: Chatham, Mirabeau. Történelmi nagy műve korok és egyének feltüntetése s jellemrajza dolgában szintén kiváló, bár az anyagért sokkal nagyobb fáradsággal kellett leszállnia az aknába. Ő is főkép a magyar jog és alkotmány kifejlését rajzolta, műve ezért volt nagyhatású megjelenése idején, az elnyomatás éveiben s fölülmulatlan becsú ma is. Mindkettejük műve bevégtetlen maradt, de belőlük így is nemzétük szeretete s örök tanulságok szólnak.

A hatás és az elismerés mértéke azonban nagyon különböző volt. Szalay a hazától távol, súlyos viszonyok közt írta művét, mely mindössze két kiadást ért. Szemét, angol társánál még fiatalabb korban, mint az Akadémia főtitkára húnyta le s családja számára Deák Ferencz gyűjtött nemzeti ajándékot. Macaulayt művének első kötetei után a történelem tanárává nevezték ki az egyetemen, később peeri méltóságra emelték s midőn 1859 végén hirtelen, úgyszólván munka közben meghalt, a Westminster sírsarokába temették el, hazája nagyságának annyi földi ereklyéje közé. A mi ennél több: történelmi műve otthon félév alatt öt kiadást ért s Amerikában csak egyszerre huszonötezer példányt nyomtattak belőle; s külön jelent meg a continens számára a Tauchnitz-féle gyűjteményben.

Mégis hazája tartozik többel az írónak, mint ez neki, mert műve Anglia dicsősége s a nemzeti önérzet és öntudat forrása. Műveit nemcsak azért olvassák sokan, mert az angol nyelv világnyelv, hanem még többen azért, mert művésziek s mert a józan ész és erkölcs könyvei.

VOINOVICH GÉZA

SZEMLE.

Adatok a legújabb francia irodalomtörténethez.

(1914—1921.)

Az irodalomfejlődés határvonalai az elmúlt korokban ingadozók. A művelődés fellendülése vagy hanyatlása megelőzi, néha követi az irodalom virágzását. Külföldi szellemi áramlatok felkelthetik a szunynyadó csirákat, egy-egy nagy író lelkét megtermékenyítik, de hatásuk száz kedvező belső körülménytől függ. Ezeknek a tényezőknek érvényesülését a jelenben még nehezebb megállapítani, mint a múltban. Az irodalom elvont fogalom, melyet kiszakítunk az élet sokféle megnyilvánulásai közül. De élő lénynek tekiathető, mely a fejlődés százféle lehetőségét rejti magában. Külső körülmények néha korlátozzák, de az akadály elhárítása után abba az irányba csap, melyre belső ereje tereli.

A legújabb kor irodalmáról Franciaországban Gustave Lanson (*Réflexions d'un critique* R. D. M.¹ 1921 decz. 1.) elmélkedik. Két tényt emel ki, azokba sűríti megfigyeléseit. Egyik az irodalmi tehetségek nagy számának és komoly törekvésének megállapítása. A világháború bármily fájdalmas veszteségeket okozott, nem rombolta szét az irodalmi életet, csak késleltette megnyilvánulását. A békés állapotok helyreállta az irodalmi munkásságot fellendítette és fokozott erővel pótolja az elvesztett éveket. A másik tény talán egyéni vélemény és csak a mai kritika előtt kétségtelen: nincsenek többé írói iskolák, de helyettük feltűnnek az érdekkörök vagy társaságok. A költészetben az irányok rendkívül sokféle ágazódnak és sokszor nagyon szűk körre szorúlnak. A regény- és szín-irodalom feldolgozza a jelenkori élet sokféle jelenségeit, a tárgyban újat ad, de a hagyományos formához ragaszkodik. Ha mélyebben tekintünk az írók lelkébe, ha művészi felfogásukat vesszük az osztályozás alapjául, két iskolára találunk: az egyik a romantikus irányhoz hajlik, a másik a classikus hagyományhoz ragaszkodik. Az egyiket talán újítónak

¹ Az idézett folyóiratok czímeinek rövidített jelzése: RDM. = *Revue des Deux Mondes*. Rh. = *Revue hebdomadaire*. RHLF. = *Revue d'Histoire Littéraire de France*.

nevezhetjük, a másikat conservatívnek és ilyen általános jelentéssel ezek minden kor irodalmában feltűnnek, mint ellentétes áramlatok. A romanticismust, mely a hagyományos formától eltér és kaput nyit a külföldi áramlatoknak, ma erősen ostromolják. A nemzeti élet fellendülése a régi irodalom tiszteletét, a külföldinek tiszteletteljes üdvözlését, a nemzeti írók megbecsülését követeli. A classikus kritika képviselőiként Maurras és Benda említhetők. Az irodalmi érdekkörök ellen P. Lasterre intézett támadást (*Les chapelles littéraires*. Paris, 1921. Ism. R. D. M. 1921 júl. 15 és R. h. 1921 febr. 26). A harc még tart, talán a támadók és védők kimerülése vagy le-tünte után ér nyugvópontjára.

A francia irodalom és tudomány sok veszteséget szenvedett a háborúban. Emléküket számtalan nekrolog, néha önálló tanulmányok örökítették meg. Renan unokájának, E. Psichari (1883—1914) költőnek Giraud nekrologot szentelt (R. D. M. XXXIX. 1916. 887—894. lap), Massis megírta életrajzát (*La Vie d' E. P.* Paris, 1916). G. Augustin—Thierryről megemlékezett Beaunies (R. D. M. 1916 jan. 1. 216—227. l.), E. Clermont regényíróról, a ki Snippenél halt meg (1916 márcz. 5) Doumic (R. D. M. 1916 máj. 1. 151—8. l.). P. E. Masson fribourgi kritikust Rousseau-tanulmányaiért hősi halála után a Sorbonne a doctori címre méltónak ítélte (R. D. M. 1916 máj. 15. 448—455. l.). Ch. Pomairolt (m. 1916 febr.) spiritualista költőről Doumic közölt megemlékezést (R. D. M. 1916 febr. 15. 923—934. l.). A tudománynak is számos halottja van. A középkori philologia egy fáradhatatlan munkása húnyt el L. Constant aix-marseillei egyetemi tanárban (1916 nov., nekr. Augladetól Ann. Midi XXIX. 1917. 305.). A Cartesius-féle philosophiát és a felső oktatást tanulmányozta L. Liard (1846—1917). A sociológiát művelte E. Durlheim (1857—1917) a Sorbonne tanára és a Musée pédagogique igazgatója (Rev. hist. CXXVII. 1918. 204. l.). Fia a harctéren esett el s e gyász siettette halálát. E. Dupuy (1849—1918 szept. 5.) a romantikus költőkről írt tanulmányaival tűnt fel (Revue univ. XXVII. 1918. 180—183.). Vidal de la Blacque (1843—1918) kiváló földrajz-tudós a világháború befejezte előtt hunyt el (Revue hist. CXXVII. 1918. 203. l.). H. Welschinger (megh. 1919 nov.), a Senatus könyvtárának igazgatója, a francia forradalom kiváló ismerője volt. A festészet elveszítette Degas-t (1834—1917). A Comédie française egyik legkiválóbb sociétairejét siratta Monnet-Sullyben (m. 1916 márcz., R. D. M. 1916. márcz. 15, 442—444. l.).

A háború elején a francia Akadémia a hallhatatlanok megüresedett székeit betöltetlenül hagyta; később a megválasztottak ünnepélyes székfoglalóját elhalasztotta. A békekötés után táborno-

kok és államférfiak vonultak a kupola alá, csak utánuk következtek írók és tudósok. Rostand utóda J. Bédier (sz. 1864. Ak. tag 1920 jún. 3.) a fabliaux- és epos-irodalom éleseszű bonczolója és Tristan eposának felelőstője. (R. D. M. 1921 nov. 15. 465. l.). A Chevrillon (sz. 1864. Ak. tag. 1920 nov. 3.) Anglia irodalmát és történetét tárgyalta műveiben és előadásaiban a lillei egyetemen. Robert de Flerst (sz. 1872. Ak. tag. 1920 jún. 3.) regényei és drámái emelték ide. Az erkölcstani és politikai osztályban Welschinger utóda Ch. Pfister (1920 jún. 5.) Lotharingia történetírója és a strassburgi francia egyetem decánja. Az Akadémia a nemzeti eszmét és hagyományt ápolja, a német-ellenes politikai álláspontot a tudomány és irodalom körén belül is érvényesíti. Pályakérdést tűzött ki a francia civilizációról és a díjjal Giraud értekezését tüntette ki (R. D. M. 1916 decz. 15. 849—77. l.). A civilizatio egyik fegyvere, a könyv, sokat veszített a háború alatt erejéből. Jövőjének kérdését tárgyalta L. Hachette (*L'Avenir du livre français*. R. D. M. XXXIX. 1917. 151—164. l.). Utalt a német szervezésre, a mit a Lyonban és Párisban tartott congressusok törekedtek megvalósítani. A francia Akadémia kifogyhatatlan anyagi eszközei, a közönség pártolása, a francia könyv ereje ma már elhárította az irodalom és a könyvtermelés krisisét.

Összefoglaló irodalomtörténetek közül megjelent Brunetiére művének IV. kötete a XIX. századról (Paris, Delagrave, 1917). A posthumus munkát A. Cherel adta ki az 1892—93. előadásokon készült jegyzetei nyomán. Hanotaux megindította művét a francia nemzet történetéről (*Historie de la Nation française*) és annak egyik kötetében Bédier, Jeanroy és Picavet tárgyalják a középkori irodalmat (*Histoire des Lettres. Des origines a Ronsard*. Paris, 1920.). A szélesebb olvasóközönségnek szánt kötetben három jeles philologus foglalja össze az eddigi ismereteket. G. Lanson New-Yorkban tartott két előadásában az idegen hatások szerepéről emlékezett meg a francia irodalom fejlődésében (R. D. M. 1917 febr. 15. XXXVII. 800—812. l.). A François a parlamenti nyelv eredetéről és hanyatlásáról értekezett (R. Ak. F. XXV. 1918. 201—210.). Tanulmánya Bounot megjelenőben levő nyelvtörténetének (*Histoire de la langue française* IV. k. 1913.) egy fejezete, melynek a francia diplomatiái nyelv történetét tárgyaló kötete (V.) már megjelent. A Albalat a mai stílus hanyatlása ellen küzd (*Comment il ne faut pas écrire. Les ravages du style contemporain*. Paris, 1921.). A színházi konferenciák körül P. Gavault két kötetben adta ki az Odéonban tartott bevezető előadásokat (*Conférences de l'Odéon* 2° s. 1916—17, 3° s. 1917—18 Paris, 1917 és 1919). A mai francia színbáz fejlődési korszakait és a háború hatását a színpadra H. Bidou fejtegeti (R. h. 1921 febr. 5.

89—98. l.). Az irodalomról a haza szolgálatában G. Lecomte írt tanulmányt (*Les Lettres au service de la Patrie*. Paris, 1917). A háborús irodalomról J. Kic adott áttekintést (*La littérature de guerre*. Pref. p. G. Lanson. Paris, 1918). Hogy a nyelv fejlődésére milyen hatással voltak a háborús évek, arról G. Gaillard tett néhány megjegyzést (*Rev. de phil. fr. et de litt.* XXX. 1917. 19—31. l.). A békeszerződés után hogyan alakult Európa nyelvi térképe, azt A. Meillet tanulmányozta és ismertette egy füzetben (*Les langues dans l'Europe nouvelle*. Paris, 1918). A francia egyetem szerepét a világháborúban R. Thamin ismertette (R. D. M. 1916 júl. 15. 294—324. l., aug. 1. 587—618. l.).

A világháborút a nemzeti kulturák harcának tekintették. A német és a francia szellem évszázadok óta a Rajna mentén ütközött össze. A Rajna-tartomány szerepét a forradalom és a császárság idejében Th. Sagan tanulmányozta (*Le Rhin français pendant la Révolution et l'Empire*. Bibl. de l'hist. cont. Paris, 1917). A strassburgi francia egyetem megnyitó félévében M. Barrès ezt a kérdést választotta egy előadás-sorozat tárgyául (*Le Génie du Rhin. Les Bastions de l'Est*. Paris, 1921). Egyik régebbi tanulmánya (*Au service de l'Allemagne*, 1905) és regényei (*Les déracinés*, 1897) szellemében fejtegeti a francia nemzet hivatását a keleti határon. Ily erős nemzeti érzés hatja át a tudósok munkáját minden irányban. Történelmükben általában a nagyság képeit állítják nemzetük elé.

A mellett a külföldi irodalom és tudomány iránti érdeklődés sem apadt ki. Morel Fatiou Cervantesről háromszázados fordulóján emlékezett meg (R. D. M. 1916 jún. 1. 591—619. l.). A spanyol-francia érintkezéshez nyújtott adatot L. Bertrand (*Mon enquête en Espagne*. R. D. M. 1916 jan. 15. 241—280.). Macchiavelli gondolatvilágát elemezte F. Franconi (*La Pensée de Macchiavel*. Paris, 1921). A Danteről szóló alkalmi cikkek és tanulmányok nagy száma nem tekinthető át, csak néhány folyóirat irodalmi szemléljére utalunk (*Revue bleue* 1921 okt. 15, nov. 19).

A francia nagy írók kiadása és elemzése a nemzet életének legválságosabb óráiban sem szakadt meg és ma újult erőre éledt.

A régi nemzeti irodalom ápolása egy pillanatra sem akadt meg.

A XVI. század naturalista regényírója, F. Rabelais életét új színben tüntetik fel a legutóbbi évek kutatásai. Azok alapján írta J. Boulanger, a Rabelais-társaság titkára, tanulmányát (*Au pays de Rabelais*. R. D. M. 1921 nov. 15. 404. l. és decz. 1. 686. l.). A pásztor-költészetet művelő I. de Lingeades műveinek kritikai kiadását E. T. Griffithsnek köszönhetjük (*Soc. des textes français mod.* 1916. Ism. R. HL Fr. XXV. 1918. 160—3.). Descartesnak szentelt egy

kötetet L. Dimier (Paris, 1918. Ism. R. h. CXXVIII. 1918. 347—9. lap). A XVII. század mély bölcseőjét Pascalt a keresztység védőinek sorozatában kiinduló pontnak veszi A. Monod (*De Pascal á Chateaubriand. Les défenseurs du christianisme.* Paris, 1916. Ism. Ann. rész. X. 1918. 414. l.). A szerelem szenvedélyéről írt tanulmányát fejtegette V. Giraud (R. D. M. 1920 aug. 1.) Lafontaine születésének háromszázados évfordulója az irodalomban mély nyomot hagyott, de be kell érünk néhány utalással. G. Michaud életrajzát Beaunés ismertette (R. D. M. 1916 júl. 1. 205—216. l.). A. Hallays (R. D. M. 1921 júl. 7. 96. l.) és E. Pilon (u. o. 121. l.) megemlékeztek életének néhány epizódjáról. Molière színházi ünneplésének előkészületéről írt E. Fabre (R. D. M. 1921 decz. 15. 800. l.), a jubileum Molière áradatáról később szólunk. Bossuet mint a Dauphin nevelője elevenedik fel latin verstanával, a melynek kéziratát Th. Savtchenko tanulmányozta (R. A. L. F. XXV. 1918. 423—44. l.).

Saint Simon emlékiratainak XXVII. és XXVIII. kötetét bocsátották sajtó alá J. de Boislesle és L. Lecestre (*Collection des Grands Ecrivains*, 1915, 1917). A királyság. összeomlását okozó nagy forradalom minden részlete érdekli a mai társadalmat. Mirabeau a másvilági életéről egy egyházi beszédet írt egy menekült genfi lelkes számára, szövegét Welschinger közölte a külügyministerium irattárából (R. D. M. 1916 jan. 1. 120—159. l.). Barnave szerepét Maria Antoinette körében E. Welwert tárta fel (ism. Beaunier. R. D. M. 1920 aug. 1. 645—665. l.). A Robespierre-társaság folyóiratában (*Annales révolutionnaires* Besançon 1918.). A. Mathier Robespierre naplóját ismerteti (1—21). A Robespierre-tanulmányok sorozatában Mathier a rémuralom idején a parlamenti visszaéléseket leplezi le (Paris, 1917). A Marseillaiséről E. Rostand közölt egy adatot (*Le Vol de la Marseillaise.* R. D. M. 1917 febr. 1. 481—491. l.). A. Chénier kiadatlan műveit A. Lefranc közölte (Paris, 1916. Ism. Beaunier, R. D. M. 1916 febr. 1. 675—86. l.).

Az 1848.-i forradalom utóéregzését érezzük E. Ollivier, III. Napoleon ministere szerepének ismertetésében naplója alapján (Th. Ollivier asszony, R. D. M. XLIII. 1918 febr. 1. 580—610. l.). Napoleon halálának százados évfordulójára jelent meg G. Lacons-Gayet könyve a nagy császáról (*Napoléon, sa vie et son oeuvre.* Paris, 1921). R. de la Sizeranne a művészek pártfogóját eleveníti fel benne (*Ce que l'art doit á Napoléon.* R. D. M. 1921 decz. 1. 496. l.). A vallásos érzés a francia történelem folyamán nagy kilengéseket mutat. A. Bremond megnyilvánulását a vallásos háborúk korától a jelen időkig tanulmányozta (*Histoire littéraire du sentiment religieux en France depuis la fin des guerres de religion jusqu'à nos jours.* I., II. Paris, 1916. Ism. R. D. M.

1916 máj. 1. 204—215. l.). Egy fejezetét, a papság szerepét a forradalom alatt, P. de la Gorce ismertette (*Un chapitre de l'histoire religieuse pendant la Révolution*. R. D. M. XXXVII. 1917 febr. 1. 584—621. l.).

A császárság idejében a vallási reactio képviselője de Maistre, a kinek gondolatait G. Goyau elemezte (R. D. M. 1921 márcz. 1. 137. l.). Chateaubriand egyénisége és műve bekapcsolódik korunk világnézetébe. Au. Thierryvel való levelezését A. Augustin—Thierry adta ki (R. D. M. 1916 nov. 1. 53—76. l.). Összes leveleit L. Thomas bocsátja sajtó alá (*Correspondance générale I.* 1912). G. Chinard az exotikus vonásokat jellemzi, a miket részben a Missisipi partján, részben mások útleírásaiból gyűjtött *Atala* szerzője (R. D. M. 1918 máj. 1. 217—228. l.). Occitaniai útját tanulmányozta G. Faure (*Chateaubriand et l'Occitanienne*. Paris, 1920). Mint romantikust és szerelmezt jellemezte V. Giraud (R. D. M. 1921 okt. 15). Napoleon másik nagy ellenfele, Staëlné, Helvetiában töltötte száműzetésének éveit. Schweizi írói körökkel; Gibbonnal. Bonstetennel. Sismonde-dal való összeköttetéseit P. Kohler elevenítette fel (*Mme de Staël et la Suisse*. Paris, 1917. Ism. Beaunier, R. D. M. 1917 febr. 1. 683—694. l.). A genfi Amielről mint a *Rouler tambours* nemzeti dal (1858) szerzőjéről B. Bouvier mint meghívott tanár a Sorbonneon tartott előadást, azt kivonatolta Boyer (Rev. int. de l'eus. XXXVIII. 1918. 157—158. l.). Születésének századik évfordulója bizalmas naplójára terelte a figyelmet, azt méltatta E. Pilon (*Une forme de la littérature personnelle. Le journal intime*. Revue hebdom. 1921 nov. 26).

A *Méditations poétiques* (1820) századik évfordulója előtt jelent meg Lamartine műveinek két első kötete kritikai kiadásban G. Lansontól (*Les Grands Écrivains de la France*. Paris, 1915. Ism. Dounic R. D. M. 1916 jan. 15. 445—456. l.). A Millyről írt elegiát elemezte G. Allais (*Lamartine et le poème de Milly*. R. H. L. F. XXV. 1918. 345—361. l.). E. Pilon egy cikkben megemlékezik Desbordes Valmoréról (*Un centenaire romantique*. R. D. M. 1921 nov. 1. 202. l.). Victor Hugot halálának 32. évfordulóján, mint ma is actualis költőt jellemezte L. Cury (R. D. M. XXXIX. 1917. 636—661. l.). A. de Vigny naplójának kiadója, L. Ratisbonne, a személyes vonatkozású részleteket mellőzte. F. Gregh a kézirat tulajdonosának, a Trefen-párnak jóvoltából azokat utólag közölte mint a *romantikusok* legellassikusabb költőjére jellemző lapokat (R. D. M. 1920 decz. 15. 687. l.). A német irodalmi hatás egyik közvetítője, Gerard de Nerval regényes életét beszéli el J. L. Vandoyer (Rev. hebdom. 1921 szept. 24. 400—417. l.). A *parnassusi iskola* egyik alapítója, Beaudelaire kiadatlan levelei beteg egyéniségét jellemzik (R. de Paris, 1917). Köl-

tészettanát Banville nyomán E. Rivaroli méltatta (*La Poétique parnassienne*. Paris, 1915. Ism. Madeleine, R. A. L. F. XXV. 1918. 479—83. l.). Az irodalmi kritika tipikus alākjának, E. Faguetnek (1847—1916 jún. 16) ifjúkori verseit I. Ageorges adta ki hagyatékából (*Chansons d'un passant*. Paris, 1921). Az önbírálat erejéről tanuskodik, hogy a szerző a fél század előtt kezdett (1866—94) gyűjteményt nem nyomatta ki. E. Rostand (1868—1918 decz. 3) a Provence ege alatt merítette műveinek ihletét, erre utalt E. Ripert (*E. Rostand et la Provence*. R. D. M. 1921 nov. 1. 52—83. l.).

A második császárság idején F. Buloz, a *Revue des Deux Mondes* alapítója, baráti összeköttetésben volt kora íróival. De Vignyhez (R. D. M. 1918 febr. 15. 721—59. l.), George Sandhoz való viszonyát tárgyalja L. Pailleron (R. D. M. 1921 febr. 1., márcz. 1.). H. Balzac Lengyelországban utazott, onnan házasodott; a lengyeleket hogyan festi művében, azt egy értekezésben jellemezte H. Altszyler (R. H. L. F. XXV. 1918. 262—289. l.). Berny asszónnyal való összeköttetését kiadatlan levelei nyomán Bouteron ismertette (R. D. M. 1921 decz. 1. 580. l.). Az irodalom nemcsak ismeretlen kéziratok felfedezéséről, hanem kéziratok eltűnéséről is beszámol. Porel, az Odéon volt igazgatója, A. Daudet, E. de Goucourt, Th. de Banville leveleit a *Figaro* szerkesztőségében helyezte el, a honnan a kézirat G. Calmette főszerkesztő meggyilkolásakor eltűnt (R. h. 1921 febr. 26.). A realizmus mesterének Flaubertnek olasz író is, L. t. Benedetto szentelt egy tanulmányt (*Le origini di Salammbò*. Firenze, 1920). Életének néhány episodját L. Bertrand ismertette (*Flaubert à Paris où le mort vivait*. Paris, 1921). A porosz-francia háború korának két vezető politikusát idézi fel két közlemény. Az egyik Thiers, a kinek egykorú levelezése jelent meg (R. D. M. 1916 jún. 15. 758—781. l., júl. 1. 51—78. l.). A másik Gambetta, a kinek szerelmeiről mondott el részleteket Talmeyr (R. h. 1921 febr. 5. 61—71. l.).

A XX. század élő írói a háború nemzeti propagandájának szolgálatában álltak és csak lassan szabadultak fel, hogy művészi célok vagy egyéni eszmények megvalósítására törekedjenek. A France pacifista és socialista felfogásával összeütközött a győzelmet megjósoló kötetével (*Sur la voie glorieuse*, Paris, 1916 ?). Egy jóbarátja, L. Kahn eltűnt főhadnagy fia emlékének szentelte Péterkéről írt regényét (*Le Petit Pierre*. Paris, 1919). Az irodalmi életről (*la Vie littéraire* 1888—94) írt tanulmányok szerzőjét méltatta Beaumes (*M. A. France, critique littéraire*. R. D. M. 1918 ápr. 15. 923—934. l.). Heredia neje, H. Regnier egy regényével (*l'illusion héroïque de Titè Bassi*. Paris, 1916. Ism. R. D. M. 1917 márcz. 1. 205—216. l.) és egy verskötetével (*Vestigia flammae*. Paris, 1921. Ism. R. h. 1921 decz. 10)

gyarapította művei sorozatát. Marcel Prévost mint regényíró elérkezett a harmadik korszakhoz. Az elsőben a szenvedélyt festette (*Les Demi-vierges* 1894), a másodikban a szociális állapotokat (*Lettres à Françoise* 1902), a harmadikban moralista eszméket hirdet s ez a célja utolsó regényével (*La Nuit finira*. Paris, 1920. Ism. Bidou, Revue de Paris XXVII. 1920 decz. 15. 862. l.). A Goncourt-Akadémia 5000 francos díját Malherbe háborús regénye (*La Flanome au poing* 1917) nyerte el. A múlt évben a Tsad-tó partján játszódó *Batonala* (1921) néger regényt tüntették ki, melynek szerzője R. Marañ francia gyarmati tisztviselő (ism. R. D. M. 1922 ján. 1.). A nemzeti élet megnyilatkozása irányítja az irodalmi értékelést. Egy olasz kritikus, Luciano Gennari a szövetségi hűség és a győzelem szempontjából méltatta L. Bertrand, P. Claudel, F. Jammes és E. Baumann műveit (*Poesia di fede e pensieri di vittoria*. Miláno, 1917. Ism. R. D. M. 1917 szept. 15). Millerand ügyvédről talán csak a törvényszék és esküdtszék bírái tudtak; mióta köztársasági elnök, felfedezték és jegyzetekkel kiadták védőbeszédeit (*Choix de plaidoyers par M. A. Millerand avec une préface et des notes de M. Ch. Lyon—Caen*. Paris. 1921.). A színházi és a regényirodalom gazdag termelését mellőzzük, annak silányabb része is kelendő kiviteli cikk és az olvasóközönség előtt nem ismeretlen.

A művészetek körében a katonazenéről írt tanulmányt M. Brenol (*La musique militaire*. Collection des musiciens célèbres. Paris, 1917. Ism. Bellaigüé, R. D. M. 1917 okt. 1.). I. Tiersol a francia zenének két háború között letelt félszázadát jellemezte Berlioztól Charpentierig (*Un demi siècle de Musique française. Entre les Deux Guerres 1870—1917*. Paris, 1918). Claude Debussyról közölt megemlékezést P. Lalo (*Le Temps* 1918 máj. 27). A középkori építészet történetében kilobbant a régi német és francia versengés. Hogy a gótikus stílust a németek a francziáktól kölcsönözték, ezt bizonyítja E. Mâle (*L'Art allemand et l'Art français du Moyen âge*. Paris, 1917). A francia szobrászat halottját, Au. Rodint (1840—1917) méltatta L. Benédite (*Gazette des Beaux Arts*. XIV. 1918 okt.). Mendonban levő sírját féltették a német támadásoktól (*Les Arts* 1918 nov. 167—171: *Quelques oeuvres du front*).

A háborús évek alatt az északi és déli szláv népek, a balkáni államok francia nyelven adták ki propaganda-irataikat. Ezek a francia irodalom színvonalát ritkán ütötték meg, az igazságétől még távolabb estek. A francia nyelv külföldi terjedésének bizonyítékául szolgálhatnak és talán kortörténeti adatokat fognak nyújtani a világháború tömeg-pszichológiai jelenségeinek megítélésére.

Karl Lajos.

BEÖTHY ZSOLT.

1848 szept. 4—1922 április 18.

Még a nyáron fát ültetett a keszthelyi parkban Jókai emlékezetére, még a nyáron fát ültettünk ugyanott az ő édesatyja mint dunántúli költő tiszteletére, felavató szavainkban hosszú élet áldását esdve ő neki ; még a folyó tanév első felében ő nyitotta meg Petőfiről szóló előadásával legnagyobb lyrikusunk jubiláris esztendejét, s a jelen nemzedéktől telhető legszebb koszorút fonogatta e halhatatlan szellem dícsőítésére, — s alig jött el az új tavasz, már megtért őseihez, vérbeli és szellemi őseihez : családjának örök álmukat alvó tagjaihoz és a magyar irodalomnak örök világosságban fényeskedő nagyságai közé.

Hetvenhárom éves múlt, de szelleme roskadatlanul friss, új meg új conceptiókra képes volt, kedélye eleven és minden ingerre visszaható. Még vártunk, még sokat reméltünk tőle. Az ő hosszú időn át kiforrott és új átgondolással megalkotott ítéletét Petőfiről, tragikum-elméletének új kidolgozását, esztétikai megállapításainak közzétételét, irodalomelméleti tételeinek végleges megfogalmazását, az 50-es évekig visszamenő, páratlanul gazdag irodalmi emlékezéseinek följegyzését, vártuk tőle a magyar szépirodalom legfőbb tribunáljáról az irányító eszmék további kinyilatkoztatásait. Ezek és több hasonlók nem a telhetetlenség követelőzései voltak vele szemben, a ki úgyis annyit alkotott, hanem reális várakozások, a melyek azon alapultak, hogy mind e művek szinte készen vannak agyában, s a mint egynémely munkaköreitől visszavonul, ereje összébvonásával mindezeket formába öntheti s gazdagíthatja velök szellemi életünket. Betegsége, mely

néhány hónappal ezelőtt ágyba döntötte, állandó láza, mely nem hagyta felépülni, a halál, mely a kimerült szervezet fölött győzedelmeskedett, mindettől megfosztott bennünket, s mint egy kaján ellenség, elvette tőlünk őt magát, hogy még szegényebbek, kifosztottabbak legyünk, s a nemzeti élet folytatólagos egységének ez egyik legfőbb és legjellemzettebb hordozóját kiszakítva sorainkból, annál törekenyebbé tegyen bennünket.

Vele a mai magyarságnak egyik legkitűnőbb példánya szállt sírba. A korunkbeli magyar irodalomnak elismert vezére, a magyar szellemi életnek, sőt az egész nemzeti életnek hosszú idők óta egyik jellemzetes és oszlopos tagja, műveltségre, szellemi és jellembeli előkelőségre, az ízlés, a gondolkodás, az érzés finomságára, személyiségének varázsára és működésének hatására nézve kivételes jelentőségű alakja, a kinek egyénisége hozzátartozik a kiegyezéstől fogva a világháború utánig terjedő korszak képéhez.

Nagy időket látott, átélte a magyar történetnek egy tizenegyedrészét; még pedig olyan szelvényét, a melynél változatosabb és drámai fordulatokban gazdagabb szelvénye hasonló időhatáron belül alig volt a magyar történelemnek, ha csak a nándorfehérvári győzelemtől a mohácsi vészig terjedő időt nem tesszük melléje. Beleesik ez életbe a nemzetnek két csodaszámba menő, nem remélt erő kifejtése, két végzetes elbukása, és a két katastropha közt a nem kevésbé dicsőséges újraépítő, erőgyűjtő és alkotó munka. S ő a nagy időknek nem csak tanúja volt, hanem cselekvő részese, az alkotók egyike, a ki nem a viharos kirobbanások éveiben szerepelt, hanem az alkotó munkásság évtizedeiben szolgálta sokszoros munkakörben a nemzeti haladás ügyét.

Élete ihletét még azoktól nyerte, a kik a 40-es évek teljességébe ment álmait szőtték, s ezzel az ihlettel, mely még Bessenyei és Kazinczy lelkéből származott ki és a Széchenyiében vált az egész nemzetet lendítő erővé, szentelte erejét az új nagy nemzeti reconstitució művének. A nemzeti irodalom és művelődés ihletét, a költészet és művészet cultusát közvetítették vele költő atyján kívül a XIX. század második felének legelső írói és közéleti nagyságai: nagy földije Jókai,

tanárai Gyulai, Toldy és Greguss s azok, a kik ritka képességeit korán figyelmükre méltatták s a kiknek környezetébe juthatott: Deák és Csengery, Eötvös és Trefort, Szász Károly, Salamon Ferencz, Henszlmann és még igen sokan. És azzal a nemzedékkal együtt dolgozott az új Magyarország felépítésén, a melyhez — hogy csak az irodalom, a tudomány és az oktatásügy területéről kapjunk ki és csak egynehány nevet: Eötvös Loránd, Berzeviczy Albert, Rákosi Jenő, Kármán Mór, Csiky Gergely, Goldziher Ignácz tartoztak. De egyik kortársában sem égett tisztább fénnel a nemzeti művelődés szenvedélye, mint ő benne, s egyik sem szolgálta a művelődés ügyét oly sokoldalú érdeklődéssel, oly sokféle munkakörben és annyi művészileg ható erővel, mint ő. Az irodalom, a művészet és az oktatásügy tartományában fejlődésünk jelentékeny része össze van kötve az ő nevével. Mint szépiró, mint aesthetikus és kritikus, mint tanár, mint vezérember végzett nagyhatású, részint egyéni alkotó, részint szervező munkát. Már fiatal korában egy európai színvonalú társadalmi, politikai és művészeti hetilapot szerkesztett, az Athenæumot, Gyulai elnöklete alatt titkára lett, Gyulai leköszönése után elnöke és lelke volt a Kisfaludy-Társaságnak, és ez intézményünknek nagy hagyományait fenntartotta, a közönséggel való kapcsolatát elevenebbé tette. Az Akadémiának előkelő tagja, igazgató tanácsának is tagja és egy cikluson át másodelnöke volt. Az egyetemen Greguss halála óta, 1882-től, mostanig, majdnem negyven éven át az aesthetika tanszékét töltötte be. Egyideig igazgatója volt a tanárképző-intézetnek, három évtizeden át elnöke a tanárvizsgáló-bizottságnak, másfél évtizedig, a magyar tanárság anyagi, erkölcsi és szellemi állapotának fejlődésére a lehető legüdvösebb hatással elnöke volt az országos középiskolai tanáregyesületnek, újabban elnöke a Franklin-Társulatnak, és se szeri, se száma azoknak az intézményeknek, melyeket létrehívott, istápol, melyek az ő közreműködésével virágoztak, azoknak a társadalmi és kulturális alakulatoknak, mozgalmaknak, juryknek, a melyekben elsőrangú része volt. Az ő szellemi alkotása volt a nőképző egyesület leánygymnásiuma, melyben maga is példát mutatott a tanításra; az ő

elnöklete alatt alakult meg az Irodalomtörténeti Társaság és a Tisza István emlékbizottság. De mind felsorolni az ő alkotásait és munkaköreit nem szükség. Mint a főrendiház tagja, annak tárgyalásaiban is tekintélyes részt vett. Legáltalánzóbb és legfőbb két köre volt működésének az egyetem és a Kisfaludy-Társaság, mindakettő olyan kör, a hol az élőszó és a toll hatalmával, társadalmi érintkezésének varázsaival és szervező erejével, eszméinek gazdagságával és a kifejezés művészetével közvetlenül is hathatott, és lelkesedéssel szolgálhatta a nemzeti irodalom- és művelődés ügyét.

Írói, tudományos, tanári és társadalmi pályájának eredményei átmentek azokba az intézményekbe, mozgalmakba, az új meg új nemzedékekbe, közönségekbe, a melyekkel valamikor dolga volt. Egy nagy része az ő szellemi kisugárzásának természetesen az ő esetében is mintegy eltűnt, mint a napsugár, mely egy-egy moleculát fölmelegített; de az energia ható ereje benne marad és tovább él a lelkekben. Más része azonban irodalmi alkotásokban is átöröklődik a későbbi korokra. Színi kritikái, melyekkel színművészetünkre és drámai irodalmunkra hatott nemesítőleg, Gyulai Páli mellett elsőrangú emlékei maradnak a XIX. század magyar dramaturgiai irodalmának, és források a kor színi irodalmának és művészetének ismeretéhez. Ifjúkori regényeinek és rajzainak megvan az az érdemük, hogy meghonosították nálunk a rajz angolos műformáját, Mikszáthra is hatással voltak, s iskolául szolgáltak Beöthy prózáiró tollának, mely aztán irodalomtörténeti, aesthetikai dolgozataiban és szónoklataiban olyan választékos fényvel és újszerű színvegyülettel gyönyörködteti az olvasót. A *Ráskai Leáról* szóló költői elbeszélés a költőlelkű tudós szellemének kiváló érdekű alkotása.

Mint tudós és tanár az irodalomtörténetet és aesthetikát művelte. Az aesthetikát a speculativ rendszerezés területéről átvezette a modern pszichologiai alapra és a korról folyton lépést tartva fejlesztette, eredeti megállapításokkal és formulárisokkal is gazdagította. A világháború előtt tartott nemzetközi aesthetikai congressuson a magyar résztvevők élén hazánkat képviselte. A *tragikum* című könyve elmé-

lyítette és széles területekre kiterjesztette nálunk az aesthetikai gondolkodás körét. Több tanulmánya (*Munkácsy Krisztusa, A poétika útja és célja, Képegység* stb.) az aesthetikai szemlélet elméletét lényeges adalékokkal bővíti. Ezekhez csatlakoznak kitűnő műtörténeti és műkritikai tanulmányai és elemzései. De még jelentősebb működése a magyar irodalomtörténetírás terén. *A szépprózai elbeszélés a magyar irodalomban* című kétkötetes monographiája eredeti kutatásainak és elemzéseinek gazdag eredményeit tárta fel. Iskolai irodalomtörténete nemcsak hogy a legjobb magyar kézikönyv a maga szakjában, hanem mondhatni, a legjobb magyar tankönyv, és a legnagyobb, legnemesebb hatású újszólván összes eddigi magyar tankönyveink közt, s egyúttal tudományos értékű ismertetése is a magyar irodalomnak, mely értékelés, aesthetikai ítélet tekintetében messze meghaladja Toldyét. Ez máig is minden magyar irodalomtörténet közt a legjobb. Előadásának nemességével temérdek fiatal elme stilstikai ösztönét gerjesztette fel és a szépség és magyarság iránti eleven érzékével a nemzeti irodalom szeretetére nevelt több nemzedéket. *A magyar irodalom kis tükre* című rövidebb és felsőbb szempontból készült áttekintés egy másik remeke az ő tollának, s az ezredévi ünnepek óta már ötödik kiadásában méltán élvezi a hozzáértők közt a maga tekintélyét és népszerűségét. Irodalomtörténeti, művészeti, oktatásügyi és közművelődési tanulmányai, esszai, beszédei köteteket töltenének meg és a legnemesebb szellemi termékei közé tartoznak a kiegészéstől fogva korunkig elmult több mint félszázadnak. Vörösmartyról, Aranyról, Mikesről, Eötvösről, Keményről, Széchenyiről, Kazinczyról, Jókairól, Ferenczy Istvánról, Bessenyeiről és még sokakról adott olyan tanulmányokat, melyek irodalmunk e nagyjainak méltatásánál mindig számbaveendőek lesznek. Bíráló jelentései, tagajánlásai, üdvözlő beszédei a Kisfaludy-Társaság székfoglaló tagjaihoz, elnöki megnyitói, ünnepi pohárköszöntői tanúlságaikkal és eszmei tartalmukkal épúgy kiválnak, mint az irodalmi ékesszólás egyéni és sajátos művészetével.

Épen ez a ritka varázsú stilus, ez az egyénileg ható stil-

művészet egyik legfőbb értéke az ő műveinek. Ez a zománcz rajtuk, mely nem fakúl, hanem mindig tündöklök. Beöthy a magyar próza történetében egyike a legjelentősebb állomásoknak.

Egy másik nagy érték az a nemzeti művelődési ihlet, mely átheviti egész működését és hozzákapcsolja azokéhoz, a magyar politikának és szónoklatnak, tudománynak és költészetnek azokhoz a dicső emlékeihez, a melyek — hogy az ő kifejezésével éljünk — «egy lélektől elevenítve, egy célra törve, együtt vívják a magyar jog, a magyar ész, és a magyar szív harczát».

A nemzet geniusa és a múzsák együtt gyászolják e hű szívű, e nagy és szép szellemű magyar író, tudóst és nemzetnevelőt.

NÉGYESY LÁSZLÓ.

A NEMZETKÖZI BÍRÁSKODÁS A NEMZETEK SZÖVETSÉGÉBEN.

I.

Magyary Géza már hosszabb idő óta foglalkozik a nemzetközi bírászkodás tudományos feldolgozásával. Egyik tanulmányában írt a nemzetközi bírászkodásról a magyar jogban. A háború utolsó esztendejében *Nemzetközi bírászkodás* címe alatt jelent meg az egész kérdést felölelő munkája. Most Berlinben *Die internationale Schiedsgerichtsbarkeit im Völkerbund* cím alatt Liebmann Otto kiadásában megjelent német nyelvű munkájában a nemzetek szövetségének keretében vizsgálja a nemzetközi bírászkodást. Lehet mondani, ez az első dogmatikus positiv módszerű feldolgozása *a nemzetek szövetségébe illesztett nemzetközi bíráskodásnak*. Szigorúan tudományos tárgyilagossággal, a nála megszokott alapos-sággal és világos, tiszta logikával építi fel munkáját. A munka dicsőségére válik nemzetünknek. Büszkeségünk, hogy akkor, midőn Németországban is nehéz tudományos munkára kiadót találni, a mi szerzőnk műve ebben a kitüntetésben részesült.

Sokunkkal együtt Magyarynak is ideálja az abszolút, feltétlen nemzetközi bírászkodás. Ez azonban még, úgy látszik, sokáig csak eszmény marad. A nemzetközi bírászkodás gyökeres megoldása a maga fejlődési útján még mindig sok akadályba ütközik. A két hágai conferentia is csak a facultativ nemzetközi bírászkodást tudta megvalósítani. A legnagyobb haladást jelenti ezen a téren kétségen kívül az a mozgalom, mely az északamerikai unio jogászait lelkesítette. Ennek a

mozgalomnak kimagasló útjelzői: az úgynevezett Knox-Bryce-szerződés (az Északamerikai Egyesült-Államok és Nagy-Britannia között) és a Franciaországgal 1911-ben kötött szerződés. Már több nemzetközi jogi író, köztük különösen de Louter, Fried hangsúlyozták, hogy Amerika szerepére a nemzetközi bírászkodás területén az európai jogirodalom kevesebb figyelmet fordít, mint a mennyit megérdemel. Mi itt hazánkban már több dolgozatban iparkodtunk megismertetni azokat a nevezetesebb tényeket, melyek a nemzetközi bírászkodás terén az északamerikai jogászok és tudományos jogi társulatok munkájához fűződnek. Csak helyeselni lehet, hogy szerzőnk műve rövid, de beható méltatásban részesíti Amerika szerepét a nemzetközi bírászkodás fejlesztésében.

Ismeretes, hogy az északamerikai unióban a legfelsőbb bíróság a legmagasabb tekintély is. A legmesszebbmenő hatásköre van. Az alkotmányjal ellenkező állami törvényeket is érvénytelenítheti és az északamerikai unio alkotmánya szerint az Egyesült-Államok egyes államai között támadt vitás kérdések az amerikai legfelsőbb bíróság által döntendők el. A bíróság hivatásának ily felemelő felfogása igen termékeny talaj volt arra, hogy a nemzetközi kötelező bírászkodás az Egyesült-Államokban mély gyökeret verjen. Ily talajból fakadtak a hírneves *Bryan-szerzödések*, melyekkel én is bővebben foglalkoztam nemzetközi jogi tanulmányaimban és, úgy emlékszem, e folyóirat hasábjain is. Ebben a bíróság hivatását tiszteletben tartó légkörben keletkezhetett csak az első panamerikai congressuson (1889 október 2, 1890 április 19) az a javaslat, mely a kötelező nemzetközi bírászkodás alapján állott, kivéve azt az egyetlen esetet, ha az állam függetlensége van veszélyeztetve. Az amerikai mentalitásról fényesen tanuskodik a második panamerikai tudományos congressus (Washington, 1914 december, 1916 január) is. Igen helyesen emeli ki szerzőnk az amerikai congressus 1916 augusztus 29-iki ülését is, mely ünnepélyes állást foglalt a nemzetközi viták békés elintézésének érdekében és az amerikai kormányt utasította, hogy a nagy világháború befejeztével az *állandó nemzetközi bíróság felállítása*

érdekében a szükséges lépéseket tegye meg. Sajnos, hogy a nemzetek szövetsége a nemzetközi bíraskodás szervezetének nagy kérdésében elhajlott az amerikai mozgalom célkitűzésétől. Felállította ugyan az állandó nemzetközi bíróságot, de a nemzetek egyenjogúságát sértő tökéletlen szervezetben. Felállította ugyan az obligatoriumot — de nem az *absolut és feltétlen kötelező nemzetközi bíraskodást*, — hanem az *obligatorium csak vagylagosan érvényesült*, a mennyiben a nemzetek szövetségének egyezség-okmánya (12. cikk) csak arra kötelezi a szövetség tagjait, hogy a közöttük esetleg felmerülő vitás kérdéseket, melyek szakadáshoz vezethetnek, vagy *választott bíróság* vagy a *Tanács* (közgyűlés) vizsgálata elé bocsátják.

- Ennek az alternatív kötelező elvnek az a szoros következménye a «Pacte des Nations» rendelkezése szerint, hogy ha valamely állam az ott meghatározott (12., 13., 15. cikk) megállapodások ellenére a döntést háború útján keresi, a szövetségnek ezt a tagját ipso facto olyannak kell tekinteni, mintha háborús cselekményt követett volna el a szövetség valamennyi többi tagja ellen.

Szerzőnk alapos vizsgálat tárgyává teszi a nemzetközi bíraskodás területén felmerülhető kérdések alaptételeit. Mindenekelőtt — mivel célja a nemzetek szövetsége által alkotott nemzetközi bíraskodás tárgyalása — vizsgálat tárgyává kellene tennie magának a nemzetek szövetségének feladatát és természetét, mert épen ennek a hatásában akarja bemutatni a nemzetközi bíraskodás mai formáját.

Szerzőnk művének célkitűzése ebben a műben első sorban nem az, hogy kiútassa, mik ennek a szövetségi szervezetnek a hiányai. Ezekre ő és vele együtt mi is számosan dolgozatainkban reámutattunk. Én ezt a szervezetet egyik iratomban egyenesen a népszövetségi eszme parodiájának neveztem el, — majd a győző hatalmak syndicatusát, a zsákmányolt birtokok biztosító-intézetét láttam abban. Szerzőnk legjobban tudja, minő tökéletlenségek tapadnak a nemzetek szövetségének mai formájához, — mégis igen helyes az a megállapítása, hogy a világszervezet nagyarányú területén már a mai tökéletlen szövetség is fontos fejlődési fokozatot

jelent. Őt is bántja a mai szervezet imperialistikus hatalmi jellege és tisztán látja azt a különbséget is, hogy míg a háború előtti nemzetközi szervezetben az állami souverainitás teljes érvényesülésének elve vezetett, addig a mai szervezet, ha nem is a teljes «Überstaat» érvényesülése, mégis az uralmi, az imperialistikus felsőbbség túltengése. A jövő feladata lesz megkeresni és megtalálni a helyes középutat a két vezérlő motívum : az állami souverainitás és az államok fölött álló világszervezet között. Az összefüggés solidaritását a magam részéről, mint ezt sokszor kifejeztem, csakis a köteles nemzetközi bíraskodás útján találom. Ez a nemzetek souverainitását legcsekélyebb módon sem érinti. Ez az amerikai jogfelfogás iránya is, és alig csalódom, ha a szövetség mai szervezetétől Amerika idegenkedésének egyik főokát abban találom, hogy politikai hatalmi szerveknek ad a nemzetek szövetsége túlsúlyt. A ki a nemzetek szövetsége nemzetközi bíróságának dogmatikus kifejtéséhez fog, kétségtelenül azt köteles elsősorban vizsgálni, nincs-e az új rendnek a nemzetközi bíróság lényegére módosító befolyása.

Megszoktuk, hogy a régi rend szerint souverain államok léphetnek fel mint jogalanyok. Vajjon most olyan szervezetek is felléphetnek, melyek nem szorosan vett souverain államok? A válasz igenlő, mert a nemzetek szövetségének tagjai lehetnek a teljes önkormányzattal bíró dominiumok és coloniák is. A nemzetközi bíraskodásra vonatkozó határozmányok kiterjednek a nemzetek szövetségének minden tagjára, következőleg olyan területek is lehetnek alanyai a nemzetközi bíraskodásnak, melyek nem souverain államok, sőt az is lehetséges, hogy azokkal az államokkal állhatnak szemben az államhoz hasonló egységek a bíró előtt, a mely állam fenhatósága alá tartoznak. Például Kanada, India, Délafrika — Nagy-Britanniával szemben. A nemzetek szövetsége által alkotott nemzetközi bíraskodásban csak közvetve, a szerződés jogügyletének közbenjöttével gyakorolható a bíraskodás. Ez a megállapodás lehet általános, lehet különös szerződésekben kifejezve. Ezek a szerződések lehetnek időlegesek. Lehetnek bizonyos categoriákra szorítva. A nemzetek szövetségének hivatalos magyarázata szerint ily

szerződés nélkül egyoldalulag beadott keresetre az állandó nemzetközi bíróságnak nem tartozik magát az ellenfél alávetni.

Szerzőnk a nemzetek szövetségének az obligatoriumra vonatkozó magyarázó álláspontjával behatóan foglalkozik. A kérdést oly fontosnak tartom, hogy erre én is bővebben térek ki és hogy az okfejtés világosan álljon az olvasó előtt, előrebocsátom a nemzetek szövetsége egyezség-okmányának positiv rendelkezéseit. A 12. cikk ezt mondja :

«A Szövetség összes tagjai megállapodnak abban, hogy a közöttük esetleg felmerülő vitás kérdéseket, a melyek szakadáshoz vezethetnek, vagy választott bíróság, vagy a Tanács vizsgálata alá bocsátják. Megegyeznek továbbá abban, hogy semmi esetben sem kezdenek háborút előbb, mint három hónappal a bíróság ítélete vagy a Tanács jelentése után.

Az e cikkben megjelölt összes esetekben a választott bírák megfelelő határidőn belül ítéletet kötelesek hozni, a Tanács pedig jelentését hat hónapon belül terjeszti elő attól a naptól számítva, a melyen a vitás eset eléje került.»

Itt van kimondva a már fentebb említett vagylagos obligatorium. Vagy bírói döntés, vagy tanácsi vizsgálat. Az olyan szövetségi tag ellen, mely a döntést háború útján keresi a nélkül, hogy az ügyet akár bíróság, akár tanácsi vizsgálat alá bocsátaná, a 16. cikk rendelkezése szerint megállapított módon a szövetség valamennyi többi tagja részéről együttes fellépésnek van helye.

A 12. cikknek folytatása a 13. cikk, mely így szól :

«A Szövetség tagjai megállapodnak abban, hogy ha közöttük oly vitás eset merül fel, a mely nézetük szerint választott bírósági döntésnek vethető alá és a mely diplomatiái úton kielégítő módon nem intézhető el, az ügyet a maga egészében választott bíróság elé terjesztik.

A választott bírósági döntésre alkalmas vitás esetek közé tartozóknak mondatnak ki általában : valamely szerződés értelmezése, a nemzetközi jog bármely kérdése, bármely ténynek megállapítása, a mely, ha bebizonyul, valamely nemzetközi kötelezettség megszegését jelentené, vagy a jóvá-

tétel terjedelme és módja, a mely ilyen megszegés esetében teljesítendő volna.

Ilyen vitás esetekben döntő választott bíróság az a bíróság lesz, a melyben a felek a vitás esetre nézve megállapodtak, vagy a melyet valamely közöttük létrejött egyezmény kijelölt.»

A hivatalos magyarázat szerint e cikk azt jelenti, hogy ha az ügy választott bírói eljárásra, csak az egyik fél nézete szerint is, nem alkalmas, a másik fél már nem viheti az ügyet bíróság elé, csupán a Tanács elé köteles terjeszteni vizsgálat végett. Ehhez azonban elegendő, ha a felek egyike fordul a Tanácshoz. A nagy controversia az, hogy a 13-ik cikk úgy magyarázandó-e, hogy ennek a cikknek második bekezdésében felsorolt esetek kötelezőleg vannak-e bíróság elé utasítva vagy sem. A hivatalos magyarázat azon az állásponton áll, hogy a második bekezdésben a felsorolás nem egyéb, mint útmutató tanács abból a célból, hogy mely ügyekre nézve kívánatos a felek megegyezése, hogy ne a tanácshoz, hanem a bírósághoz vigyék ügyeiket. Obligatorium itt kimondva nincs. A nemzetek szövetsége nem is akart obligatoriumot teremteni, csakis a már többször említett alternatív obligatoriumot akarta megvalósítani. Ezzel szemben áll az a magyarázat, mely a szövegből azt olvassa ki, hogy a 13. cikkben felsorolt esetekben kötelező a bíráskodás és csak akkor nem kötelező, ha esetleg ezzel ellenkező szerződés jött létre a felek között. Épen nem csodálkozhatunk, hogy az, a ki lelkesedik a feltétlen kötelező nemzetközi bíróság eszméjének diadaláért, minden lehetőt elkövet, hogy a 13. cikk második bekezdése alapján megmenthesse az obligatorium számára a jogi kérdéseket, miután az kétségtelen, hogy a hivatalos magyarázat álláspontja szerint a legtisztább jogi kérdésekben sincs a pártatlan bíráskodás biztosítva, mert ezek is a politikai befolyásoktól nem mentes tanács elé kerülhetnek.

Szerzőnk, ki a feltétlen kötelező nemzetközi bíróság rendíthetetlen híve, igen természetes, hogy ennek az eszmének hatása alatt igyekszik bizonyítani, hogy a 13. cikk említett szerkezetében a kötelező elv jut kifejezésre, sőt kimondja, ha ez a magyarázat nem érvényesülhet, akkor való-

ban kérdéses, hogy az új rend egyáltalában haladást vagy visszaesést jelent-e?

Ez az álláspont Magyarának korántsem elszigetelt nézete. Ellenkezőleg, érvelései bekapcsolódnak annak a hágai jogászi bizottságnak véleménykörébe, mely a nemzetközi bíróság statutumának tervezetét dolgozta ki. A kiknek alkalmuk volt megtekinteni azokat a jegyzőkönyveket, melyek a hágai szerkesztő jogászbizottságnak üléseiről vétettek fel és melyek mint a nemzetek szövetségének kiadmánya jelentek meg, azok bővebben tájékozódhatnak épen ennek a vitás kérdésnek magyarázata körül keletkezett igen érdekes eszmecserék felől. A kiknek pedig erre nincs alkalmuk, azoknak megállapíthatom, hogy szerzőnk könyve a leghitelesebb és legtárgyilagosabb kivonatos tájékozást nyújtja. Ennek a bizottságnak — mint ismeretes — a legkiválóbb nemzetközi jogászok voltak tagjai. A vélemények itt is megoszoltak. Az obligatorium lelkes hívei iparkodtak mindent elkövetni, hogy legalább a statutum segélyével mentsék meg a jogi kérdések számára az obligatoriumot. Voltak, kik ezt magában a szövegben kifejezettnek látták. Voltak, kik a statutumba felveendő módosítással akarták ezt elérni. Voltak, kik egyebet a szöveg fentebb idézett felsorolásában nem láttak, mint tanácsot, utasítást arra, hogy a felek a felsorolt jogi kérdésekre nézve oly megállapodást létesítsenek, melynek alapján a vitás ügy a bíróság elé jut.

Descamps a feltétlen obligatoriumot nem látja a szövegben kifejezve, de mivel állandó nemzetközi bíróság szervezéséről van szó és az állandó nemzetközi bíróság feladatát csak úgy teljesítheti, ha az feltétlen absolut obligatoriummal van egybekapcsolva, ez arra indította, hogy az obligatoriumra nézve javaslatot terjesztett elő. *Hagerup* nem járult hozzá Descamps javaslatához, mert nézete szerint a «Pacte» szövege kifejezi az obligatoriumot. *Altamira* a 13. §. eseteit szintén úgy értelmezi, hogy abban az obligatorium kifejezésre jutott, de véleménye szerint még sem fölösleges, ha a hézagosszövegen segítnének a statutumban. A nagy amerikai jogász, *Root*, szintén olyan értelemben nyilatkozik, hogy a 13. cikkben az obligatorium jut kifejezésre, de óvatosságra int, hogy

a bizottság, mely a nemzetközi bíróság szervezeti statutumát van hivatva kidolgozni, a pactumot ne nagyon bírál-gassa, hisz ebben inkább általános elvek, mint szabatos rendelkezések vannak. *Lord Phillimore* is annak a véleménynek adott kifejezést, hogy a kérdéses szövegben az obligatorium jutott kifejezésre. Igen behatóan foglalkozott a kérdéssel *Loder*, ki az «általában» («généralement») kifejezést nem veszi komolyan és így az nem változtathat semmit a szöveg abbéli értelmezésén, hogy ott az obligatorium van kimondva. *Lapradelle* mind a bizottság, mind később a Tanácshoz intézett jelentésében az obligatorium mellett nyilatkozott és — mondja — reméljük is, hogy az államokról feltehető az a jó-hiszeműség, hogy a szövegben említett eseteket a bíróság elé viszik. *Adatci* hivatkozott arra, hogy a 13. és 17. cikk még mindig a felek megegyezésének elengedhetetlen követelményét állapítják meg. A 13. cikkben nincs az obligatorium kifejezve. *Descamps* báróval szemben kiemelte, hogy a jogászi bizottságnak nem az a feladata, hogy az obligatoriumot a statutum segélyével tovább fejlessze, hanem ragaszkodni kell a «Pacte» szövegéhez. Ennek a vitának az lett az eredménye, hogy a bizottság többsége *Descamps* álláspontjára helyezkedett és a nélkül, hogy a 13. cikk értelmezésével foglalkoznék, az obligatorium fejlesztését tartalmazó rendelkezést iktatták a tervezetbe. Igen nehéz helyzetben lehetett *Bourgeois*, kiről tudjuk, hogy a nemzetközi bíróság atyjának szokták nevezni és a ki az obligatoriumnak lelkes híve is volt. Ő azonban a Tanácshoz intézett jelentésében kifejezte, hogy a 12. és 13. cikkek a szabad választást biztosítják a békés eszközök (bíróság, Tanács) között és ezért nem lehet azt állítani, hogy ezek a cikkek az obligatoriumot hozták be. De különben is — mondta *Bourgeois* — nem lehet azonnal az első alkalommal a Pacte rendelkezéseit megváltoztatni. Úgy a Tanács, mint a közgyűlés elfogadta *Bourgeois* indítványát és ezzel megállapították a nemzetek szövetségének hivatalos magyarázatát.

Ezekből látható, hogy szerzőnk igen jó társaságban van, midőn a nemzetek szövetségének hivatalos magyarázata ellen foglalt állást. Mindenesetre a küzdelem azért az álláspontért,

hogy a jogi kérdések részére a pártatlan bíróság döntése kötelezőleg biztosíttassék, helytálló kitarással végre is győzedelmeskedni fog. Ennek a célkitűzésnek irodalmi munkájából eddig is, ezentúl is kiveszem részemet, köteles őszinteséggel azonban nem zárkozhatom el azon véleményem kifejezése elől, hogy a hivatalos értelmezés ellen «de lege lata» nem találok kellő érvelést, mely engem meggyőzhetne a felől, hogy a 13. cikk második bekezdésében fentebb idézett felsorolásban az abszolút feltétlen obligatorium volna kimondva. Mikor először olvastam a «pacte des nations» szövegét, egyik cikkemben azonnal megállapítottam, hogy fájdalom, de az abszolút feltétlen obligatorium abban nincs kimondva, ellenben benne van az az alternatív kötelező parancs, hogy a vitás ügyek vagy bíróság vagy a Tanács vizsgálata alá terjesztendők. Ezt a szabad választást a 12. cikk mondja ki. Ennek folytatását teszi a 13. cikk, mely a felek egyező megállapodását kívánja, hogy a vitás kérdés, mely diplomatai úton kielégítő módon nem intézhető el, bírósági döntésnek vettessék alá.

Ezt kimondván a 13. cikk első bekezdése, a második bekezdés mintegy felvilágosító megmagyarázásául annak, mily ügyekre nézve kívánatos, hogy ne a Tanács vizsgálata, hanem a bírósági döntés alá kerüljenek bizonyos ügyek. Ez a bekezdés a bírósági döntésre alkalmas eseteket sorolja fel. Mintegy így szól ez a bekezdés az államokhoz: ha valamely szerződés (természetesen nemzetközi) értelmezése felől vitakoztok, vagy a nemzetközi jog bármely kérdéséről van szó, ha valamely oly tény megállapítására nézve van köztetek eltérés, mely valamely nemzetközi kötelezettség megszegését jelenti, vagy a jövététel módja, terjedelme ily megszegés esetében válnék vitássá: akkor, ha abban az egyező nézetben vagytok, hogy ezek kielégítő módon diplomatai úton el nem intézhetőek, akkor ne habozzatok, hanem feltétlenül vigyétek bíró elé ügyeiteket. Nézetem szerint ezekben a szakaszokban csak ez van kifejezve. Nem is gondolható, hogy akkor, ha az abszolút bírói obligatoriumot akarja a nemzetek szövetségének pactuma a jelzett esetekre kimondani, ezt a nagy haladást jelentő elvet homályos szerkezet keretébe illeszsze. Akkor a cikkek homlokára írták volna a nagy vívmányt és

az egész világnak hirdették volna, hogy megtették a nagy lépést. Le kell szögezmem különben azt is, hogy a hágai jogászbi bizottság a pactum kérdéses szakaszainak értelmezése nélkül vett fel a tervezetbe az obligatoriumot fejlesztő intézkedést, mit azzal indokolt, hogy feladatának tekinti az obligatorium fejlesztését. Véleményem szerint a kötelező elv nagyarányú fejlődésének nincs elzárva az útja. Kössenek az államok szerződéseket, melyekben a 13. cikk második bekezdésében felsorolt ügyekben magukat az állandó nemzetközi bíróságnak alávetik. Köthetnek általános szerződéseket, köthetnek különös, egyes kategóriákra vonatkozó szerződéseket. Mindenesetre ez az eljárás, ha az államokban komoly a nemzetközi bíraskodás kötelező elvének tisztelete és ily szerződéseket kötnek, megfelel a 13. cikk szellemének.

A szervező statutum aláírásának alkalmára, mint ismeretes, két jegyzőkönyvet nyitottak : egy általánost, mely az állandó bíróságot szervező statutum elfogadását jelenti, és egy különöst arra, hogy a 36. cikk második bekezdésében felsorolt vitás ügyekre (azonos a Pactum 13. cikkének felsorolásával) az állandó nemzetközi bíróság kötelező bíraskodását ismerik el. Míg 1921 szeptember 5-ig az *általános jegyzőkönyvet* 42 állam írta alá, addig a *különös jegyzőkönyvet* csak 12 állam és ezek között a nagy államokat hiába keresnők. A 12 állam közül is minden fenntartás nélkül csak Bulgária és Portugália írták alá. A többiek részint a viszonzóság feltételét hangsúlyozták, némelyek csak öt évre kötelezték magukat. Ez egyelőre nem mutatja, hogy a nagy vezető államok az «obligatorium» diadaláért rajonganának, ezek jobban kedvelik a «tanács»-i döntést.

II.

A «Pacte»-nek legjelentékenyebb alkotása a nemzetek szövetségének dicsősége, hogy hosszú vajudás után az állandó nemzetközi bíróság állomásáig jutott. Ez az állandó bíróság nem azt jelenti, hogy a választott bírósági rendszer megszűnt volna. Nem, ez továbbra is fennmarad, sőt fennmaradt a régi hágai «cour d'arbitrage» is, melyet ugyan állandónak hívtak

(cour permanente d'arbitrage), de tulajdonképpen ez sem állandó, sem igazi bíróság nem volt. Listákra írt nevekből állott ez a bíróság és ezekből lehetett választani egyes esetekben az ítélő bíróságot.

Szerzőnk részletesen ismerteti a bírósági szervezeti statutumot, az egyes fontos szakaszok keletkezési történetét és feltárja ebben a művében is azokat a hiányokat, melyekre már más tanulmányában is reámutatott. Helyeslőleg idézi a kiváló belga jogász Descamps véleményét, mely szerint a Tanács, mely a bírák választásában nagy tényező, tulajdonképpen oly politikai intézmény, mely a nagy hatalmak érdekeit képviseli. Ily intézménynek nem lenne szabad a bírák kijelölésére csaknem döntő befolyást adni. Én szerző kiváló munkája legbecsesebb fejezeteinek tartom azokat, melyek a nemzetközi bíróság hatáskörét (illetékességét) és az állandó nemzetközi bíróság előtti eljárás előtti perjogi szabályokat tárgyalják. A statutum-ismertetés szerény keretében ezekben a kérdésekben a nagy perjogász kezenyomát látom.

Szerzőnk subjectiv és objectiv oldaláról vizsgálja a hatáskör (illetékesség) kérdését. Kik léphetnek fel a bíróság előtt és mily ügyekben a positiv jog alapján?

Szerzőnk kiemeli, hogy csak az államok, a nemzetek szövetségének tagjai léphetnek fel a bíróság előtt. Minoritások, mivel ezek az állam polgárai, nem lehetnek alanyai a nemzetközi pernek. Itt azonban az államok képviselhetik a minoritási sérelmeket. A tárgyi hatáskörre nézve a Pactum 14. §-a nagy általános kijelentést tesz, mert az állandó bíróság hatáskörét minden nemzetközi vitás kérdésre kiterjeszti. Igen természetes, hogy ezeknek épen a szabad választás alapján nem kell okvetlenül csak jogi kérdéseknek lenni. Ezek lehetnek egyszerű érdekkérdések.

A bíróságnak a Pactum 14. §-a alapján véleményt kell nyilvánítani minden olyan vitás esetben és kérdésben is, a melyet a Tanács vagy a közgyűlés hozzá utal.

Szerzőnk osztozik azok nézetében és itt különösen kiemeli a schweizi Bundesrath üzenetét, kik azt állítják, hogy nem helyes a bíróságot más, mint jogi kérdésekbe bevonni. Itt csak azt jegyzem meg, hogy ha szabad nem szoros jogi

kérdésekben a bíróság döntését kikérni, akkor nem látok nagy visszásságot abban sem, hogy a bíróság véleményét nyilvánítsa nem szoros jogi kérdésekben.

Sokat okoskodtak a statutum megalkotásakor, hogy az anyagi jogi szabályok (a jogforrások) felsorolása (általános és különös nemzetközi szerződések, nemzetközi jogszokások, a jognak a culturnépek által elismert tételes, bírósági határozatok és a legjelesebb jogtudósok tanítása) sorrendi elsőbbséget is követel-e? Szerzőnk ismerteti a jegyzőkönyv nyomán ennek a szakasznak a keletkezési történetét. A sorrend úgy dőlt el, hogy megjelölték a szövegben azokat a jogforrásokat, melyek kiegészítő természetűek. Szerzőnk helyesli, hogy az anyagi jogforrásokra utaltak, csak azt kifogásolja, hogy arról nem intézkedtek, hogy az államok belső joga mennyiben alkalmazható. Az «*ex æquo et bono*» intézkedés, melyet a statutum kimond, nézetem szerint nemcsak helyes intézkedés, hanem egyenesen lehetetlen volna a bíróságnak eljárni oly ügyekben, hol nem szorosan jogi kérdésekről van szó. Oly természetű kifogás, hogy miféle bíróság az, mely nem szorosan jogot alkalmaz, nézetem szerint alárendelt. Az ily kifogás hirdetői elfelejtik, hogy az érdekek köre sokkal fontosabb lehet, mint a jogi kör, és kár volna a bírósági hatáskörből, tehát a pártatlanság köréből, a politikai légkörtől átitatott Tanácshoz utalni a szorosan nem jogi szakaszok alapján, de «*ex æquo et bono*» elintézhető kérdéseket. Az «*ex æquo et bono*» ítékezés lehetőségét én vívmánynak tekintem, mert hivatása magaslatán álló bíróság oly kérdésekben, hol határozott jogszabály áll rendelkezésre, ezt alkalmazza, hol pedig *discretionalis* természetű az ügy, ott a méltányos igazságot érvényesíti.

III.

Már előbb reámutattam, hogy külön fejezetben foglalkozik szerzőnk a nemzetközi bíróságok előtti eljárási renddel is. Már az első hágai conferentián sikerült elég alkalmas választott bírósági eljárási szabályokat alkotni. A második hágai conferentia alkotta meg a «*cour de justice arbitrale*» és a zsákmánybíróság előtti eljárást. Ezek voltak azok az eljárási

szabályok, a melyekre az öt semleges állam által közzétett ismert javaslat is támaszkodott és igen természetesen ezek szolgáltak vezérfonalul a statutumot szerkesztő hágai jogász bizottságnak is. Igen helyesen cselekedett szerzőnk, hogy kivonatossan ismerteti a jegyzőkönyvek alapján a hágai jogászbizottságban kifejtett eszmecsereét abban a fontos kérdésben, hogy mikor lehet egyoldalulag keresetet indítani az állandó nemzetközi bíróság előtt? Erre a nemzetek szövetségének közgyűléséből kiküldött úgynevezett harmadik bizottság jelentésében azt mondja, hogy egyoldalú kereset-indításnak csak akkor van helye, ha feltétlen és a szabad választást kizáró obligatorium forog fenn. Például erre felhossa a jelentés a kisebbségi védelmet, azaz : ha a kisebbségi védelemre vonatkozó szerződésben már az állam elfogadta az állandó nemzetközi bíróság illetékességét, itt a kereset ellene egyoldalulag megindítható. Itt nem kell újabb compromissum. Szerzőnk gondos figyelmét nem kerülte ki, hogy az említett bizottsági jelentés az egyoldalulag megindítható kereset példái közé nem vette fel a fentebb már bővebben ismertetett azon eseteket, melyek a statutum 36. cikkének második bekezdésében vannak felsorolva. Nem tartom véletlennek, hogy a bizottság erre a példára nem hivatkozott. A hivatalos értelmezés, mint tudjuk, nem tekinti a 13. §. felsorolását obligatoriumnak. Már fentebb is foglalkoztam ezzel a kérdéssel és az én nézetem is az, hogy a per megindításához csak akkor szükséges újabb compromissum, ha a bíróság illetékességének elismerése nincs általában már megállapítva, és ha nincs oly különös rendelkezés, a mely egyes eseteket az állandó nemzetközi bíróság hatáskörébe utal. Ha tehát például egy állam szerződésileg már vállalta az állandó nemzetközi bíróság illetékességét bizonyos ügyekre, akkor ezekben az ügyekben a subjectiv jogosult alany egyoldalulag megindíthatja a keresetet. Ha a 36. §. második bekezdésében felsorolt esetekre nézve feltétlenül vállalja valamely állam az állandó nemzetközi bíróság illetékességét, nem kell külön compromissum.

Kiemelve a nemzetközi eljárásban eddig ismeretlen azt a rendelkezést, hogy a bíróság megjelölheti azon előzetes rendelkezéseket, melyek mindegyik fél jogainak védelmére

szükségesek (41. cikk első bekezdése : La cour a le pouvoir d'indiquer si elle estime que les circumtans l'exigent, quelles mesures conservatrices du droit de chacun doivent être prises à titre provisoire), szól még szerzőnk röviden, de tartalmasan az irodalomban sokat vitatott jogorvoslati kérdésről is, mert mint ismeretes, a Statutum expressis verbis kimondja (60. art.), hogy az állandó nemzetközi bíróság ítélete ellen nincs fellebbezésnek helye. A Statutum, mint tudjuk, csak újrafelvételnek ad helyet oly új lényeges ténykörülmények alapján, melyek ítélethozatal előtt ismeretlenek voltak a bíróság előtt és a fél is azt saját hibáján kívül nem tudhatta. Ismeretes, hogy az interparlamentaris unio az 1895. évi brüsseli gyűlésén a fellebbezési forum rendszere mellett foglalt állást, és az 1905-iki szintén Brüsszelben tartott konferentián is az amerikai delegatio által előterjesztett javaslat felkarolta a fellebbezés intézményét. Amerika rokonszenvez a fellebbezési eszmével, a mire mutat az is, hogy az Unio és Nagy-Britannia között 1897-ben kötött, de nem ratificált Olney—Pauncefote-szerződésben is volt fellebbezési forum tervezve.

Szerzőnk elvileg a fellebbezési rendszer híve, de nem oly értelemben, hogy a jelenleg szervezett legmagasabb bíróság fölé még egy magasabb bíróság állíttassék. Csak az elől az aggály elől nem zárkózik el, hogy nem kell-e majd néhány alsóbb nemzetközi bíróságot felállítani, melyek fölött az állandó nemzetközi bíróság mint fellebbviteli bíróság is hatáskört nyerjen. Arra, azt hiszem, senki sem gondolhat, hogy a most létesített állandó nemzetközi bíróság fölé még egy bíróság állíttassék. Arra azonban sokan gondolunk, és ezek között elsősorban szerzőnk is, hogy az állandó nemzetközi bíróság mai szervezete igen rövid idő múlva gyökeres reformra szorul, mert bár teljes függetlensége biztosítva van és erre semmiféle hatalom közvetlenül befolyást nem gyakorolhat, mégis a bíróság alakulásának rendszere túlságosan háttérbe állítja a kis nemzeteket és túlságosan kedvező a nagyhatalmak érvényesülésének. Erre mutat igen áttetszőleg az a szépen hangzó formula is, hogy a bírák választásánál a választótestületek (közgyűlés, Tanács) ügyeljenek arra, hogy a vá-

lasztandók személyes tulajdonságukon felül a maguk összességében biztosítani tudják a civilisatio és a világ jogi rendszereinek képviselőit. Ez, azt hiszem, igen világos útmutatás, de hol van a nagy és kis nemzetek hirdett egyenlősége?

Örömmel foglalkoztam szerzőnk igen becses munkájával, a melyet bizonyára a német tudományos kritika is majd érdeme szerint a legkedvezőbben fog fogadni. Bizonyára észre fogják venni és a német kiadók méltányolni is fogják szerzőnk könyvének 158. lapján szerényen meghúzódtó azt a néhány sorát, a melyekben kijelenti, hogy térhiány miatt nem foglalkozhatott a könyvben a «cour permanente d'arbitrage» és a «cour des prises» előtti peres eljárás elemzésével, pedig ez irányú munkája kéziratban készen áll.

Reméljük, nemsokára találkozunk ezzel a tanulmánnyal is, mert elfogulatlan ítélet szerzőnk Berlinben megjelent ezen könyvét bizonyára abba a sorba állítja, melyet a nemzetközi bíróságról írt legjobb hírű munkák töltenek be.

B. WCLASSICS GYULA.

AZ ANTIKRISZTUS.

— Első közlemény. —

I.

Mindenki utána nézett, a hogy a pécek alsó és felső utcájának összehajlásánál, a posztókereskedő regensburgiak és kölniek udvarán, a Lugeck-nek nevezett piacztér házai előtt titokzatos nyugalommal, gyermekes báméskodással végigballagott. Már a ruházata is csodálkozásba ejtette a polgárokat, pedig azok épen itt, az árúcsarnokok, kiskereskedő-bódék és lerakodó tárházak között ugyancsak megszokták az idegeket. Ez volt a XV. századbeli Bécs legtarkább városrésze. Erről énekelte a hosszú, vörös, csapzotthajú, mindig éhes és mindig szerelmes utcai poéta, Wolfgang Schmelzel, hogy zsidók, görögök, németek, francziák, törökök, spanyolok, olaszok úgy sűrögnek-forognak, rikácsolnak, kurjongatnak a Lugeck boltjai alatt, mint Bábel tornya körül a bibliai népek tengernyi fajzata.

Az idegen ruházata némileg hasonlított az egyetemi doctorok és délolaszországi követek papos öltözetéhez. Május vége felé járt az idő, a nap verőfénye még nem perzselte, csak gyengéden czirógatta a járó-kelők szabadon hagyott nyakszirtjét. Az idegen mégis hajadonfővel járt a Duna felől fujdogáló szélben, a mely hosszú, vöröses-barnás, kissé őszülő fürtjeit néha meglobogtatta, felborzolta és meglengette, mint egy nagy, nemes paripa sörényét. Rengeteg termetét, a mely nem hosszúságban, hanem szélességben hívta ki az emberek gúnyos bámulatát, olyan finom, meleg, puha posztóból készült, csaknem bokáig érő kabát takarta, hogy az üvegezett boltkirakatok mögött ácsorgó kereskedők megcsóválták a fejüket.

— A legdrágább brabanti gyapjából készült firenzei kelme . . . ez valami pápai legatus vagy velencei bankár.

És izgatottak lettek és egymásnak mutogatták a tétova jövevényt.

— Csoda, hogy nem jár hordszéken s nem kíséri a cliensek, zsoldosok, szolgák és egyéb ingyenélők serege, — jegyezte meg irigykedve egy sápadt, lenhajú északnémet kereskedő, a ki árúit már hónapok óta őrzi, az ostrom miatt, haszontalan és tespedő időtöltésben.

— Bizonyosan Mátyás király udvarából jön, — tette hozzá egy fiatal városi jegyző, a ki mindenki ben kémet szimatolt és elfutott, hogy jelentést tegyen a városbírónak.

Az idegen nem hallott semmit és nem vett tudomást a feléje tornyosuló érdeklődés morajlásáról. Nagy, vörös, széles, mosolygós arcát hol jobbra, hol balra fordította és elnézegette a keskeny, magas, csucsos, vagy lépcsőzetes homlokzatok feliratait, festményeit és domborműveit. Lustán szedegette vastag, kövér lábaszárait, a melyeken sötétbarna, puha selyemnadrág feszült, alul kényelmes, barna czipők magas szárába gyűrve, mintha súlyos dór oszlopokat finom spanyol-arab bőrbe és selyembe pólyáznának. A czipő felső szélén, a kabát hajtókáján, az ujjak feltúrt végén keskeny oroszországi prémcsik jelezte lovagi rangját az idegennek, a ki damaszkusi rózsavíz illatát árasztotta maga körül, mint egy bálba készülő fiatal menyecske. Pedig látszott rajta, hogy túl van az ötvenen s néhány foga, ha kicsillant nevető ajkai közül, barna volt és erezett, mint az elefántcsont. Kövér, fehér, ápolt kezében vékony botot szorongatott, a mely nagy aranyos gombban végződött.

— Pfüj, undok, cziczomás öreg cortegiano, — állapította meg egy arra haladó theologus, a ki a Szent István dómjának iskolájában tanította a latin grammatikát és néhány évvel ezelőtt Bolognában jártában megismerkedett némely hiú és piperkőcz humanistával.

Az idegen ezt sem hallotta meg, egyenletes lépéseit meg sem gyorsította, de mint a ki már ismeri a járást, bekanyarodott a Hoher Marktra s az öreg Bürgerschranne mellett meg sem állva, tovább kopogott a hegyes, apró kavicszal fedett,

fákkal körülültetett uton a zsidó-tér felé. Itt kissé megállapodott, megfordult és hosszan utána nézett egy pirosra kifestett, rövidszoknyás, rongyos saruiban is kellemes külsejű örömlánynak, a ki egy fürdőház kapuja alatt tűnt el, hátramosolyogva az előkelő idegen felé. Itt már százával nyüzsgött a nép és egyszer csak észrevette, hogy az áradat magával ragadja az Am Hof széles, komor vásárterére. Hajósok és halárúsok, czéhek hosszú menete, diákok és csavargók össze-visszakeveredtek egy-egy pillanatra, míg a tanács emberei, poroszlók, zsoldosok és a lovagok szolgálai el nem igazították az együvé nem való elemeket.

— Micsoda sokadalom ez? — kérdezte egy mellette eliramló mezítlábos, rongyos nadrágú, báránybőrbundás paraszttól.

Az nem értette az idegent, kiöltötte a nyelvét és tovább szaladt.

Egyszerre kűrtharsona zengett fel messziről, emberek rohantak ki minden kapuból s a feketekabátos, aranygombos, sörényes idegent magukkal vonszolták a karmeliták temploma mögé, a fegyverszertár és a pénzverőház által beszegett tornatérre.

A régi hercegi vár épülete előtt feketén hemzsegett a sokadalom. A piacok most ürültek ki véglegesen, miután reggel a polgárok, a lelkészek, a burgbeliek, aztán a parasztok, a munkások, napszámosok bevégezték vásárlásaikat. Szombat volt, hetivásár napja. A Hoher Markt felől özönlöttek a pékek, halárúsok és zöldséges kofák, a Lichtensteg felől pedig a mézárosok. A Kohlmarkt tájáról fuvarosok nyargaltak el nem adott tűzifájukkal, a Stubenthor irányából laczikonyhások szedelőzködtek fel, hogy hazavigyék a maradékokat. A Graben tejeskannái is itt csörömpöltek és itt nyargalásztak fel s alá a czéhek maszatos apródjai, csúfot üzve mindenkiből, de különösen a vidéki parasztokból, a míg nem akadtak egy-egy markos Till Eulenspiegelre, a ki szóval is, meg ütlegekkel is megtanította őket becsületre. Itt sétáltak fel és alá a bursák és kotteriák — diákszallók és internatusok — vidám lakói, a kiknek egy része szívesebben járta a bor- és sörpinczék hagyma- és alkoholszagú, szabad lányok kacajjá-

tól, kóbor zenészek hárfáitól, színészek, csepürágók, kalandorok és zsoldos katonák énekétől hangos tavernáit, mint a hercegi akadémia fehér, komor termeit, a melyek Aristoteles bölcséletétől, Ptolomæus csillagászati tudományától és a bibliamagyarázó licentiatások szőrszálhasogatásaitól kongtak reggelenként.

Az idegen férfiú arcza fel-felmosolyodott az utczai élet látványosságain. Nyaka szabadon piroslott ki mélyen kihajtott gyolcsinge fehérségéből; tokája kettős redőben lógott széles, erős álla alatt s vastag, egyenes orra meg-megrándult, ha megfacsarta finom szaglószervét az utcza közepén folydogáló zsíros, festékes, poshadt, szennyes lé illata, a mely a bőrkereskedők, cserző-vargák, posztómosók műhelyéből, csapszékek és mészárszékek udvarából szivárgott a kanálisba. Szemmelláthatólag tetszett neki ez az élet, a minthogy mértéktelenül vastag végtagjai, lelógó, hegyes és minden lépésnél megremegő hasa, széles, piros, húsos arcza, szelíd kék szeme és őszbeborult dús, lengő sörénye alatt nem is lakozhatott másfolyé, mint csak azé az emberé, a kinek minden tetszik ezen a világon, mert neki magának rendben van a szé-nája, vagy ha nincs is rendben, de majd rendbe jön Isten segítségével. Lemosolygott arczáról az élet szeretete és ha szemével végiglegett az összeszaladt polgárleányok lenge, szines, minden lépésnél szétnyíló, testhez tapadó szoknyáján, össze-sucsorította ajkait és halkan csettintett a nyelvével.

— Nálunk ugyancsak csinosabb tollazatuk van ezeknek a kis madárkáknak, de itt is gyenge a húsup és meleg lehet — Herkulesre mondom — az ölelésük.

Asszonyokban is minden tetszett neki, csak fiatalság és egészség piros illatát érezze testükön.

Ember ember hátán tolongott a barnára avult, esetlenül égető, felül csúcsos, alul idomtalanul terpeszkedő, gerendákkal, bolti fülkékkel, korridorokkal körülszegett épületek között.

A kövér idegen próbát tett, hátha szóba tudna valakivel elegyedni. Mellette egy fehér csuklyába burkolódzott barát izzadt. Ahhoz fordult ékes latinsággal.

A karmelita nagyon megörült az ismeretségnek.

— Ez Keller János császári helytartó műve, — magyarázta

izgatottan. — Az Isten megverte ezt a várost, — sóhajtott utána keservesen. — Oh Ausztria, oh Bécs! Mi lesz belőlünk, nyomorultakból! Naponta két temetést végzek és senki sem fizeti a stólát, mert a város körül van zárva és az emberek azzal érvelnek, hogy háborúban nem kell fizetni a papnak. Ők még a háborúból is hasznot akarnak húzni, Domine. Kiűztük a zsidókat s most a kölni meg regensburgi kereskedők szívják a vérünket. A tanácsban minden második ember magyarpárti, a barbárokkal tartanak, uram, a kik disznó testébe bujt ördögök és fajtalan hún hajadonok ivadékai és megeszik a saját magzatjukat, ha az nem ígérkezik elég erősnek, hogy majdan rabolni, öldökölni és gyujtogatni tudjon.

— A magyarok emberhúst esznek? — kérdezte az idegen szelíd borzalommal.

— Gyermekehúst, uram, — jajveszékelt a fehér barát. — És vérfertőzők, hazugok, hűtlenek, törökkel czimborálók és kegyetlenek. Tolvajok.

A tömeg harsány rikoltozásokkal fogadta a kürtösöket.

— Akasztani visznek valami eretneket? — kérdezte az idegen bőbeszédű szomszédjától.

— Annál is rosszabbat, — sóhajtott a barát. — A császár és a város árulóit hozzák. Az ott ni, az a sovány fekete, az Haidn polgármester, a másik pedig Tenk, a városbíró... Vagy te nem is tudod, mi történik itten?

Az idegen szomorúan rázta a fejét.

— Most jöttem Milanóból.

— Haj, haj, Milano, — sóhajtott a barát. — Az aztán a város, láttam a dómot, micsoda nép, micsoda fejedelem! Micsoda stólák, micsoda temetések!

— Miért akasztják fel a polgármesterüket?

— Hja, te nem értheted meg a mi nyomorúságunkat. A nép macskát és patkányt eszik, 64 pfenniget kérnek egy font borjúhúsért. A külvárosokban minden ház üres, a fák kérgét és a mezők fűvét nem a barmok rácsálják, hanem a szőlőmunkások. Dögvész van az éhségtől, a kántor megette a faggyúgyertyát a klostromban és senki sem akarja a stólát megfizetni.

— Miért nem kergetik el az ellenséget? — kérdezte az idegen jámborul.

— Hohó, te nem ismered Mathias Corvinust, a húnok barbár fejedelmét.

— Nem hallottam róla.

A barát összerázkódott és keresztet vetett magára. Ördögűző szavakat mormolt s odasúgta az idegen fülébe :

— Ő a dæmonok királya, Lucifer előfutárja, Belzebub követe, Asmodi helytartója. Varázsló, magus, ördögidéző és a pokol főkapitánya.

Az idegen hitetlenül mosolygott. A tömeg keményen tolakodott előre és irgalmatlanul nyomkodta kövér hátát és oldalbordáit. Csorgott róla az izzadság és fulladozott a piszkos polgárok kigőzölgésében. A barát pergő nyelvvel folytatta :

— Mátyásnak semmiféle földi hatalom sem tud ellenállni. Ha mereven ránéz valakire, az menten a halál fia. Ha segítségül hívja túlvilági czimboráit, vízzel áraszthatja el Bécset, megaszalja a szőlőt, elsorvasztja a rügyet, természetlenné teszi a földeket, barmokat és asszonyokat.

— Honnan ez a nagy varázshatalma?

— Eladta lelkét az ördögnek. Ezért szüntelen olyanon törí a fejét, a mi kedvükre van a pokolbéli hatalmasságoknak. Ezért olyan vérszomjas, mint Nero és Diocletianus. Már tizenhatszáz éves korában megverte és börtönbe vetette nagybátyját és az esztergomi érseket, a kiknek királyságát köszönhette. Az érsek és Janus Pannonius hamarosan meghaltak. A király mérgezte meg őket.

Az idegen arca megrándult, de érdeklődve faggatta a barátot :

— Vérszomjas ember az a Mátyás?

— Antikrisztus, — nyögött a másik. — Már saját országában is gyűlölik és sokszor fellázadtak ellene. De neki semmiféle földi hatalom nem képes ellenállni. Ellenfeleit földbé ásatja övig és meztelen testüket nyíllal lövöldözi. Ha egy faluban egyetlen ellensége van, az egész falut elfogatja, s az ártatlanokat karóba huzatja, forró zsírban megsütteti, kutyákkal marcangoltatja, ágyúba gyömöszölve kilöveti, gégejükét, beleiket kitépeti. Különösen szeret asszonyokkal kegyetlenkedni. Ezeket a hajuknál fogva felakasztatja és meztelenül korbácsoltatja, csecsemőiket a mellükhöz szögez-

teti vagy lyukat vágat a testükön s azon dugja be a gyermekük fejét. A kisdedeket megfőzeti és anyjukkal megéteti . . .

— Kitől hallottad mindezt, Domine? — kérdezte az olasz és kabátja ujjával gyöngyöző homlokát törölgette.

— Beheim Mihálytól, a ki a császár poetája és zsoldosa volt, az Isten nyugosztalja.

— Én Drakul vajdáról, az oláhok fejedelméről hallottam ezeket a szörnyűségeket.

A barát ingerülten felcsattant :

— Drakul vagy Mátyás egyre megy. Otthon Drakulnak hívják a barbár oláhok.

— Magyarok, — javította ki az olasz.

— Egyre megy, — erősködött a barát. — Barbárok. Ördög fajzatjai . . . ellenségeink s nekünk gyenge, gyámoltalan és bűnös bécsieknek vele, az Antikrisztussal kell megküzdenünk. Oh Bécs, oh Ausztria, széttépnek téged a fenévadak, a sátán kutyái, ha meg nem könyörül rajtunk a mindenható Isten!

— Hát a császárban nem bízol? — kérdezte egy kevéske gúnnyal az izzadó lovag. — Hol van a császár, a birodalom, a pápa, az egyház?

A barát körülnézett és egészen füléhez hajolt az idegennek :

— Már tavaly itt hagyott bennünket s leveleket küld pénz és hadsereg helyett.

— Hát Miksa, a trónörökös?

— Menyasszonya szoknyáján ül és a burgundi királyságért verekedik.

— A főurak?

— Tolvajok.

— A tanács?

— Tolvajok. Látod, ott eviczkel a hóhér kezei között a polgármester. Elsente a gabonát a nép orra elől. Az a másik, a kinek most szúrja ki a bakó a szemét, az a városbíró. No, az sem fogja többé az aranyait olvasgatni. Ilyenekre vagyunk bízva s az Antikrisztus már St. Marx és St. Paul hídján ütötte fel főhadiszállását. A császár meg leveleket ír, — ismételtette káromkodva — s azzal biztat bennünket, hogy az astrologusok

a magyar király közeli halálát jósolják a csillagok állásából, tehát nem érdemes pénzt és vért fecsérelni a védekezésre.

— Ha az astrologusok mondják . . .

— Dögvész rájuk valamennyire, — ordította a karmelita. — Csalják, lopják, meggyalázzák az embert . . . olyanok, mint az orvosok. Tőlem is egy bajor aranyat kért doktor Urschenbeck egy nyomorult köpülőzésért. Tolvajok.

Az elítélteket ezalatt a tér közepén felállított emelvényen marczangolták a hóhérok. A tömeg zúgott és káromkodott. Anyák felemelték csecsemőiket, hogy lássák az árulók és uzorások bűnhődését. A barát magyarázta :

— Itt szokták a városbíró és a tanács ítéleteit végrehajtani. Itt vágják ki az eretnekek és hazugok nyelvét, a tolvajok karját, a szökevények lábát itt fűrészelik le tövestől az Isten szentséges nevében. Keréketörök a fajtalanokat, kiszúrnak a szemérmetlenek szemét, megégetik a boszorkányokat és felakasztják a rablókat és zsványokat, de az árulóknak, az uzorásoknak nincsen méltó büntetésük e földön . . .

— Akár csak Drakul vajda udvarában, — tette hozzá gúnyosan az idegen.

A barát az emelvényen ülő előkelőségekre mutogatott.

— Látja, az ottan dr. Keller, a helytartó, az a két vitéz, vértben, ezüstben és tollas fővegben Hans Wultersdorfer és Strahl, császári kapitányok. Az a kis köpczös, az a dominikanusok perjele, az a hófehér aggastyán Fruman, az egyetem rectora.

— Ki olvassa az ítéletet?

— Pempflinger, az új városbíró. Megsúgom magának, hogy az is gazember, magyarpárti.

— És az az aranylánczos, prémkabátos, bársonysüveges?

— Az Een, a polgármester. Kétszínű, gyáva, alattomos ficzkó. Egyetlen derék ember van ott az emelvényen, azt mondom önnek, Domine.

— Nos?

— A hóhér, a ki most vágja le Lorenz Haidn kezét.

Az idegen összeborzadt. A nép üvöltött rémületében és boszúja gyönyörűségében. A trombitások szakadatlanul harsonáltak, a papok hangosan mondták a könyörgéseket, a

gyermekek sírtak, az asszonyok ájultoztak, de felmásztak a bódék tetejére, hogy lássák a két városi előljáró kinszenvedését.

— Úgy kell neki, miért rejtette el a gabonánkat.

— Pénzt találtak nála ládaszámra.

— Tépjétek ki hazug nyelvét!

— Dobjátok kerékbe, törjétek össze csontjait a tolvajoknak!

A czéhek meglobogtatták zászlóikat, mint Úrnapján vagy feltámadáskor. Senki sem tudta, félelemtől, vagy örömtől reszket-e egész testében.

— Kenyeret, kenyeret! — ordítottak a külvárosiak.

— Ne öljétek a szerencsétleneket, inkább adjátok fel a várost! — kiabáltak mások, de hamarosan elhallgattak és véres fejüket tapogatták.

Az idegen türhetetlennek kezdte érezni a hőséget, a szorongást, a csatorna és a tömeg kigőzölgését és a barát fecsegését. Látni is alig látott valamit, csak mintha amphitheatrumban ülve nézne véres tragediát. Közvetlen szeme előtt vonagló, rángatózó vállakat, jobbra-balra hajladozó fejeket és hadonászó vörös, szőrös, kékeres izmos karokat látott; azon túl a sapkás és kopasz fejek erdejét; tovább zászlókat és kimagasló alakjait a lovagoknak vagy zsoldos katonáknak; aztán egy emelvényt, rajta elmosódó, izgó-mozgó figurákat homályosan, a hogy rövidlátó szeme pillantása követni tudta a hadonászó, fetrengő, térdrebukó és kinszenvedésben vonagló elitélteket, nekigyürkőzött hóhérokat, a kik ugrálva és nagyokat dobbantva dolgoztak, mint a mészárosok. Ezeken túl látta a hegyes kőházakat, néhány templomtornyot, a melyek nem szédültek le, nem roskadtak össze e vérfagyasztó színjátékra, végül az eget, a mely borongós volt, fellegekkel terhes, baljóslatú és ólmos. A fellegeken túl elképzelte az Űristent, a ki összeránczolja a szemöldökét és villámaival szándékozik lesujtani.

Ennyit látott a kövér, nehéz selyem- és posztóruhájában lihegő olasz és a gyomra émelyegni kezdett. Határtalanul megörült, a mikor a tavaszi felhők nyiladozni kezdtek és lelepottyant a tömeg fejére egy-egy kövér esőcsepp.

Az emberek megdühödve kiabáltak :

— Végezzenek a gazemberekkel! Látni akarjuk a fejét az uzsorás Tenknek. Ide a fejét!

Az eső sűrű cseppekben hullott a kiabálók fejére. A barát nyakába húzta kámzsáját és halkan mormogott :

— Haragszik az Ég is . . . haragszik az Úr! Misericordia. Aztán felkapta fejét és harsányan elkiáltotta magát :

— Bécsiek, tartsatok bűnbocsánatot! Bőjtöljetekek és imádkozzatekek. Nyakunkon az Antikrisztus, oh Bécs, oh Ausztria, Isten irgalmazzon nekünk, szegény bűnösöknek.

— Hiába minden vérontás, minden penitencia, — jajeszékelt egy dagadtképű, bozontos állú, nyurga öreg ficzkó, kiszolgált zsoldos vagy megrokkant útonálló lehetett, — a magyarok oly sokan vannak, mint a csillagok az égen.

— Jaj nekünk szerencsétleneknek, — sirt egy öreg parasztasszony, a kinek házát, kazlát, sertésólját az ellenség felperzselte, a földdel egyenlővé tette, mert ott állították fel Mátyás saját találmányú kőhajító gépeit.

— Adják fel a várost! — kurjantott egy hajós, a ki Pósony felé igyekezett áruival, de itt rekedt Bécsben, mert az ellenség hármias lánczcal elzárta a Dunát.

A hajósnak nekiestek és agyba-főbe verték. De azért elég sűrűn hallatszott :

— Ne csalják a népet! Könnyű a gazdagoknak! Azoknak teli van az éléstáruk.

— Kenyeret, gabonát!

— Két hét óta sótlanul eszem az utilapuból főzött reggelimet.

— Tolvajok!

Ez a szó végigzúgott a tömegen, mint örökké visszatérő refrainje egy nagyheti jeremiádnak.

Egy vállas, tagbaszakadt hentes elkurjantotta magát :

— Menjünk a falakra! Űzzük el a magyarokat!

Senki sem válaszolt.

A barát megrántotta szomszédja kabátját :

— Látod, egyetlen ember akar csak hadakozni.

— Miért van ez így? — kérdezte kíváncsian a lovag és zsiros arcából mosolyogva nézett ki jóságos barna szemével.

A karmelita vállát vonogatta.

Villám hasította végig az égboltozatot s nyomban utána két hatalmas dörrenés rázta meg az ablakokat.

— Mi ez? — hökkent meg a vitéz henteslegény. — Ilyen égzengést még nem hallottam.

— Ez inkább ágyúszóhoz hasonlít, mint égdörgéshez, — jegyezte meg a rokkant zsoldos.

— Égzengés.

— Ágyúszó.

Így kiabáltak össze-vissza az emberek és forgatták a fejüket, hogy honnan jön az újabb veszedelem.

— Nézzétek azt a felhőt! — jajdult fel a karmelita és hosszú ujjával egy sötét, sűrű, gomolygó fellegre mutatott, a mely rengeteg szekérhez hasonlított, hosszan előrenyúló, idomtalan vastag rúddal, a melynek végén füstfekete pára kavargott.

— Az Antikrisztus ágyússzekere, — bődült el a rokkant katona.

— Felhőkből lövi Bécset az Antikrisztus, — mondta utána egy könyvkötő, a ki az artium facultas cliense lévén, sokat hallott a magusok tudományáról.

— Ágyú, felhő, Antikrisztus, Isten irgalmazz nekünk! — És az asszonyok belefogtak a Libera nos Domine szívettepő dallamába.

— Bizonyos, hogy itt titokzatos erők munkálkodnak — súgta szomszédjának a barát. — Csupa titok és varázslat mindenütt. Tegnap, lám, a klastromban járt egy korneuburgi menekült s elmesélte, hogy pont éjfélkor pokoli csörtetés, ugatás, üvöltés, bőgés, dobogás verte fel őket álmaikból. Egyikük kinéz, hát látja, hogy az országúton, erre Bécs felé, négyezer veszett kutya lohol kilógó nyelvvel, behúzott farkakkal, véres horpaszszal, ugatva, szűkülve, mint a megszálottak. A falka után négyezer disznó rőfögött, mindegyik hátán egy-egy meztelen szűzleány.

— Boszorkányok? — kérdezte az olasz.

— Biztos, hogy boszorkányok. A magyarok ősanyái, a kiből támadtak.

— Nos és azután? — kíváncsiskodott az idegen.

— Ah, igen. Tehát a disznók után ökörgulya loholt. Irtózatosszarvaikkal egymásba akadva, egymást legázolva, véres patakot hagytak maguk után. A gulya után fegyveresek vágattak, tűzokádó lovakon, talpig vasban, csörömpölve, dobogva, de fej nélkül valamennyien. Ez a Mátyás fekete serege, a melynek feje sem látszik ki a vért és pánczélsodronyból, a mibe elbujnak a golyós fegyver és mérgezett nyilak elől. A vitézek után egyedül száguldozott egy óriás lovas, aranyban, vérben, verejtékben, mint . . .

— . . . Az Antikrisztus, — vágott közbe az idegen.

A barát egy pillanatig meghökkenve elhallgatott s azon törte a fejét, hogy gúnyolódik-e az idegen, vagy részvétellel hallgatja a korneuburgi menekült látomását. Aztán belesnézett amannak jóságos két barna szemébe, elmúlt minden kételkedése.

— Mátyás volt, Mathias Corvinus és nincs előle menekvés, mert ő a mi hátunkon tánczoló súlyos tenyere a büntető Úristennek.

Aztán a szomszédjaihoz fordult és megáldotta őket.

— Hogy erőt ne vegyen rajtatok a gonosz és fel ne perzseljen a felhősszekérből fejetekre hulló tűzeső. Amen.

Sok asszony sírva fakadt és a barát kezeit csókolgatta. Az eső keményen verte a koponyákat, a tömeg siettette a kivégzést.

— Gyorsan a fejét a semmirekellőnek!

Újra és újra megdörrent az ég, mintha földre zuhanna a mennyek boltozatja. Rettenetes csattogás, zengés, dördülés rázta meg a levegőt, szélvihar kerekedett, a házak ablakai csörömpölve hullottak a földre.

— Ez az Antikrisztus műve, — ordított a karmelita és kámzsája alól feszületet rántott ki és az ég felé nyujtotta: az Antikrisztussal szembe a megfeszítettet.

— Egyebet is tud ám az Antikrisztus! — kiáltott fel egy péklegény ijedt humorral és bütykös ujjával keletre mutatott, a hol Mátyás tábora állott, közvetlenül a Niclas-hídfő előtt. Mindenki abba az irányba pillantott és a rémület kiáltása szakadt fel a torkokból. Ott apró vörös lángok lobbantak fel a magasba, a melyeket velőtrázó dörrenés követett.

— Az Antikrisztus ágyúi! — ordított a szerzetes s most már mindenki tudta, hogy az égi háború zenebonájába az ostromló Mátyás király is beleszólt.

Még Mátyás messzehordó lövegei sem tehettek kárt a város belsejében, — ezt valószínűleg az ostromló hadvezér is tudta, — de az ézengés, orkánfüttyülés, esőzuhogás rémítő hatását bizonyára ki akarta használni a bécsi szívek megdermesztésére.

— Az Antikrisztus harcza szállt a tolvajok és latrok érdekében, — üvöltötte a szerzetes és bemenekült egy vastagfalú ház bejárata alá.

Az emelvényen most már gyorsan végeztek az elítéltekkel. Haidn polgármestert felakasztották, Tenk városbírót pedig lefejezték.

A mikor a levágott főt a hóhér felmutatta, Frigyes császár oroszánjai a Burg vadaskertjében hosszan, gyötrelmesen, megrázva az emberek agyvelejét, felordítottak.

— A fenevadak és Mátyás, az elemek, a tűz, a víz, az ég... — dadogta rémulten a barát és keresztet vetett és arcát elrejtette.

A tömeg szétfutott. Félóra mulva üres lett a régi Burg tájéka, csak a halottak körül foglalatostkodott néhány törvényszolga, poroszló, bakó és lelkiatya. Asszonyok felmosták a vért és a néptelen utczákon csakhamar megjelentek a nehéz, otromba halottas kordék, hogy kivigyék a hullákat a város erődítésén túl, a megbélyegzettek, latrok és öngyilkosok temetőjébe.

*

A szél elült, az eső oly hamar elállott, mint a hogy keredett, a nap újra kisütött, mintha e nyájas, meleg, óriás barátja, anyja, tápláló dajkája a földnek kizárólag csak az emberi kegyetlenség szörnyű pillanataira fordította volna el arcukat. Sugárzott, melegített, éltetett ápriliségi derűs, megbocsájtó kedvében, feledve a holtakat és új életre bátorítva az eleveneket.

Az idegen lovag is kibujt valahonnan, egy fából összetákoltsolt bolt gerendái alól és egykedvű nyugalommal vissza-

sétált azon az úton, a melyen két órával előbb idejött. Barátja, a karmelita, néhány hebegő szóval elbúcsúzott tőle és besurrant a kolostorba.

Az idegen utána mosolygott. Úgy látszik, kövér, puha keblében olyan szív dobogott, a mely a fecsegőket, rágalmazókat, korlátoltakat, babonás és kegyetlen képmutatókat is szerette.

— Hogy átkozta az astrologusokat, — gondolta magában — és az első mennydörgésre túlvilági szellemek, Antikrisztus, Asmodi és a fekete magia jutott eszébe szegénykének.

Útközben komolyan elgondolkodott. Körülnézett a néptelen utcákon.

Mi történik itten? Látszólag minden izgalom megszűnt a városban, de a házak falain belül remegtek a szívek és sötét gond, kétség és határozatlanság tépi az emberek szívét. Az árva Bécs ostroma már hónapok óta tart, sehonnan sem integet segítő kéz, az éhség és munkátlanság nyomorult izgalma türehtelenné teszi a helyzetet. A tanács fele a mellett erősködik, hogy fel kell adni a várost. Az egyetem is titkon ezt óhajtja, a polgárok únják a háborút, csak a császárral szemben szégyenkezik mindenki. Egymást marják, rágalmazzák inkább és figyelik egymás mozdulatát, hogy kire foghassák rá a kezdeményezés gyűlöletes szerepét. Mátyástól rettegnek, de reménylenek is benne. Egy kis nemzeti megalázkodás árán sok jót lehet tőle várni: fényt, hatalmas udvartartást, bő élelmet, pénzt, a kereskedés és ipar fellendülését. Irtóznak a szolgaság gondolatától, de sóvárogják azt, mint a fellelékezés, a nyugalom és a jólét forrását. Bizonyára ezt latolgatják most a polgárok, a kik életüket házuk szűk falai között töltötték; a czéhek, a melyek körmeneteik, vasárnapi mulatozásaik, békés sörözgetéseik és vagyonosodásuk után siránkoznak. Nem értik sem a birtokosok, sem a papok, sem a hivatalos vezetők vonakodásait. A nagy napon a volt polgármester és városbíró kivégzését nem is az ők, hanem a kenyértelen, izgága, munkájukat vesztett csőcselék és a zsoldos katonák kívánságára rendelte el a császár helytartója. A forradalmi indulatokat akarták ezzel levezetni: látványosságot és elégtételt adni a népnek, türelemre szoktatni véres szórakozások-

kal, mígnem valami Isten csodája el nem dönti a város sorsát.

Erről tünődött útközben az idegen és finom ajkát gúnyosan felbiggyesztette.

— Úgy kell a császárnak. Gyülölöm a fajtáját, egész gelf csőcselékével együtt. Éljen a szabad, szép, független Latium, Vergilius és Cicero megszentelt földje. Gyülölöm ezt a piszkos, pocsolya- és szemétdombszagú tömeget, németet, zsidót, csehet, morvát . . . pfuj . . .

Aztán elmosolyodott.

— Szegény férgek . . . kemény tánczot járat majd velük az isteni Mathias! Ezek majd megtanulják, hogy mit tesz az : modern államban imperator alatt élni, mint egy római castrum-skatulyábar . . .

Nyomban el is komolyodott.

-- Kár értük . . . Olyan szépen eljátszadoztak eddig öreg, nagyorrú, babonás, gyáva, fogatlan, vénasszony császárakkal. És milyen szép házakat építettek : kövezik az utcáikat, ejnye, szorgalmas egy népség, azt meg kell adni nekik. Fákat ültetnek a gyalogjárók szélére . . . nini, hogy rügyeznek a cserfák és gesztenyések . . . És csinosak az asszonyaik.

Őrjárat haladt el mellette. A vezetőjük tollas főveget viselt és barna mechelni posztóban illegette vékony derekát.

— Adj Isten, vitézek, — szólt rájuk barátságosan.

Azok köszöntek és tovább rótták az utcákat.

— Kár volna értük.

Egy vastagfalú ház ablakmélyedéséből anya, két nagyocska leány és egy szőkefürtű gyermek kandikált a nap-sütéses, nedves, csöpögős, tócsás utcára.

Az idegen nyájasan intett feléjük.

— Hogy reszket a szívük szegénykékeknek! No, majd szólok Mátyásnak az érdekükben.

A szíve felmelegedett és elképzelte a bécsiek boldog, derűs családi életét. Már sajnálta őket és szeretett volna beállítani hozzájuk, egy pohár mézzel kevert sört és pirított ringilát, kerek, ropogós finom czipót elfogyasztani.

— Tulajdonképen miért is háborúskodnak az emberek? —

tünődött elzékenyülve s már megszerette a bécsieket is, megbocsájtott a császárnak is és legjobban azt kívánta volna, ha minden a régiben marad s ő előadásra jelentkezhetnék a hercegi akademián latin és görög auctorokból.

A Lugeckre érve, nem látott mást, csak hazasiető, ijedt, szepegő polgárokat, részeg zsoldosokat, kifestett örömlányokat, fuvarosokat, a kik elkésve érkeztek a külvárosokból. egyetemi clienseket, docenseket és diákokat, a kik a bursákba igyekeztek vacsorára.

Egy artista-diák ittas fővel baktatott szembe az idegenel. Egyikét dúdolgatta azoknak a kedves és értelmetlen Carmina Buránaknak, a melyek mint jószagú ibolyák szegélyezik a középkori egyetemi élet egyhangú, száraz tarlóit. Egyenesen nekiment a jövevénynek. A lovag aranygombos vékony botját tartotta a *scolaris* elé.

A diák hátrahőkölt és dühös meglepetéssel bámult az idegenre. Látta, hogy lovaggal és olaszos külsejű öreg úrral áll szemben, talán kóbor humanistával, vagy új magisterével az egyetemnek. Sokkal ittasabb volt azonban, semhogy türtőztetni tudta volna hetyke pajkosságát. Rápillantott az idegen tekintélyes hasára, kinyújtotta karját, megbökte mutatóujjával és harsány kaczagással latinul gúnyolódott :

— Hej, Domine, mások hátul, a hátukon hordják ám a tarisznyát, te meg elől viseled a podgyászodat?

Az idegen nyájasan nézett a ficzkóra, mintha a részeg diákokban is örömét tudná lelmi alkalomadtán :

— Őcsém, okos ember elől hordja azt a tolvajok országában.

Ő is harsányan beszélt és latinul, úgy hogy a körülötte lézengő diákok meghallották. Az erős tréfán mindnyájan nevettek, mert a tolvajok alatt a polgármestert és a városbírórt értették, a kikkel az egyetem hallgatói örökös hadilábon álltak. Jól esett nekik, hogy a rovásukra új tréfát hallottak a vidám idegentől. Az öreg úr azonban komolyan szétnézett és megkérdezte tőlük :

— Nem mondanátok meg, hol lakik Messer Niccolo Teschler, a gazdag kereskedő, diplomata és hadvezér?

A diákok megmutatták a házat, a hol Niclas Teschler,

a legelőkelőbb posztónagykereskedő és földbirtokos, a császárok és püspökök, tudósok és bankárok barátja, a város leggazdagabb polgára lakik.

Teschler háza három utczára szóló hatalmas kőpalota volt, arczzal a Lugeckre, jobbszárnyával az alsó, baljával a felső Bäckerstrassera könyökölve. Valamikor a regensburgi kereskedők árúlerakodó csarnoka volt s erre emlékeztetett a lépcsőzetes oromzat alatt magasba nyúló háromszögalakú homlokzaton látható fresco, a mely Regensburg városát ábrázolta ezzel a felírással :

Mich Regensburg bewahre allezeit
Die allerheiligste Dreifaltigkeit.

A front fehérre vakolt terméskőfalán ornamentalis díszítések árulták el a bécsi festőcéh — Schilterek — ügyességét. A gazdag háziúr a festőcéh nagymesterével, Rueland Farkassal díszítette a Regensburgerhof büszke homlokzatát, valamint folyosóit és nagytermét, a hol már császárok és királyok is megbámulták a bécsi festő Van Dyck modorában tartott nemes művészetét.

Kétemeletes volt a palota s az első emelet magasságában jobbról-balról két széles erkély nyúlt ki az utca fölé, meggyörnyedt mythologiai emberalakok, — jobbról egy gigantikus nő, balról egy óriás férfi — hátára súlyosodva rengeteg kőterhével. A két erkély alatt díszlett a tulajdonos hódolata a város iránt : Bécs címerpajzsa egy angyal kezében. A kettéosztott pajzs egyik mezejében vörös alapon a városi kereszt, a másikban az osztrák szövetségi címer. Teschler apja ifjú korában jött Regensburgból Bécsbe, itt polgárjogot nyert, a városi tanács tagja lett s háza falán is meg akarta mutatni, hogy ezt az országot és ezt a várost tartja igazi hazájának.

A palota széles tölgyfakapuja tárva-nyitva várta az udvarba begördülő szekereket, a melyek a hetivásárról jöttek haza éjjeli pihenőre. Más szekerek ellenben kifelé tartottak, megrakodva gabonával, liszttel, borral, főzelékkel. A gazda pinczejéből, padlásáról és kamaráiból kerültek elő ezek a drágaságok és útjuk a városház felé vezetett, a hol az éhező polgárság számára a tanács élelmiszert gyűjtött és osztogatott.

Az idegen lovag befordult a kapun és eltűnt a széles, mély bolthajtásos bejárat homályában.

Épen meghúzták a harangot a Szent István-dóm nagytornyában.

A városháza felől néhány tanácsúr és egyetemi doctor alakja tűnt fel az alkonyodó nap lila fénynyalábjain.

— Ah, a magistratus! — suttogtak a diákok s egyikük hirtelen a homlokára csapott.

— Jó volna jelentést tenni nekik a gyanus idegenről.

— Az ám, — felelt a másik, — gyanus volt, átkozottul gyanus.

— Nem láttad, hogy járt a szeme köröskörül? Hogy figyelt! Hogy faggatott bennünket! Milyen bőbeszédű volt!

— Szidta az előljárókat. Tolvajoknak nevezte a polgárokat.

— Tolvajok városa : Bécs, ezt mondotta a gyalázatos.

— Kém volt, esküt teszek rá.

A részeg diák, bécsi fiú, egy gazdag fuvaros fia, szőlő- és búzaföldek tulajdonosa, húsz éve adós az artium első vizsgájával, újra a homlokára csapott.

— Mátyás király volt, maga Mátyás király, erre megesküszöm.

A diákokban elhült a vér. Sok kósza legenda járt a magyar király kémkedéseiről. Egyszer itt látták, máskor ott, parasztruhában, talyigásnak, drótosnak, közkatonának, hajóslegénynek öltözve, gyümölcésárús kofa, kolduló barát vagy öreg javasasszony képében. Miért ne jelenhetnék meg egyszer olasz vagy spanyol tudós tógájában.

— Mátyás volt, Corvin Mátyás, — esküdözött nyomban valamennyi.

Nyomban jelentették az odaérkező rector magnificusnak.

Dr. Fruman, ősz, egyenes, szikár pap, többszörös magister, prépost és kanonok, összeránczolta a homlokát.

— Milyen volt az ismeretlen?

— Alacsony, kövér.

— Hosszú, szikár, vöröshajú.

— Görbelábú, nagyorrú.

Ilyen feleleteket adtak a diákok s az egyik tanár, Tichtel

János dr., egyetemi orvos és csillagász, haragosan rázta a fejét.

— Mátyás király erős, izmos, alacsony, szélesvállú, vöröses hajú, nagyorrú ember, a negyven körül. Ilyen volt az idegen?

— Ilyen volt, egész kicsiny, vörös, rezesorrú részeg ficzkó.

Arra jött az őrjárat a mechelni posztóban kényeskedő vezetővel.

— Nem láttatok idegent a körjáratnál?

A vezető jelentette, hogy egy nagybajuszú, szakállas, kékkabátos tudós tünt fel nekik, a ki erősen kémlelte a zsidó utcza táját.

— Mátyás volt, a magyar király! — rivallt rá a diákok csapata.

Egyszerre feltűnt a Lugeck szögletén egy. vastag, fehér karmelita csuha.

— Nem látott atyaságod gyanus kémkedő idegent a városban kószálni?

A karmelita arcza kiragyogott.

— Egész nap a nyakamon lógott és türehetetlenül faggattott az erődítésekről.

— Milyen volt az ábrázata?

— Zsíros, vörös, ragyogó. A szeme barna, az orra egyenes, húsos, borotvált képű, a tokája két redőben omlott a nyakára. Nem is volt nyaka, olyan kövér volt, mint egy anyakocza.

— Elől hordta a tarisznyáját, — jutott eszébe a fuvarosfiúnak.

— Rengeteg teste volt — bizonyította a karmelita.

— Döngött alatta a föld és úgy szuszogott a jámbor, mint egy ellő tehén.

— Mátyás király volt, — ujjongtak a diákok.

— Nem Mátyás volt, — jelentette ki Tichtel, az orvosdoktor.

Pempflinger, a magyarpárti városbíró is közbeszólt:

— Én is ismerem Mathias Corvinust. Szélesvállú, csontos, de nem kövér s az orra nem egyenes, hanem horgas és széles, mint a saskeselyűé.

— Az, az, — erősítette a karmelita. — Csontos volt és sasorrú. Király volt, már a szaga elárulta.

— Elől hordta a tarisznyáját, — ismételte bárgyú röhgéssel a részeg diák — és sasorra volt a ficzkónak.

Az egyetemi doctorok zavartan csóválták a fejüket és boszúsan dörmögve odább álltak.

A karmelita foga vaczogni kezdett a félelemtől.

— Mátyás király volt, kétségtelenül. És én miket beszéltem neki Drakul vajdáról, Antikrisztusról és a gyermekevésekről. Isten irgalmazzon elveszett lelkemnek.

Aztán hirtelen kihúzta magát és harsányan felkiáltott:

— Igen, ő volt, az Antikrisztus! Jöjjetek, testvérek, kuttassuk fel és fojtsuk a kanálisba.

Ez az egyetlen módja — gondolta — hogy megmeneküljön a maga veszedelméből.

Az őrzőrat hozzácsatlakozott a diákokhoz, a karmelita a Lugeck boltjai alól előlarmázta a mesterlegényeket s útnak eredt velük, hogy Mátyás királyt, az új Antikrisztust kinyomozza és belefojtsa a kanálisba.

SURÁNYI MIKLÓS.

KÖLTEMÉNYEK.

Régi mandulavirágzás.

Napos szőlőhegy oldalában,
— Déleesti nap ép oda vág —
Tetőtől-talpig rózsaszín ruhában
Pompáztak a mandulafák.

Varázslat a szemnek az ily kép,
Mikor virágban még a föld szegény ;
Garádparton a galagonya se nyílt még,
Sem a kökény.

A mandulavirág lehajolt hozzám,
Álmot sugalva,
S megsimogatta lágyan gyermek-orczám
A Dél fuvalma.

Nem suttogtak regét felettem
Nagy déli pálmák . . .
A mandulavirágból szőtte lelkem
Legelső álmát.

VARGHA GYULA.

Az itáliai szamar.

Itáliában láthatsz szamarat :
Fejéhez botra étke van kötözve,
A mely előtte libeg ; hadd gyötörje,
A rögös úton így jobban szalad.

Virágos réten, kéklő ég alatt
 Kidől, lerogy terhével, összetörve,
 Aztán befordul egy sáros gödörbe
 S a mi nógatta : az is megmarad.

Bizarr a kép, a hasonlat kemény,
 Hogy minket is ekkép unszol, kecsegtet
 Valami ködlő távoli remény.

Visszük, mely már hozzánk nőtt, a keresztet,
 Míg egyszer ránkszakad az öreg este.
 Lesz majd bogáncs, a czélnál összeesve.

PETRI MÓR.

A tanítónő.

A kikelet, a május : viruló,
 Mikor először tantermébe lép.
 Szeme, mint nap a harmatos mezőn,
 Úgy siklik végig gyermekseregén.

Benne találja kedvét, örömét :
 A tulipánban meg a rozmaringban
 S a többiben. Mind másé. Az övé
 Csak küzdelem s ez új meg új tavasz.

De őt nem éri egy meleg sugár.
Ir, úr, rí . . . — ebből áll az élete —
 Óh, panasz nélkül rója, türelemmel.

Míg egyszer csak utolsót üt az óra ;
 Besüt az alkony fénye és fejét
 A kis mártirnak glóriába vonja.

PETRI MÓR.

ÉRTESÍTŐ.

Nitti könyve.

Francesco Nitti: *Nincs béke Európában.* (Budapest, Pallas kiadása.)

Annak a rémes világégésnek zürzavarába, melynek megtépett, szomorú szemlélői és szereplői vagyunk, itt-ott belesívít egy vészjel, mintha a tüzoltóparancsnokok jelzősípja volna. És az a benyomásunk, hogy senki reájuk ügyet nem vet: a lángtenger és a romok közepett a pánik üli vad bacchanálját, mindenki fejvesztetten próbálja menteni azt, a mi menthető, sokan ötletszerűleg, hozzá nem értve, egymást meg nem hallgatva kísérlik meg a további pusztulásnak útját vágni, s az elemek rombolását betetőzi az emberek munkája. Ilyen vészjel volt Keynes könyve, — azé a bátor angolé, ki ott hagyta a versaillesi békekötési tárgyalásokat, mert belátta, hogy az ott lefektetett gazdasági alapokon Európát újjáépíteni nem lehet, s ilyen Nitti munkája is, mely rövid idővel ezelőtt jelent meg magyar fordításban.

Nitti az utóbbi évek Olaszországának egyik vezető államférfia, s a békekötési tárgyalások alatt részben miniszterelnöke volt, szava tehát kétszeres súllyal esik latba. Könyve, melyet 1921 szeptemberében fejezett be, végkövetkeztetésben nem sok újat mond nekünk magyaroknak, hiszen jól érezzük, hogy sem a trianoni, sem a versaillesi béke nem hajtható végre, s nem is jelenti a békét, hanem — Clémenceau szavai szerint — a háború folytatásának egyik módját. A mű mégis elemi, megrázó erővel fogja meg és bilincseli le olvasóját: részben világos és tiszta okfejtésével, részben adatainak pontosságával és teljes hitelességével, legfőképpen azonban nagy őszinteségével. Nitti komolyan és becsületesen őszinte akkor, midőn a háború előidézőiről beszél, s egyformán okolja annak összes résztvevőit. A mesék és rágalmak világába utasítja az entente sajtójának örök vádaskodását, hogy a háborút a központi hatalmak és főleg a németek akarták: ezek a ráfogások szerinte menthetőek és érthetőek voltak a háború alatt, s eszközei voltak a lelkesedés, az ellenállás, a

kitartás fokozásának, a mikor épen — életről és halálról lévén szó — minden eszközt, minden utat föl kellett használniok a hadviselő feleknek, tehát egymás kölcsönös elrágalmazását is. De ma, a kimerült és pihenni vágyó népek között a széthúzást, a gyűlöletet tovább szítani példátlan lelkiismeretlenség; egyenesen szemérmertlenség az, hogy a történekekért minden felelősséget a központi hatalmakra hárítanak át. Ha van, egyáltalában világtörténelmi felelősség, az egyformán terhel mindannyiunkat, győzteseket és legyőzötteket egyaránt. És ha mégis van állam, a mely viselkedésével leginkább hozzájárult a fél földgömb lángbaborításához, az semmiestre sem a német, hanem az orosz birodalom. Igaz, hogy Németország a versaillesi békében elismerte bűnösségét a háború felidézésében, — de kötelez-e valakit, s fedí-e az igazságot oly vallomás, melyet a kínpadon csikarnak ki a tönkretett, védtelen ellenségtől?!

Az entente bűnbakot keresett, s ezt a szerepet kénytelen volt vállalni Németország, utána pedig Középeurópa többi legyőzött állama, hisz a versaillesi békeokmány szolgált mintául az összes utána következőknek. És ez a «béke» kigúnyolása mindennek, a mit valaha e szóval illettek. Nitti könyvében részletesen és behatóan sorolja föl azokat a politikai, néprajzi és főleg gazdasági képtelenségeket, melyek a békekötések anyagát képezik, — ezeknek ismeretése e helyen igazán fölösleges volna. Új és történelemphilosophiai szempontból sokkal értékesebb az, a mit az olasz államférfi a béketárgyalások kulisszatitkaiból, a győztes nagyhatalmak képviselőinek mentalitásából árul el. Nyugodt, hideg szemekkel bírálja meg Wil-son-t, ki hangzatos phrasisainak ünneplőjében jött át Európába, s itt lassanként föladta összes elveit, elvakult abban a ragyogásban, melylyel körülvették, meghajolt a francia követelések előtt, s hazatért az új világba, itt hagyván nálunk megtépett népszerűségét. A józan yankee-fölfogás elfordult tőle és kores-művétől, s Amerika nem ratificálta egyik békeszerződést sem, hanem külön békét kötött Németországgal is, velünk is. § azóta az Unióban megint a Monroe-elv a jelszó: az Egyesült-Államok kezdenek nem törődni Európával.

Ha nem is ennyire kifejezetten, de ugyancz az irányzatot látja Nitti kialakulni Angliában. Lloyd George, kinek óriási tudása és politikai képességei előtt az olasz államférfi tisztelettel hajtja meg a zászlót, csak a háború befejezését követő igen rövid idő alatt vesztette el józan belátását. Csak a legelső hetekben akart bosszút állni; azután visszanyerte nyugodtságát s önmérsékletét. De a krisztusi csodatételre, a háborgó tenger lecsillapítására ő sem volt képes többé. Úgy járt, mint Goethe boszorkányinasa: «Die

ich rief, die Geister, werd' ich nun nicht los!» Addig élesztette a revanche gondolatát és a «szent boche-gyűlölet» tüzét Franciaországban, míg kénytelen volt csaknem minden kérdésben átengedni a vezetőszt Clémenceaunak. Az angol nép mindig józan, gyakorlati faj volt, mely tudott hódítani, s tudott mint hódító a legyőzöttekkel bálni. Évszázados gyarmatosító politikája csak eredője e tulajdonságának. Ép ezért képtelenség elhinni, hogy a békeszerződések, melyek minden szempontból tarthatatlan állapotokat teremtenek, s melyeknek csak részleges megvalósítása is Középeurópát mélységes nyomorba, koldus-rabszolgaságba süllyesztené, Anglia művei lennének. Ennek a munkának kétes dicsősége a gloire nemzetének, Franciaországnak volt főntartva. Két végzetes hibát lát Nitti a béketárgyalások külsőségeinek megszervezésében: első az, hogy azokat Párisban és környékén tartották meg, a második pedig, hogy a vezető francia államférfi Clémenceau volt, a híres «tigris», a ki egész politikai pályafutása alatt nevezetes volt mint romboló, kormánybuktató. Az a hysteriás örület, a mely a francziákat a háború és a fegyverszünet alatt jellemezte, megtestesült Clémenceauban. Könyörtelenül rombolni mindent, a mi a németeké és volt szövetségeseiké: ez még mai s a jelszó. Tönkre tenni a világ legrendezettebb és legműveltebb államát, hogy elmuljon Gallia egéről a német felhő, — a balkáni satellesek alacsony kultúrájába szorítani a sokkal magasabb műveltségű magyarság millióit, ez volt a második accord. Hiszen jutalmazni is kellett, s mindezt a kultúra szent jegyében, a német «barbárság» ellen! Megalkotni Lengyelországot (melyet Nitti a legalacsonyabb rangú államnak tart Európában) a nemzetiségi elv szerint, de ugyanakkor megtiltani a szín-német Ausztriának, hogy a német birodalomhoz csatlakozzék. Mindennek a ceterum censeo-ja: tönkretenni Németországot. Nem a német császári hatalmat, mint azt a háborúban hirdették, hogy a külföld rokonszenvét megmentsek, hanem a dolgozó, szorgalmas, művelt német népet. S nem veszik észre, vagy nem akarják, hogy ha Németországot a kétségbeesésbe kergetik, vége van Európának.

A könyvön átérződik az az elhidegülés, mely Franciaország és volt szövetségesei között növekvőben van; Nitti nyíltan kimondja, hogy egy újabb háború esetén Franciaország számíthatna talán a balkáni államok és Lengyelország kétés értékű segítségére, de semmiestre sem Angliáéra, Amerikáéra és Olaszországéra. Komoly és komor szavak ezek, melyeket oda kellene iratni a sajnáparti metropolis minden hirdetőszlopára: videant et caveant consules!

Szöllősy Lajos.

Erkel Ferencz levelei.

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címjegyzéke VI. Zenei kéziratok jegyzéke. I. Zenei levelek. (Első füzet.) Leírta d'Isoz Kálmán. Budapest, kiadja a Magyar N. Múzeum könyvtára, 1921. Ára 30 K.

A Nemzeti Múzeum kézirtárának anyagából már régebben külön csoportba kerültek a zenei vonatkozású darabok, ezen belül pedig az írójuknál vagy tartalmuknál fogva zenei érdekű levelek. E zenei levelestár darabszáma meghaladja az ezerötszázat. Dr. Isoz Kálmán most arra vállalkozott, hogy az érdeklődők számára leíró katalógust bocssásson közre a könyvtár egész zenei kézirtáráról. A közzétételt a levelezés anyagán kezdte meg. Jegyzékének most megjelent első füzetében Erkel Ferencz levelezését — az Erkelről származó s a hozzá írt leveleket — ismerteti, avatott szakemberre valló tudományos készséggel. Ez a csoport az egész levélgyűjteménynek majdnem egyharmad részét jelenti, a mi Erkel jelentőségéből és zenei életünkben úgyszólván honalapítói tevékenységéből nagyon is megérthető. D'Isoz a levelek leírásában nagy gonddal és szeretettel mutat föl minden csekély adatot, a mely alkalmas az Erkel szerepéről kialakult kép gazdagítására és színezésére. Munkájával el is éri, hogy az első látszatra szürke címjegyzék végül is Erkel korának — a magyar zene heroikus korszakának — tükrévé teljeseedik.

Erkel a múlt század harminczas éveiben még a pesti német színház másodkarnagya és félszázados működése után úgy távozik el, hogy a magyar zenei élet minden vonatkozásban megindul a fejlődés és megizmosodás útján. Már a Nemzeti Színház megnyíltával egyidejűleg európai színvonalú opera-műsort teremt, érdemes hazai tehetségekkel és jeles külföldi vendégekkel. (Ez énekesgárda tagjai mind ott találhatók a levélírók között.) Országos dalosegyesületet is szervez, a zenei oktatásnak pedig nagyjövőjű otthont a zeneakadémiában. Végül nevéhez fűződik a filharmóniai hangversenyek meghonosítása is. Látnivaló, hogy mindaz, a mi mai nap a magyar zeneértő közönségnek úgyszólván mindennapi kenyere, Erkel apostoli működésére mutat vissza.

Sokoldalú és minden téren szervező és serkentő munkássága magyarozza, hogy levelezésben állt mindenkivel, a ki azidétt zenei életünkben számottevő név csak található. A levélírók betűrendes sora szinte hiánytalan felsorolását adja zenei művelődésünk első vezérkarának.

Am mellettük fényes külföldi nevekkel is találkozunk, élükön

Wagner Richárddal, a ki 1870-ben Schweizből nyugtazza a *Tannhäuser* budapesti előadása után kapott tiszteletdíjat és érdekesen nyilatkozik a dalműben tett módosításokról is. Hector *Berlioz*nak egy 1860-ban kelt levele pedig egyetlen utalásával mintegy a legközepébe világít az önkényuralom korszakának. A *Damnation de Faust*-ba beékelt Rákóczi-indulójáról ír és közli, hogy elküldené a vezérkönyvet, — ha nem tartana az osztrák rendőrségtől!

Nines terünk az ötödfélszáz levélben feltáruló gazdag anyag tüzetesebb ismertetésére. Fölösleges is. Azok, a kik zenei művelődésünk múltja iránt érdeklődnek, ezekből a sorokból tudomást szerezhetnek magáról az örvendetes tényről, hogy a Nemzeti Múzeum zenei kéziratanyagának megismeréséhez az első útmutatót kezükbe kapták e hat ív terjedelmű leíró katalógusban; a munkának főérdeme, hogy a zenetörténeti vonatkozású helyeket bő és pontos kivonatban teszi közzé.

Rédey Tivadar.

A *Budapesti Szemle* a legrégebb, nagymúltú magyar folyóirat, mely a közélet, irodalom, tudomány és művészet kérdéseit magas szempontból, tudományos komolysággal vizsgálja s fejtegeti a művelt közönség előtt. Szalay László és b. Eötvös József indították meg 1840-ben; akkor azonban rövid életű volt. 1857-ben Csengery Antal feltámasztotta s 1869-ig vitte. Négy évi szünet után Gyulai Pál keltette új életre a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából és támogatásával. Azóta folyvást virágzott s az utóbbi évek rázkódtatásai között sem szünetelt. Legutóbb azonban súlyos helyzetbe jutott. Egyrészt — a megszállott országrészekben — sok művelt magyar város és sok magyar iskola olvasóközönségét elvesztette, másrészt az előállítási költségek a réginek sokszorosára emelkedtek. A M. T. Akadémia, mint a *Szemle* szellemi tulajdonosa, s a kiadó Franklin-Társulat hazafias belátása, tekintettel a *Szemlének* multjára s fontos közműveltségi hivatására, tetemes áldozattal új felemelését határozta el, lehetővé téve, hogy nagyobb terjedelemben s gazdagabb tartalommal, pontosan jelenhessék meg. Kérjük a *Szemle* régi olvasóit s az egész művelt magyar olvasóközönséget, hogy a *Szemlének* új olvasókat szerezni s iránta ismerőseik körében érdeklődést kelteni szíveskedjenek. Junius 1-től fogva a *Szemle* — július és augusztus hónapok kivételével — havonta 5 íven fog rendszeren megjelenni. Előfizetési ára egy évre 400 korona, iskoláknak 300 korona. Előfizethetni a Franklin-Társulatnál (Budapest, IV., Egyetem-u. 4.) s bármely hazai könyvkereskedésben.

BENCZÚR GYULA EMLÉKEZETE.¹

A hazánkat ért rettentő összeomlás nem lett volna teljes, ha ugyanakkor, gyors egymásutánban, majdnem minden téren legnagyobbjainkat, legjobbjainkat is el nem veszítetük volna : a politikában gróf Tisza Istvánt és Wekerle Sándort, a tudományban báró Eötvös Lorántot, Beöthy Zsoltot és Lóczy Lajost, a művészetben Szinyeit és Benczúrt. Szinte azt kell hinnünk, hogy nem tudták túlélni ezt a változást ; a régi nagy Magyarország nagy alakjai nem fértek be a mi mostani törpeségünkbe.

Mint a hogy a halálban találkoztak Szinyei és Benczúr, úgy együtt indult meg művészi pályájok is, melyen barátok lettek és azok maradtak mindvégig. Sokat ígérő, nagy idő volt a megindulásnak az az ideje, a mikor Münchenben találkozik Benczúr a már régebben odaszakadt magyarokkal : Wagnerrel, és Liezen-Meyerrel, a mikor ott látja dolgozni Dobozyján Székely Bertalant, ott ismerkedik meg Klette — később Kelety — Gusztávval, Izsóval, utóbb lakótársa lesz Szinyeinek, majd összekerül Munkácsyval is. Ott állott össze észrevétlenül, sejtetlenül az az egész csillagzat, mely azután a magyar művészet egét évtizedeken át beragyogta.

A mi képzőművészeti törekvéseink az ötvenes években indulnak meg, a mikor a közéletétől megfosztott nemzet gazdasági és szellemi életére volt kénytelen fordítani még itt is sokszor korlátozott figyelmét és tetterejét s a mikor társadalmunk először ismerte föl, hogy vannak föladatai a képző-

¹ Felolvastatott a M. T. Akadémia f. é. május 14-én tartott ünnepélyes közülésén.

művészetek terén is. A nagy nemzeti multba való fájdalmas visszavágyás természetszerűen szülte meg a történeti festést, mely akkor úgyszólván csak Madarász Viktornak és Székely Bertalannak néhány, ma is a legelsők közé sorolandó képével tudott egész méltón megfelelni annak a szeretetnek, a melylyel fogadtatott.

De az igazi nagy lendületet az alkotmányos élet visszatérése hozta meg. A nagy munkábaállás minden téren, sorompóba szólította a művészeket is. A Münchenben találkozókon kívül itthon Than és Lotz avatják föl a monumentális figurális festést, Ligeti és Kelety a regényes, Mészöly az intim tájképet. A magyar festészetnek valóságos fénykora köszöntött be akkor.

Benczúr már 1861-ben, tizenhét éves korában jutott el a müncheni akadémiába ; nem ellenmondás és némi küzdelem nélkül ; atyja mérnöki pályára szánta s nem bízott benne, hogy a számos család szerény vagyoni helyzete mellett fia a művészi pályán biztosítani tudja jövőjét. A kis Gyula szerencséjére szülei Nyiregyházáról, a hol ő született, Kassára kerültek, anyja, Lasz gallner Paulina, odavaló lévén, s itt már korán megnyilvánult rajz tehetsége ösztönzést és vezetést kapván a Párisból ép akkor visszatért Klimkovics Ferencztől, Kalchbrenner Károly szepes-olaszii evang. lelkész rábeszélésének sikerült szülei beleegyezését kinyernie a nagy lépéshez.

Kiállott érettségi vizsga után atyja elkíséri Münchenbe, ott elhelyezi, beiratja az akadémiába s azután hazatér. A gyöngéd, érzékeny szívű, de a mellett jól egyensúlyozott lelkű gyermekifjú egyedül marad az idegen világban ; nagyon elhagyatottnak érzi magát, de — mint írja — bízik az ottani derék és jó emberekben. Bár a honvágy erősen megmarkolja a szívét, derülten néz a jövőbe és lát a munkához.

A mester özvegyének szíves bizalmából módom volt áttanulmányozni azt a sok, érdekes levelet, melyet Benczúr atyja haláláig szüleihöz, azután — ennek haláláig — anyjához intézett s melyet a család szeretettel gyűjtött össze és őrzött meg. Ezek a levelek teljes képet nyújtanak az ő lelki életéről s bennök már müncheni korszaka alatt kialakulni

látjuk emberi és művészi egyéniségét minden jellemző vonásával együtt s teljes harmoniában egész életével és művészetével.

Már tanulmányévei alatt megismerjük szülei, testvérei iránti rajongó szeretetében, mesterei iránti hálájában és barátaihoz való hű ragaszkodásában azt a szívemességet, mely utóbb saját családi életében is megnyilatkozik s művészte verőfényes derűjének is forrása.

Minden újév, minden névnap új alkalom neki szülei iránti szeretetét és határtalan háláját szinte ömlengő szavakban kifejezni s magát abban az elhatározásban, hogy szorgalmas törekvéssel becsületekre váljék, megerősíteni. Bocsánatot kér minden újabb költségért, melyet okoz, a míg még saját keresetére nem nyílik kilátás. S mikor aztán már az első, határozott sikerek megjönnek, azoknál nagyobb örömet okoz neki a meglegedés és büszkeség, melyet szülei leveleiből kiolvas. Behatóan foglalkozik testvérei sorsával, mihelyt teheti, segítségükre akar lenni; Béla öcsését utóbb magához veszi Münchenbe s maga viszi előre az építészti pályán. Abból is, a mit szüleinek ír, kitűnik ragaszkodó szeretete barátai iránt; sőt még házigazdáit is úgy meg tudja nyerni, hogy mikor szállásadója, Schafflerneré, betegségében ápolta s ezért az anya köszönetet mond neki, a jó asszony azt írja: «hogy ne kedveljen meg az ember egy ilyen derék, jó lelket, kinek már a Teremtő a szemében fejezte ki a legnagyobb szívemességet!»

Mikor aztán szívében a család, az otthon, a haza szeretete mellett egy új vonzalom ébred föl: megtalálja élete párját barátja, az akkor hírneves festő, Gabriel Max nővére személyében, szülei az elsők, kiknek boldog örömét föltárja s áldásukat kéri. Menyasszonya, kivel úgy ismerkedett meg, hogy az hegedűjátékát zongorán kísérte, teljesen árva levén, őt szülei házához viszi Kassára, hogy ők is megismerjék s ott hagyja mindaddig, míg új otthonukat Münchenben, a leendő, családi élet puha fészket nagy gonddal előkészíti. Csak 1873 tavaszán vezetheti oltárhoz Lináját: időközben a családot nagy szomorúságok érik: egy könnyelmű jó barát súlyos anyagi veszteségeket hozott rájuk s azok gondját még ki nem heverték, mikor Benczúr forrón szeretett atyja és egy

nővére majdnem egyidejűleg meghaltak ; az egyébként oly boldog mézeshetekbe a fiúi és testvéri fájdalom keserősége vegyült.

Az anyagi válság, melyen a szülői ház keresztülment, egy megnyilatkozást váltott ki Benczúrból, mely mindenekelőtt jellemző arra a viszonyra, melyben nála a művész az emberhez állott. Akkoriban már elismert, jeles festő volt, nagy sikereket aratott, egyes képei Amerikába kerültek s lelkesedéssel dolgozott egyik legmonumentálisabb alkotásán, a «Vajk keresztelése»-n. A távolból talán nagyobbnak is látván az anyagi zavart, melybe öreg szülei önhibájok nélkül kerültek, azt írja nekik, hogy ő, rajtuk segítendő, kész föláldozni művészi ambícióját s inkább többet, bár kevesebb tökélylyel alkotni, hogy többet szerezzen ; érzi, hogy festhetne ő többet is, ha nem venné oly lelkiismeretesen a dolgot, s nem törekednék mindig a legjobbra ! A művészet szerencséjére ennek az áldozatnak, — a legnagyobbnak, melyet művészlélek hozhat, — meghozására nem volt szükség.

A családi élet — kárpótlásul — új örömeket hoz. Újjongva örül gyermekei — különösen fia — születésének s végtelen gyöngédséggel kíséri figyelemmel első fejlődésöket.

Említettem már jól egyensúlyozott lelkét ; ez nemcsak az örömek, a boldogság iránti fogékonyságban, a gyöngéd ragaszkodásra való képességben nyilvánult, hanem a kívánságban való mérsékletben is és a lehangoltságnak való ellentállásban. Szenvedélyesen szerette a saját művészetén kívül a zenét, különösen a Beethoven és Wagner műveit, de a magyar népdalt is, és zsenge korától kezdve hegedülni tanulván, hegedűjét magányában gyakran elővette, elűzve vele a szomorú gondolatokat. Társas zenéléssel is szórakozott ; Menter Zsófiával, — kivel egy ideig egy házban lakott Münchenben, — gyakran játszottak együtt, majdani menyasszonyával is, barátaival cigányos vonósnégyesbe állott össze. Mindig jókedvvel vett részt a kínálkozó szerény mulatságokban, s olvasmányait, kirándulásait, később utazásait is úgy tudta rendezni, hogy azok lelkét folytonos üdeségben, munkakedvét az akadályokkal és csalódásokkal szemben is éberren tartásák. Mikor vőlegénykedett, épen a cholera-járvány dült nálunk ;

vörös bort vitt magával az útra, mert — ezt írja — most, mikor oly szép idők elé néz, nem akarna megbetegedni ; igazán szívesen él ! S mikor két képét sikerült eladnia, azt találja, hogy neki határozott szerencséje van ! Csak szorgalmasan kell — úgymond — dolgozni s minden jól megy !

Lelki életébe úgy, mint művészetébe mindig belészólt a haza szeretete. Bár 17 éves korától egész 39-ik életévéig Münchenben lakott, onnan nősült, ott alapított családot, az ottani képzőművészeti akadémia tanára lett, ott aratta első sikereit, s maga a műpártoló, ábrándos lelkű fiatal bajor király megrendelői közé lépett, soha nemcsak meg nem tagadta magyarságát s el nem idegenedett hazájától, hanem teljes szívéből csüngött rajta, mikor csak tehetett, hazajött, legszívesebben magyarokkal barátkozott s mindig magyar dolgokon járt az esze. Magyar lapokat járatott, magyar költőket és történeti műveket olvasott, magyar dalokat játszott hegedűjén, védte honfitársait, ha a németek néha ócsárolták őket s adományokat gyűjtött a hazai szűkölködők számára. Attilát varratott magának Kassán, hogy a müncheni társaságokban ne kelljen frakkban megjelennie s büszke volt rá, hogy a Piloty-tanítványok között ő tud legjobban lovagolni, persze azért, mert magyar ! A kiegyezés utáni első években különösen érdekelték a magyar viszonyok ; élénken óhajtotta, hogy Ausztriával való 22 éves háborúnk már egyszer véget érjen. Mikor a müncheni akadémia egy tanszékére hívták meg, föltételül kötötte ki, hogy magyar állampolgár maradjon. A történeti festésben is, bármennyire vonzotta a francia rococo világa, kezdettől fogva magyar tárgyak is foglalkoztatták, hogy utóbb egészen azoknak szentelje magát. S a mikor életében beállott a nagy fordulat : hazahívták, abban a súlyos összeütközésben, mely feleségének, megszokott baráti körének tartóztató szava, már elfoglalt szép posztójának féltése és a csábító hívás vonzóereje között lejátszódott, ez utóbbi bizonyára nemcsak azért lett győztes, mert művészi ambíciója s családjának jól fölfogott érdeke is mellette harczolt, hanem főkép és mindenekfölött hazájába vágyódása döntötte el rá nézve a kérdést.

Az ő művészetének kialakulásában rendkívül fontos

szerepet vitt önfegyelmezése és önkritikája, mely szintén együtt járt lelkének józan mérsékletével és közismert szerénységével. Ez óvta meg az elbizakodástól és vele járó csatlódástól ép úgy, mint a nyugtalan kereséstől s az időt s erőt megőrlő ide-odacsapongástól. Első tanára, Hiltenberger, ellen csak az a kifogása, hogy «túlsokat dicséri!» Buzgó szorgalmában túlhosszúnak találja a félév alkalmából kapott szünidőt; a tétlenségben csak jobban előveszi a honvágy! Mikor már a rajzoló-osztályból a festőbe került, nagyon érzi a kezdet nehézségeit; bár maga is hiszi, hogy jobban fest akárhány régebben tanuló társánál, soká elégedetlen magával, valami erkölcsi csömört érez. Itt már kezd önálló művészi fölfogása kibontakozni; elégedetlen tanárával, Anschützcel, ki mindent historikusan fog föl, holott ő inkább a genrehez, a természethez szeretne fordulni. Mikor a Piloty osztályába igyekszik bejutni, próbaképen compositiókat készít, melyeket előbb Schwoiser tanárnak mutat be; ez erősen megkritizálja s kifogásolja különösen a színpadias elemeket. Ez még nem kedvetleníti el, de mikor Székely Bertalan is kedvezőtlen ítéletet mond róluk, tanulmányai nagy részét összetépi.

Soká tart, a míg czélját, hogy Piloty iskolájába fölvétessék, eléri; a festőiskola és az Anschütz tanítása már-már kezdik lankasztani. Munkáit senki sem helyteleníti most, de ő maga látja, mennyire hátra van még. A festőiskolában ő — úgymond — szerencsétlenségére a legjobb tanuló, így tőle mind tanulhatnak, de ő senkitől, pedig az ember néha többet tanulhat társaitól, mint tanáraitól; Anschütz már egyenesen ártalmára kezd válni s ezért többedmagával közös műtermet bérel, melyben a Piloty tanítványai s néha maga Piloty fogják festéseiket javítani. Nagyon boldog, mikor ezt elérheti s a híres mester megdicséri munkáját. Azonban minél tovább halad, annál inkább látja, mily messze van még a cél. A ki — írja — a művészetet nem szenvedélylyel műveli, az hamar elveszti kedvét és elsavanyodik.

A Piloty követése azonban teherrel is jár; a mester hamar fölismeri a fiatal Benczúr tehetségét s őt választja munkatársául a Maximilianeum homlokzati frescóinak festésénél. Ez nagy megtiszteltetés volt, de terhes és a névtelen közre-

működőre nézve hálátlan föladat. Eleinte szédült a magas állványokon, de azután jól fegyelmezett munkakedvével oly buzgón fogott hozzá, hogy az egész mű meglepően rövid idő alatt készült el. Ez időben hazájából ösztöndíjat remélt; nem kapta meg, de vigasztalódik, s később büszke volt rá, hogy nem részesült benne. Mikor Vajk keresztelésének vázlatával pályadíjat és megrendelést nyert, ez őt magát meglepte; saját vallomása szerint meg volt róla győződve, hogy a pályadíj és az elsőség Székely Bertalant illeti meg. Rögtön tisztában volt vele, hogy a képet a vázlattól eltérően festi meg, de mikor hozzáfogott, sehogy se volt megelegedve munkájával. «Mint a bolond állok — írja — a vászon előtt s nem tudom, hol a hiba».

Néha vannak pillanatai, a mikor, inkább szülei iránti tekintetből, szemrehányást tesz magának, miért nem tanult valami «becsületes mesterséget», a melylyel szülei gondjait megkönnyíthetné. Azt is találja, hogy igénytelensége s az emberek méltányosságába vetett bizalma gyakran viszi családok elé, különösen első képei értékesítésénél.

Lelkiismeretességéből, jóságból, némelykor mesterei iránti tiszteletből és hálából is és gyakran a kínálkozó s szükséges kereset érdekében többször vállalkozott oly munkára, mely művészi ambícióját nem elégíthette ki; de végrehajtotta ezt is híven és becsületesen, hogy aztán üdülésként érezze a szabadon szárnyaló művészi alkotást. Így sok illusztrációra szánt fametszetet rajzolt, megfestette Rákóczi elfogatását ábrázoló képét másodsor kisebb méretekben, a miért aztán úgy elúnta ezt a festményét, hogy többé látni sem akarta. XVI. Lajost ábrázoló képét is kétszer festette meg, ép úgy, mint a Dubarryt, bár az ilyesmit napszámosmunkának nevezte. Piloty iránti hálából vállalkozott Thusneldájának lemásolására, pedig akkor már közismert művész volt; s mikor mestere súlyosan megbetegedett, egy munkában levő képének aláfestését szívességéből elvállalta, a mi nagyon fárasztotta és idegessé tette; maga elismerte, hogy nagy áldozatot hoz ezzel, s nagy önuralomra volt szüksége. Mikor tanárságot vállal az akadémián, lelkiismeretessége rendkívül terhessé teszi rá nézve ezt a feladatot is; 49 tanítványnyal kellett vesződnie,

a mi túlsok idejét vette igénybe ; azután még a beteg Wagnert is helyettesítenie kellett.

A szeszélyes bajor király is, kivel bajos volt ellenkezni, inkább elkedvetlenítette, mint megörvendezettette megrendeléseivel. Aquarell-lovasképeket volt kénytelen számára készíteni, a mi szintén önmegtagadást igényelt ; azután kedvencz pávaját kellett megfelelő környezetbe helyezve, nagyban lefestenie. Végre négy surporte (ajtófölötti) képet rendelt meg nála, Versailles utánzó «Herrnchiemsee» vára számára ; mind a négynek tárgya XIV. Lajos életéből volt merítve, valamennyin sok alakot, czeremóniás rendben kellett ábrázolnia. Egészen eltompult ebbe a mechanikus munkába, melylyel csak közvetlenül Budapestre költözése előtt készülhetett el. Úgy érezte magát utána, mintha betegségből lábbadt volna föl. Egyszer már azt írta anyjának, hogy szorgalmasan, megerőltetve dolgozik, de kedvetlenül, kényszerből. Két év óta alig volt napja, melyen igazi kedvvel dolgozott volna ; de erről csak Béla öcsésével beszél. Hiszen még örülnie kell, hogy a jelen viszonyok között egyáltalán talál munkát, melylyel családját fönnttarthatja ; ha azonban így kell még három évig dolgoznia, akkor későbbi munkái semmit sem fognak érni ; ezeknél a munkáknál nemcsak hogy nem tanul, hanem elrontja tehetségét.

Behatóbban kellett foglalkoznom a Benczúr lelki életével, különösen küzdelmesebb fiatal évei alatt, mert meggyőződésem szerint annak ismerete nélkül művészete sem érthető meg. Az ő képeinek ragyogó derűje nem egy könnyed életművész lelkének tükre : nagy lelki mélységeket takar az, s a pompázó külső egy erős lélek öntudatos diadalát jelenti sohasem hirdetett, de mélyen átértzett küzdelmek után. A müncheni korszak kisebb-nagyobb lelki válságait azért is ismerünk kell, hogy itt elfoglalt állásának értékét további művészi pályája szempontjából megítélni tudjuk.

Mikor a művész 1881 nyarán, 37 éves korában, a magyar kormány meghívásáról először értesült, a modern festőművészetben már mindenkép kiváló helyet foglalt el. Könnyen áttekinthetjük addigi pályájának állomásait.

1861-ben lépett be a müncheni képzőművészeti akadé-

miába s négy évi tanulás és előkészület után 1865-ben sikerült régi vágyához képest a Piloty iskolájába bejutnia, melyben négy évig maradt, s 1869 végén teljesen önállósította magát. Ez időbe esett első utazása Párisba, hol Makarttal benső barátságot kötött; ez útjának benyomásai alatt adta magát azután rococo-interieurök tanulmányozására a közeli Schleissheim várában. Már 1873-ban meghívást kapott a prágai képzőművészeti akadémia igazgatói, s a következő évben a weimari akadémia tanári állására; egyiket sem fogadta el, hanem bevárta, a míg 1875-ben magán a müncheni akadémián, melynek még nemrég növendéke volt, foglalkozott el egy tanszéket. Időközben egy újabb párisi és rheimsi út s két olaszországi utazás tágította művészi látkörét és gondolatvilágát; olasz földön főleg Velence kötötte le, a hol a Szent-Márk templomban készített tanulmányokat a Vajk kereszteléséhez.

Festményei ezalatt már híressé tették. Első megrendelését — nagyon fiatalon s nem csekély örömeire — 1864-ben Kassáról kapta: Fiedler elhunyt takarékpénztári igazgató arczképének megfestésére szólott. Első önálló compositiói mind Magyarországnak szóltak s többnyire oda is kerültek; 1866-ban készült el a Balatoni halász és Hunyadi László végbúcsúja, három évvel később a Rákóczi Ferencz elfogatása s a Vajk keresztelésének első vázlata, melylyel elnyerte a pályadíjat Székely Bertalan, Madarász Viktor és Lotz Károlylyal szemben. Ugyanekkor egy képet festett, mely Piloty különös dícséretében részesült s melyet mi csak rajzokból ismerünk, mert egyenesen Amerikába került: Hamletet ábrázolta, anyja szobájában, mikor atyjának szelleme jelenik meg neki. Azután készült el a versaillesi jelenet, XVI. Lajos családja, a mely Münchenben is rendkívüli elismerést aratott s Londonban a kiállítási aranyérmet szerezte meg neki és kevéssel később egy másik kép a rococo-világból: XV. Lajos Mad. Dubarry boudoirejában. Hosszú kísérletezések és tanulmányok után 1875-ben készült el, a magyar kormány megrendelésére, Vajk keresztelésének óriás méretű képe s 1882-ben a Bachánsnő, melyet szintén a budapesti képtár szerzett meg.

Ily előzmények után fordult felé a Trefort minister figyelme, mikor a Budapesten föllállítandó festészeti mesteriskola vezetőjének állása volt betöltendő. A meghívás csak szentesítette a magyar közvélemény kívánságát, mert ha voltak is itthon működő jeles művészeink, ha már Zichy Mihályt hazahozni nem tudtuk, az olyan sokat ígérő fiatal tehetséget, a minő Benczúr volt, csakugyan nem volt szabad a külföldnek átengednünk. Neki némileg zokon esett, mikor az Operaház festői díszének megrendelésénél mellőzték; annál nagyobb elégtételére szolgált, mikor az Első Magyar Biztosító Társulat 25 éves jubileuma alkalmából a vezérigazgatójának, Lévnaynak ajándéknak szánt nagy csoportképet nála rendelte meg; a tárgy ugyan nem volt festői, de ő mesterileg oldotta meg a föladatot s e miatti ittjárta és itteni ünnepeltése kedvezően készítette elő a talajt a kormány hívása számára, mely csak hosszas tárgyalások után vitt a kívánt eredményre. Mint már említettem, felesége és gyermekei nagyon ragaszkodtak Münchenhez s a starnbergi tóhoz, a melynek partján, a kedves Ambachban, Maxékkal együtt szoktak nyaralni; ő maga is megszokta és megkedvelte az Isar-Athent, hol annyi elismerést aratott s annyi barátságot kötött. Eleinte úgy érezte, hogy családja boldogságát nem szabad művészi ambíciójának fölládoznia; utóbb belátta, hogy családjának érdeke is megegyezik a hívással, melyet anyja, magyar rokonsága oly meleg unszólással támogattak. Megszabta föltételeit, melyek között évenkénti négy havi szabadságidő is szerepelt, hogy müncheni összeköttetéseit egészen meg ne szakítsa; a műtermet öcscsének tervei szerint építették föl, de soká tartott, míg elkészült s addig — miután 1883 szeptemberében Budapestre költözött, — a lakásától távoleső ideiglenes műterem kevésbé elégítette ki.

A térfoglalás művészeti téren s a beléhelyezkedés az új positióba és új hatáskörbe azonban gyorsan és fényesen ment végbe. Hogy hazánk művészet dolgában sem olyan kulturátlan és barbár ország, a minőnek ellenségeink és sajnos, néha magyartalan magyarok is feltüntetni szeretnék, annak csattanós bizonyítéka, hogy a Benczúr pályája akkor lendült föl igazán, a mikor Magyarországba jött; Münchenben — mint

maga panaszkolta — gyakran kellett napszámosmunkát végeznie, hogy élhessen, itt válogathatott a megrendelésekben, melyekkel elhalmozták s hamar jómódba jutott ; már 1885-ben maga írta, hogy két fejre és nyolcz kézre volna szüksége, hogy minden megrendelést elfogadhasson.

Igaz, hogy a megrendelések a nagyobb compositióktól mindinkább az arczképfestés felé terelték ; de hát a ki az arczképfestést oly művészi tökélyre vitte, mint ő budapesti korszaka alatt, annak nincs oka e miatt bánkódnia ; hány nagy mestere a múltnak lett úgyszólván csak arczképei által híressé, s e mellett Benczúr még abban a szerencsében is részesült, hogy képmásainak tárgyai nagyobbbrsztt az új Magyarország történeti alakjai, magukban is a művészi elmélyedésre méltó egyéniségek, kiknek ábrázolása már szinte a történeti festés körébe vág. Azután a nagyobb, sőt a monumentális megrendelések sem hiányoztak : már 1885-ben rendelte meg nála a székesfőváros Budavár visszavételének nagy képét ; ezt követték utóbb a Szent-István-bazilika oltárképe és angyalcsoportjainak kartonjai s a millennáris hódolat óriásképe, melyen tizenkét évig dolgozott, végül a királyi palotának szánt Mátyás-cyklus, melynek teljes befejezését már halála gátolta meg.

A művész családi és lelki életében a Magyarországra való visszaköltözés mindenestre nagy, sőt gyökeres változást idézett elő.

Családja mindig siránkozások közt vált meg a szabadságidő végével Ambachtól s neje az új otthonba belészokni sehogysem tudott ; előbb soványodni kezdett, azután elbetegesedett s 1890 márcziusában meghalt. Időközben azonban gyermekei egészen magyarokká váltak s Benczúr maga két évvel később lelkes magyar nőt vezetett oltárhoz, a ki a magyar szellemet, melyet a mester maga sohasem tagadott meg, meghonosította a családi tűzhelynél is és erős kapcsa lett annak a benső viszonynak, mely az ünnepelt, de visszavonultan élni szerető mestert a reá büszke magyar társadalomhoz csatolta. Most már a család megválhatott idővel az ambachi nyaralótól is és helyette Nógrádmegyében Dolány lett a művész falusi otthona, melynek berendezésében a barokk iránti

szeretetét a legfinomabb ízléssel s igazi úri kényelemmel érvényesíthette.

Művészete méltatásánál talán leghelyesebb kiindulási pontunk az ő saját felfogása, melynek nem sok, de néhány jellegzetes megnyilatkozását bírjuk ; ő azok közé a mesterek közé tartozott, a kik a művészetről nem szívesen beszélnek és vitáznak. Olyannak tekintik, mint szívbeli, belső ügyöket s mint ilyet tisztelik másoknál is. A mit róla vallanak, azt ecsetjökkel, nem szavukkal vagy tollukkal akarják érvényesíteni és győzelemre vinni.

Már nagyon fiatalon, mikor az akadémiai tanulmány még lenyügözte képzeletét, sóváran gondolt arra az időre, a midőn majd visszatérhet a természethez, «mely mégis csak mindig a művész egyetlen igazi tanítója fog maradni». Mikor már első sikerei s hosszabb magyarországi időzés után visszatér Münchenbe, azt találja, hogy a művészetben új irány tör utat magának ; ő is erősebben neki akar fekiüdni a természet utáni tanulmányoknak, nehogy festése petyhüdtté váljék. De az új irányt sohasem fogadja el oly értelemben, hogy csak a festői hatás után induljon ; Vajk keresztelésének némely jóakaró, de fonák bírálójával szemben csak magánlevélben védekezve, elárulja, hogy a kép gondolati tartalmát nem hajlandó a festői hatásnak föláldozni.

Művészeti idealismusa megfelelt egész világnézetének. Egy 1879-iki levelében hangsúlyozza, hogy hisz a lélek halhatatlanságában. «A magasabb rendeltetésbe vetett hit meg-nemesíti az embert. s a művésznek inkább, mint bárkinek kell e hithez ragaszkodnia, hogy ne sülyedjen abba a közönséges képgyártásba, melyet a mi lapos korunk hozott létre. Az igazi művészet és költészet ezt sohasem tévesztette szem elől, s valóban a természetes ösztön és a szív előretékintő sejtése gyakrabban vitte jó útra az emberiséget, mint az észnek visszatekintő okoskodásai.»

Rajongni tudott a régi művészet remekeiért. Párisból azt írja, hogy a miloi Venus a legtökéletesebb emberi alkotás. Első nagyobb olaszországi útja után föl van lelkesedve ; kissé tartott tőle, hogy a szerzendő nagy benyomások választott irányától elterelhetnék, azonban inkább megerősítették benne

s örül, hogy nem ment fiatalabb korában Olaszországba. Ráfaelt és Michelangelót tartja a világ két legnagyobb művészenek, de mégis a velenceiek gyakorolják reá a legerősebb hatást, különösen colorismusukkal. Azt találja, hogy az élet túlrövid arra, hogy az ember az olasz renaissancet egészen fölfogja, kivált a mi alattjáró korunkban. Ma bezzeg nincsenek olyan Maecenások, mint II. Julius és X. Leo voltak, de nincsenek olyan lángelmék se, mint a minöket azok foglalkoztathattak.

Azonban ez a hódolat a művészet múltjával szemben nem tette soha érzéketlenné jelene iránt. A nyolczvanas évek kiállításai nagy benyomást tettek rá ; úgy találta, hogy most Németország és Franciaország vezetnek, mint méltó versenytársak. Rendkívül türelmes volt az övétől eltérő irányok iránt is és jóakarátú a törekvő fiatalokkal szemben. A kritika iránt sem volt közönyös, bár a dícséret el nem szédítette, a gáncsot tárgyilagosan ítélte meg. Hunyadi-képe pesti kritikáját Maszák Húgótól alig tartja figyelemreméltónak, bár tudja, hogy nagyban egyezik az ottani közönség véleményével, a melynek még nincs finomult művészi és gyöngédebb szépségérzéke. (Ez 1867-ben volt írva.) Csak kevesekkel találkozott ott, a kiknél művészi dolgokban igazi megértést talált s a kik egy képet igazi értéke szerint tudnak méltányolni. Kelety kritikái szépek, de abban nem ért vele egyet, hogy neki — Benczúrnak — el kellene hagynia Münchent és a Piloty iskoláját. Későbbi éveiben egy rosszakarátú és rossz-hiszemű ócsárlóján — ki azóta szerencsésen letűnt a közélet színpadáról — azzal állott valóban művészi boszút, hogy őt emlékezetből ördögi arckifejezéssel torzítva festette le.

E támadások idejében — melyekre még visszatérek — öntötte ki egyszer lelkét az illetékes miniszter előtt, levélben nyilatkozatva ki őszintén fölfogását művészetünkről. «A nagy művészi epochákat Olaszországban, Hollandiában — úgy mond — nem tollharcz, személyeskedés, üres szóbeszéd teremtette meg, hanem szabad művészi meggyőződésből fakadó becsületes munka. Minden művész mint egyén, egy irányt képvisel. A művészet szent dolog, nem divat, szeszély. Évszázados hangyamunka készít elő egy korszakalkotó mű-

vet ; hogy jót teremthessünk, gyöngébb műveknek is kell létrejönniök ; az idő majd kiselejtezi. A jó, örök időkre jó, a gyöngébb pedig tanulságos annak, ki jót akar alkotni. Raffaelek, Michel-Angelók, Tiziánok, Tiepolók, Rubensek, Van Dyckok, Rembrandtok, Claude Lorrainek, Régnaultok egyszer születnek egy nemzet életében ; ezek az óriások azonban csak úgy lehetnek, ha szerényebb tehetségűek, a művészet közkatonái előkészítik nagy alkotásaik számára a talajt. Magyarország művészete is csak úgy fejlődhetik, ha megbecsüljük maroknyi művészesapatunkat, kik a jelennel nem törődve, örömmel dolgoznak egy szebb jövő fundamentumain. De a művésznak szabadság kell, hogy dolgozni tudjon. menten minden idétlen izgató befolyástól ; hagyjuk szabadon fejlődni művészetünket, ne kényszerítsük az idegen sallang utánozására. Miért legyen a magyar művész francziáskodó. vagy német-majmoló? Magyar legyen! Az igazi művész-tehetség nem is tud más lenni, mint a mi ; a többi mind csak üres phrasis. Terrorizálásnak e téren nincs helye! Mindenki úgy fest, a hogy érez ; a kinek nem tetszik egyik vagy másik mű-vész munkája, ne gyönyörködjék benne ; majd lesz más, a ki megérti ; de létjogától megfosztani — Istenen kívül — nincs joga senkinek. A teremtő művésznak meg kell hagyni művész-egyéniségének meggyőződését, abból kivetkőztetni akarni, csak azért, mert fölfogása A-nak vagy B-nek nem tetszik : bűn. A közönséget a művészet neveli, nem megfordítva. Ön-zetlenebb, lelkesebb, buzgóbb munkást, ki a célét és nem az egyéni érdeket tekinti, az igazi művésznél nem ismerem. Hogy így van, mutatja a sok didergő, éhező, de panaszszó nélkül művészetéért mindent tűrő és áldozó művészember széles e világon. A művészet nem politika, az szabad valami ; a pegasus kantárt, nyeret nem tűr, abrakért haza nem siet ; csak a kelő nap sugara, az ihlet lelkesíti, följutni az Olympusra . . .

- Tárgyi szempontból a Benczúr művészete mindenké-
fölként úgy jelenik meg előttünk, mint a magyar történeti fes-
tészeti talán mindenkorra legfényesebb korszakának betető-
zése. A modern művészeti irányok értelmében majdnem kétel-
kedniünk kellene a történeti festészet művészeti jogosultsága
s ehhez képest jövője felől. Azonban — bármint legyen —

annyi bizonyos, hogy a mit e téren nálunk Madarász Viktor és Székely Bertalan kezdtek, azt senki se lehetett méltóbb befejezni s egyuttal betetőzni, mint Benczúr. Festett ő idegen történeti tárgyakat és sok mythologiai képet is, de ezekben vagy a genreszerű, vagy a decoratív elem uralkodó; igazi történeti érzékkel, a történeti események megragadó vagy lelkesítő hatásának célzatával csak magyar tárgyú képei vannak festve. Kezdetről fogva, nagyon komolyan és alaposan készült e hivatásra; szorgalmasan olvasgatta a magyar történetet, szívesen elbeszélgetett historikusainkkal; tudjuk, hogy úgy Hunyadi-, mint Vajk-képét sokszorosan formálgatta, változtatta elméjében, vázlaiban s utólagos átdolgozásokban, és hogy megfestett képein kívül foglalkozott IV. Béla futása, a mohácsi csatater, Bánk bán, Fráter György meggyilkolása, magyar forradalmi jelenetek s Kún László megöletése ábrázolásának terveivel vagy vázlaival is.

Hunyadi-képéből a történeti esemény megragadó tragikum, Vajk-képéből a kereszténységre alapított nagy nemzeti hivatás sejtelmes jóslata, Budavár visszavételéből a büszke diadal, a millennáris hódolat képéből az akkori Magyarország föllendülésének, nagyságának, jövőjének harsonaszava. Mátyás-cyklusából legnagyobb nemzeti királyunk tetteiben és hatalmában régi nemzeti dicsőségünk szól hozzánk, tehát mindig és mindenütt a hazafiasan átértzett nemzeti indíték, a mely csak magyar szívből magyar szívhez szólhat ily gondolati és érzelmi tartalommal és ily hatással. Sohasem fogom feledni, hogy fölcillámlott a szeme, mikor a millennáris hódolat jelenetéről, melyet ő a valóságban nem láthatott, elbeszéltem neki, hogy az azon a napon borongó idő délben kiderült s mikor a várpalota sárga márványtermében a trón körül összegyűltünk, az egész terem úszott a tavaszi napfényben. Ez kellett neki: a történeti igazságnak is megfelelő olyan decoratív momentum, mely az érzelmek fölűjongó emelkedettségét és derűjét is példázza! Az ő történeti festészetét, mely millennáris képével benyúlik a legújabb korba is, mintegy kiegészíti a hosszú művészi pályája alatt történeti szerepet vitt kitünőségeknek arcképsorozata, mely-lyel ő, egy jeles művészeti írónk helyes megállapítása sze-

rint létrehozta a kapcsolatot közéletünk s művészetünk között.

Művészeti fölfogását s festészetének művészi jellegét tekintve, őt Rubensszel s a velencei nagy coloristákkal szokták összehasonlítani. Mestere, Piloty, az ő, iránta való nagy tisztelete mellett is, nem vált döntővé festői irányára nézve; színpadias elrendezése Benczúrnál szabadabb, rytmikus mozgású s egységbe tömörülő csoportosulásnak ad helyet és mindenekfölött megkülönbözteti őt a bágyadtan színező müncheni mestertől színeinek élénk, viruló pompája és bámulatos üdesége, mely a velenceiekkal való rokonságát tagadhatatlanná teszi. Csoportosítása is mutat ezekkel rokonságot, de míg színekben inkább Tizian, szerkesztésben a már későbbiek, Veronese, sőt Tiepolo mellé állíthatjuk. Rubensre, kit Tiziannal együtt különösen nagyrabecsült, főleg nagyszámú mythologiai képei emlékeztetnek; szerette a görög mythosnak vidám, pajzán népét festeni: amoretteket, faunokat, centaurokat, bachánsnőt; egyszer «Vén kópé» cím alatt önmagát festette le pajkosan nevető faun gyanánt. A sugárzó életöröm ábrázolása, az emberi test erőteljesen duzzadó formái, lüktető ereje és viruló színe kétségkívül rubensi elemek, de a mi mesterünk sohasem esett az antwerpeninek néha brutálisan érzékies túlságaiba. Ezek a rokonvonások indítanak sokakat arra, hogy Benczúrt mint kifejezetten barokk-művészt jelöljék meg, a mit szeretete a pompa, a gazdag szövetek, a fény, a hősies gestus iránt is igazolni látszik. Beöthy Zsolt figyelemreméltó érvekkel szállt szembe e megjelöléssel, nem találván Benczúr művészetében a barokk igazán jellemző vonásait: a colossalitásra való törekvést, a végtelen bőség illuzióját, az egyesek jelentéktelenségét, a túlhajtott mozgások pillanatiságát s a kereknek és csavarosnak hajszolását. Ő, ez bizonyos, egyetlen irány vagy minta részére se foglalható le: Benczúr, Benczúr, a kinek egyéniségében sok hatás találkozott, de egyik sem vált egyénisége fölött egészen uralkodóvá.

Ép így nem lehet őt, — mint gr. Andrassy Gyula helyesen kifejtette, — sem az absolut realisták, sem az absolut idealisták közé sorolni. «Az igazat keresi és csak az igazat,

de nem minden igazság köti le, hanem csak az, mely lelkével, nemes egyéniségével homogen, a mely tetszik neki, a mely szép, főleg a mely színes. A szépet keresi ő is, mint az idealisták; de sohasem a természethűség rovására, hanem kizárólag az igazsághoz való ragaszkodás alapján.» Gyakorlatilag a Jules Breton vallomását tette magáévá Benczúr is, hogy az oly realisták, kik a compositio, a kiválasztás jogosultságát is tagadják, magát a művészetet tagadják.

Rendkívüli becsű rajzai mutatják különösen. — a mit különben festményei is elárulnak, — abszolút, tévedhetetlen biztosságát a forma kezelésében, arczképeinek ragyogó sorozata a lélek, az egyéniség kifejezésében, megszólaltatásában való erejét; egész művészetét jól jellemezte egyik hű tanítványa azzal, hogy az nem szorul magyarázatra, mindenkihez szól, mindenki megértheti. És hozzátehetjük, hogy mindenki szívesen érti meg, mert egy nemes lélek derűje nyilatkozik meg benne, az öntudatossága mellett is bensőséges életöröm, az a vallomás, melyet oly szívesen teszünk magunkévá, hogy az élet szép, és hogy érdemes azt végigélni. Ez a Benczúr művészetének optimismusa, mely ránk mosolyog amorettjeinek vidám játékából, virágainak, bársonyainak, aranyának sugárzó pompájából, napfényének lelkünkig ható melegéből, vallásos képeinek fenséges derűjéből, a történeti képeiből ki-ragyogó büszke és boldog nemzeti önérzetből.

A ki őt legjobban ismerte, mondta nekem, hogy ő boldogságra termett ember volt; boldog volt első házasságában, boldog a másodikban is. És boldog volt mindenekfölött művészetében. Művészetében nemcsak oly értelemben, hogy abban a boldogságot kifejezni tudta, hanem abban az értelemben is — s ez épen művészete őszinteségének és igazságának bizonyítéka, — hogy annak művelése őt magát boldoggá tudta tenni.

Művészi pályájának a csöndben kiállott kis lelki harczokat el nem áruló külső képe szinte szakadatlan emelkedést s a cél felé való biztos és fönnakadás nélküli haladást mutat. Az elismerést majdnem sohasem nélkülözte, az pályájának szemeink előtt lefolyt részében megnyilatkozott már abban is, hogy nálunk minden szerepvivő egyén szinte becsvágyá-

nak tekintette magát általa lefestetni. Az uralkodó ismételve kitüntette s a főrendiházba meghívta őt; boldogult Ferencz József királyunk nagyrabecsülte s szerette a szerénységében önérzetes és mindig őszinte mestert. Mikor ő sírba szállott, az új királyi pár figyelme is csakhamar Benczúr felé fordult s még volt módja lefesteni Zita királyné és a kis trónörökös arczképét. A mi elismerést művész bel- és külföldi kiállításokon arathat, az mind ölébe hullott; a müncheni képzőművészeti akadémia tanári kara dísztagjává választotta az egykori kartársat; a kolozsvári egyetemtől díszdoktori oklevelet kapott, Akadémiánk tiszteleti tagjai sorába iktatta, a mit azzal hálált meg, hogy — székfoglalóképen — lefestette nekünk Mikszáth Kálmán néhai társunk remek arczképét.

Megvilágítást igényel viszonya művésztársaihoz és a kritikához. Neki magának soha semmi nyilvános összetűzése a sorssal nem lévén, arra alkalmas nem volt, hogy az elégedetlenek számát szaporítsa, s azoknak, a kik mindig valakinek fölfedezésével vagy megmentésével akarnak érdemesülni, vagy legalább fontoskodni, dolgot adjon. Másrészt attól, hogy mások sérelmeinek orvoslása érdekében művészmozgalmak élére álljon, a nyilvános szerepléstől való irtózása tartotta vissza, a mit persze könnyű volt közönyre magyarázni. A vélt közöny viszont könnyen szült elhidegületet s a rosszul leplezett irigység könnyen talált ürügyet az ellenségeskedésre; ezért nem volt soha — a szó közönséges értelmében — népszerű művészkörökben. Önérzete, szerénysége tiltotta, a köz-elismerés fölmentette attól, hogy a sajtó kezgét keresse s az a faja a dicsőítőknak, a mely maga szeret a dicsőítettnek fényében sütkérezni, sehogyse tudott hozzáférközni. Így aztán bekövetkezhetett az, hogy egy időben művészeinknek meglehetősen nagy tábora sorakozott egy sötét alak köré, a kinek kirándulása a művészetek terére majdnem annyit ártott művészetünknek, a mennyit politikai szereplése utóbb az országnak, s a ki támadását főleg Benczúr ellen irányozta.

Ezek a támadások kétségkívül elkeserítették őt, s volt pillanat, mikor a millenáris kép megfestésére vonatkozó megbízást vissza akarta adni a kormánynak. De lelki egyensúlya hamar helyreállott, és ő szorgalmasan dolgozott to-

vább, munkájával felelve a mások nyelvelésére. Így aztán elérhette azt, hogy a harcok elültek, a támadók elhallgattak, a kik rájuk hallgattak, elszégyenültek s a művészvilág, mintegy elégtételt adandó neki, millennáris képe elkészültekor s jubileuma idejében lelkesen megünnepelte őt.

Azután jött — a világháború. Benczúr — úgy, mint mi mindnyájan, — hitt és bízott a győzelemben s lelkesedni is tudott érte. Lefestette önmagát sisakosan, harciasan s e címet adta képének : 1914 ; lefestette barátját, Strobl mestert, mint marczona huszár főhadnagyot és hozzáfogott. — mintegy a majdani győzelmet példázva, — ahhoz a képéhez, mely Mátyás diadalmas bevonulását Budavárába ábrázolja.

Diis aliter visum est . . . A győzelem helyett jött a vereség, az összeomlás, az ország földarabolása, a forradalmak orgiái. Az úgynevezett proletárdiktatura, mely valójában minden téren a degeneráltak pervers uralmát jelentette, nem nézhette jó szemmel a Benczúr egészséges, erőteljes, a nemesnek és szépnek hódoló művészetét s törölte őt a művészek katasteréből. Milyen jó volt ilyen időkben s még utóbb is visszavonulhatni Dolányba, a csendes, falusi műterembe, melynek négy fala között szinte mindent feledni lehetett, a mi azokon kívül történt s folytatni művészi álomként azt, a mi egykor valóság volt . . .

És mégis — az összeomlás, a romlás szelleme, mely szegény hazája fölött diadalmaskodott, megtalálta útját a falusi rejtékhelybe is : megtalálta alattomos és ádáz kórság alakjában, mely a mesternek művészetével együtt örökifjúnak látszott szervezetét megtámadta s rövid küzdelem után azt az elpusztíthatatlannak vélt élet- és munkaerőt 1920 nyarán leterítette . . .

Az elhúnyt fölött elhangzott apotheosisok közül legjobban ragadta meg lelkiünket az, a melyből az ő saját, elköltözött lelke szól hozzánk : műveinek emlékkiállítás, a legsikerültebb, legnagyobb kiállítás, melyet a műcsarnokban, annak főnállása óta láttunk. Könnyes szemekkel gyönyörködtünk ott az ő kimeríthetetlen munkásságában, eszmébőségében, az élet, a boldogság, az erő, a dicsőség ama színgazdag pompájában, mely összegyűjtött képeiből sugárzott

felénk. Hogy ez a tárlat a mester tanítványainak műveit is magába fogadta, az, az egységes hatás szempontjából nem volt egészen szerencsés gondolat. Ő hű munkatársa, Stettka segítségével lelkiismeretesen fejezte be tanítványai művészi kiképzését, a mint azonban ezt elérte, semmikép sem korlátozta őket további fejlődésökben. Így történt, hogy szinte meglepetve láttuk, hogy ez is, amaz is valamikor a Benczúr tanítványa volt, olyanok, a kik azóta egészen más utakon járnak . . .

A más útra térés bizonyára nem hiba; hiszen sok út visz az Olympus felé. Hanem az útvesztés — az már komoly baj. A legnagyobbak letűnte óta sajátságos iránytalanság, tévedezés, sőt eszmezavar is kezd uralkodóvá lenni művészetünkben. A helyett, hogy mindenki minél nagyobb új művészeti értékeket igyekeznék létrehozni, fáradhatatlanok vagyunk meglevő értékeink át- meg átértékelésében. Mindig leszállítunk valakit, hogy fölemeljünk egy másikat. Csak az ilyen szellemi anarchiával fenyegető áramlatok légkörében történhetett meg majdnem észrevétlenül az, a mi az ő életében aligha eshetett volna meg, hogy az elhúnyt mester legnagyobb alkotását, a millenniumi hódolat képét, mely Rómában és Berlinben nagy kitüntetésekben részesült, eltávolították a Benczúr-képekben amúgy sem gazdag Szépművészeti Muzeumból s átvitték egy más gyűjteménybe, melynek az kétségkívül legelőkelőbb díszévé vált, de a mely nem æsthetikai szempontok szerint lévén rendezve, abban e mű művészi becsesl nem bíró képek társaságába került.

Hanem azért ne féltsük az ő nagyságát. Alakja rég elvitázhatatlanul beköltözött nemzeti művészetünk Pantheonába s a mit nemzetének ecsetével alkotott, annak értéke oly magasságban áll, a hová a napi áramlatok hullámcsapása föl nem ér. Hogy művészete az æsthetikai gyönyör mellett, nemzeti önértékünknek is tápot nyújt, az csak nem kisebbítheti maradandó becsét!

Jan Matejko akkor festette le nemzetének hol dicsőséges, hol siralmas, mindig küzdelmes történetét, a mikor a lengyelek három birodalomba szétszakítva, idegen népek uralma alá helyezve, nemzeti életök közösségétől és egységétől meg vol-

tak fosztva. Ő már nem érthette meg nemzete föltámadását és egyesülését, a mely mégis bekövetkezett, de a művész képzeletének ábrázolásaiban nyilvánuló lángoló heve elárulja annak sejtelmét, hogy ő nemcsak historikusa, hanem prófétája volt a lengyelek nemzeti nagyságának.

Benczúr a régi nagy Magyarországnak abban a meleg verőfényében élt, a mely képeiből sugárzik ki; végnapjai abba az éjbe merültek, mely reá és hazájára szállott. Azonban ő is, mikor lefestette a magyar dicsőséget, nemcsak a múltba, hanem a jövőbe is nézett. A jövőbe, a melyben hitt és a míg a világ áll, mindig azoknak lesz igazuk, a kik hisznek!

BERZEVICZY ALBERT.

VIGASZTALÁSOK AZ ANTIK IRODALOMBAN.¹

Tullia meghalt, Cicero lelkétől lelkezett, őt megértő Tulliolája. 45 februárjában érte e nagy csapás. Tullia szerencsétlen volt. Háromszor ment férjhez. Első férje, C. Calpurnius Piso Frugi, derék ember volt. Második férjétől, a léha Furius Crassipestől kénytelen volt elválni; harmadik férje, P. Cornelius Delobella még több szenvedést okozott. Elég annyit mondanunk, hogy Delobella néptribunná lett, Cæsarhoz csatlakozott akkor, mikor Cicero Cæsarral ellentétben állt. Minden szenvedés, minden megalázás a Tullia lelkét sebezte meg. Végre egy fiúgyermeket hoz világra és csakhamar meghal.

Cicero bölcselmi olvasmányokba merül, keresi a vigaszt. A vigasztaló irodalmat nem mások, hanem a maga vigasztalására használja fel. A lelki fenség képviselőihez fordul. A római lélek stoikus vonásai a történelmi emlékekben érvényesültek. Már márcziusban hozzáfog egy vigasztaló irat szerkesztéséhez. E mű czíme: *Consolatio*. Fájdalom, elveszett. De nyomban azután írja a *Tusculanae Disputationes* cz. remek munkáját, mely rendszeres egészbe foglalja az összes anyagot. Az I. és III. könyv tartalmazza mindazokat a gondolatokat, melyeket a *Consolatio*ban inkább összehalmozott, mintsem rendezett, Krantornak «a fájdalomról» írott művének hatása alatt állva. Attikushoz írja 45 márcz. 8-án: «Minden vigasz-

¹ E tanulmányt a szerző Beöthy Zsolt vigasztalására állította össze, midőn egyik fia a harcztéren hősi halált halt. A kéziratot Beöthy Zsolt adta át a *Szemlé*-nek; ennek szűk terjedelme azonban eddig gátolta megjelenését. Most közzétételével Beöthy Zsolt emlékének áldozunk.

talást legyőz a fájdalom. Azt tettem meg, mit előttem senki, hogy az irodalomban kerestem vigasztalást.» A maga történelmi emlékeivel gazdagította azt az anyagot, melyet forrásából merített. De *divinatione* II. 9, 22. mondja: «A mi államunk legjelesebb embereinek eseteit gyűjtöttem egybe a *Consolatione*-ban. «Ez irat legtöbb töredékét Lactantiusnál lehet megtalálni. Különösen szomorú az a töredék, melyben az életet bűneink büntetésének tünteti fel. Az a gondolat, hogy jobb nem születni vagy ha születünk, mielőbb meghalni (9 t.), a görög karénekek mélabús visszhangja.

Megindult tehát a gondolatok egész raja, mely a világ-irodalomban annyi formában keltett visszhangot. A vigasztaló iratok eszmemenetét Cicerótól Boëthiusig áttanulmányoztam. Az indítékok lélektani fejtegetése e szerény tanulmány tartalma.

Azon írók, kiknek vigasztaló gondolataiból a porba hullt remények koszorúját kötöttem, mondhatni, mintegy egyéni katastropha által sujtattak. Cicerót a politikai csalódás keserű hangulatában érte a csapás: leányának halála. Seneca száműzetésében Corsica szigetén írja azon vigasztaló iratokat, melyeket Lévy József fordított le. Boëthius pedig börtönbe vetve fogadta a *Philosophia* eszményi alakját, ki a halálra szánt bölcselmi költőt előkészíté a halálra. Plutarchos vigasztaló iratában a bölcsészlet és költészet rengeteg mezején összehordott legszebb gondolatok anthológiáját nyújtja a szeretett, korán elhunyt fiát gyászoló Apolloniosnak. A vigasztaló beszéd rhetorikai virágait műértő gonddal gyűjti egybe, a görög költészet legmélyebb gondolatait halmozza össze, de az egyéni meghatottság bensősége a szónoki formában nem indít meg.

Mennyivel közvetlenebb hatása van Servius Sulpicius levelének! Merném minden sebzett szívnek enyhítésére a levél elolvasását ajánlani. A közélet küzdelmeiben összeforrt barátság örökké megható hangja marad e levél.

A vigasztalást nyomorult és keserű műfajnak nevezi. Hiszen a ki vigasztal, ha igazán együtt érez azzal, a kit vigasztalni próbál, maga is vigasztalásra szorul. És mégis megkísérli.

«Miért ver le oly mélyen a te benső fájdalmad? Gondold

meg, hogy mint bánt velünk a sors: mindazt elragadta tőlünk, a mi nekünk ép oly kedves, mint gyermekeink: a hazát, a tisztességet, a méltóságot, minden kitüntetést. Ez egyetlen baj hozzájárulása mivel fokozhatja bánatunkat?»

Ez az alaphang. «Azt hiszem, hogy miatta bánkódoz. De szükségképen te is rájöhetnél arra a gondolatra, mint a hogy mi is gyakran rájöttünk, hogy nem azok jártak legrosszabbul, kiknek megadatott, hogy fájdalom nélkül halállal cseréljék fel az életet.»

Íme, a római lélek gondolkodása. Ha a közélet szabadsága elvész, érdemes-e élni? «Mi ösztönözte volna őt arra, hogy a mai időben éljen?» — kérdi Sulpicius. Hogy gyermekei legyenek, hogy virágzó családja legyen? «Mi van, mi meg nem semmisült már, mielőtt adatott volna?» Megpendíti Sulpicius a Vigasztalás egy másik indítékát, mely végigvonul a vigasztalások egész irodalmán. Elmondja, hogy Ázsiából visszatértében Anginából Megara felé hajózva, az egész környékben elpusztult helyeket talált, hol egykor virágzó, fényes városok voltak.

«Hejh, — így kiált fel, — mi emberkéek zúgolódunk, ha valamelyik társunk elveszett vagy megöletett, kiknek élete természet szerint rövidebb, holott egy helyen annyi város holttesteit hevernek szerteszét. Hát miért nem fékezed, Serviusom, a te fájdalomodat és miért nem emlékszel meg arról, hogy ember vagy?»

És felhossa Sulpicius levele azt a legszokottabb vigaszt, hogy az idő csökkent és enyhít minden bánatot.

Figyelmezteti Cicerót, hogy ha látták őt, mily nemes mérséklettel viseli a nagy szerencsét, mutassa meg, hogy a balsorsot is ép oly nyugodtan eltűri. Az idő balzsamát hány vigasztaló hozta fel, mióta könnyek omlása enyhíté a szív sajnását!

Cicero válasza méltó e szép levélhez. Megérti a jó barát szózatát, csak panaszkodik, hogy alig bír ellenállni a fájdalom lenyűgöző hatalmának. És felhossa a római jellem fényes példáit. Q. Maximust, ki consulviselt fiát, L. Paullust, ki egy hét folyamán két fiát és M. Catót, ki nagytehetségű és érényével tündöklő fiát veszítvén el: államférfiúi kötelességük

teljesítésében találtak vigasztalást ; «de én, — teszi hozzá. — ki ép ama kitüntetések vesztém el, melyeket te felemlítesz, melyekért egész életem munkásságával küzdöttem, most azt az egyetlen vigaszt vesztettem el, mely még megmaradt». Megható fordulattal rajzolja azt a meghitt, eszményi viszonyt, melyben leányához állott. Eddig, ha a közélet megsebzé lelkét, családjában találta meg a gyógyirt, most, mikor családjának boldogságát tette semmivé e csapás : hová meneküljön? Eszembe jut gróf Mikes Imrének szép gondolata, hogy a világ minden csapásával, a közélet minden csalódásával szemben megvéd négy fal békessége, de ha ez vész el, a világ minden kincse sem pótolja. Egy mondatba foglal egybe mindent : «Nem vagyok honn otthon, nem a forumon, mert sem azt a bánatot, melyet a közviszonyok okoznak, nem képes megvigasztalni az otthon, sem az otthon érzett fájdalmat a közélet.» És érdekesen végződik Cicero levele. Ő a legmélyebb gyászban, a legsötétebb hangulatban, a kiábrándulás pillanatában is felveti a kérdést, hogy miként lehetne, ha nem is tevékenységet kezdeni Cæsar egyeduralma alatt. de «az ő engedélyével és az ő jóvoltából legalább békét élvezni». Íme, a szónok már keres tárgyat : ez az enyhülés mozzanata. Keresi a vigaszt is. Atticushoz írja 45 márcziusában (XII, 14) : «Megtettem azt, mit én előttem senki, hogy magamat egy munka írásával vigasztaljam. Ezt a könyvet elküldöm hozzád, mihelyt lemásolják. Állíthatom, hogy ilyen vigasztalás még nem volt.» Így keletkezett a *Consolatio*, melynek írásánál főként Krantorak *A bánatról* (*περὶ πένθους*) cz. művét követte.

Krantor munkájából is csak egy pár töredék maradt ránk, Ciceróé is elveszett. Szent Jeromos még olvashatta Cicero művét. E mű elvesztéséért bőven kárpótol a Tusculanæ Disputationes öt könyve, melyben hivatkozik is a maga Consolatiójára (IV, 29, 60, I, 34, 83, I, 26, 65, III. 31, 76 : III, 28, 70). Bureschuek, ki megírta a görög-latin Consolatiók kritikai történetét, az a nézete, hogy Cicero a Consolatióban hevenyében összeszedett gondolatait behatóbb tanulmányokkal bővítette ki a Tusc. Disp.-ban. Krantor művének egy pár töredékét idézi Lactantius, így azt a gondolatát,

hogy az élet bűnhődés vétkeinkért és legjobb nem születni meg, vagy mielőbb meghalni. Cicero erélyes lelke elutasítja e felfogást. Ő maga mondja a Tusc. Disp.-ben, hogy «a mi államunk leghíresebb embereinek súlyos veszteségeit szedte össze a Consolatióban. Minthogy ugyanezt megtaláljuk a Tusc. Disp.-ban: Cicerónak e szép munkája a Consolatio gondolatanyagát magában foglalhatja. A Tusc. Disp. I. könyvében a halálra vonatkozó gondolatok ki akarnak békíteni a kikerülhetetlen halál gondolatával; a testi szenvedésekről szóló könyv meg akar edzeni a fizikai szenvedésekkel szemben. De ránk nézve a III. és IV. könyvek fontosak, mert ezek a lelki betegségekről és elsősorban a bánatról szólnak, melyet csak a lélek betegségének tekint, azután a lelki élet háborgásairól: a szenvedélyekről szól, mert hiszen a görög *πάθος* nem csak szenvedést, hanem szenvedélyt is jelent, mint Goethe a *Macht der Musik* cz. költeményének első sorában mondja: Die Leidenschaft bringt Leiden...

Chrysippus foglalkozott a behatóbb szenvedélyek elemzésével; végeredményül a lélek betegsége mindaz az indulat, mely a lelket felzaklatja. Ezt nevezi Cicero *perturbatio animinak*.

Cicero a Tusc. Disp.-ban az egyéni fájdalom szűk köréből az emberi élet összes szenvedéseinek körébe emelkedik és felveti mindazt a kérdést, melyet a földi életben annyi és oly kibeszélhetetlenül gazdag formában vetünk fel. Ott a halál. Azt hirdeti: «a halált nem kell számba venni». E ponton a stoikusi epicurista moralisták találkoznak. Ott a testi szenvedés. Hirdeti: «a fájdalmat el kell tűrni». Ott a bánat. Itt hirdeti: «a lelki betegséget csillapítani kell». Ott a lelki háborgatók, a szenvedélyek forrongása. Hirdeti: az ataraxiát, a lelki nyugalmat.

Keresi a lelki nyugalom fenntartásának erőforrását és megtalálja az erényben, melyet a stoikus bölcselőkkel egybehangzóan olyannak hirdet, mely önmagának elég, úgy hogy gyámolításra nem szorul. E pont legérdekesebb; mert a vizsgáló gondolatok logikai sorrendjében ez a végső fok. Ide fel kell vergődni. E részben fenségessé válik a keresztyén lélektől ihletett, de a classikus kor gondolatvilágában élő

Boëthius, ki az ő *Philosophiae consolatio* cz. művében Isten jóságában és gondviselésében találja meg a mindent kibékítő gondolatot, és érdekes, hogy a földolgot: a hitet, az erkölcs érveivel helyettesíti, tehát a stoikus büntényről: az önmagával megelégedő: a sui potens (*αυταρχης*) erényről nem bír végkép lemondani, pedig az igazi hitnek ez az első lépcsőfoka. De Cicerónak tekintetbe kell venni még két művét. A *de fato* cz. töredékben ránk maradt művét épen Cæsar halála után írta. A gondolkodó lélek Cæsar holtteste mellől felemelkedik a fatum láthatatlan láncszemén arra az örökké megoldhatatlan kérdésre: van-e szabad akarat? Shakespeare Cæsar lelki életének rúgóját látta meg, mikor a végzetes napon a tanácsba nem azért nem akar elmenni, mert fél, hanem mert nem akar és azután azért akar elmenni, mert Cæsar félni nem akar. És e Cæsar ledőlt. Ha a vigasztalás szempontjából vetjük fel a kérdést: Chrysippus és Carneades felfogásában, mely szerint a fatum az okok és okozatok kikerülhetetlen lánczolata, tehát inevitabile fatum: fatalismus megnyugvását nyújtja. És Cícero ránk maradt töredékének végén inkább hajlik ahhoz a felfogáshoz, mely a Epikuros világnézetének alapja, hogy az atomok forgatagában egyik főmozgató a szabadságra törekvés. A világ kényszerű mozgásától független a lélek mozgása. Csak érintem e mélységes kérdést, melylyel találkozunk Boëthius *Philosophiae consolatio*ja cz. könyvében. Itt azért érintem, hogy jelezzem Cícero lelki erejét, ki már 44-ben újra az activ politika tényezője lesz és Cæsar holtteteme mellett már hirdeti az akarat szabadságát. Ő a római nép szabadságát féltette Cæsar kényuralmától és márczius Idusát úgy üdvözli, mintha e félelmét legyőzte volna. Foglalthatott-e 44-ben a fatalismus mellett állást? Boëthius művének elemzése meggyőzött engem arról, hogy a szabad akaratba vetett hit a vigasztalás forrása lehet. Másik műve Cicerónak a *De republica* utolsó könyvéből kiszakítva külön megjelent *Somnium Scipionis*, melyben a földi czélok és földi törekvések, földi dicsőség szűk körét rajzolja, de azért az életet kötelességnek hirdeti. A lélek halhatatlan. A test a börtöne. E börtönt nem öngyilkos kézzel kell áttörni, hanem megrázni és a lelki erők küzdőterévé tenni, honnét a lélek már a földön kivívja a meg-

érdemelt halhatatlanságot. Ily erővel lehet-e kétségbeesve tétlen bánatnak adni át magunkat?

Kiváló súlyt helyezek a Tusc. Disp. egy alapgondolatára. Mi okozza a lelki élet zavargását? A szenvedélyek forrongása. Miből ered a szenvedély? A képzelt jó mohó vágyából. Tehát a jó elnyerése az élet célja. A jó elérése a boldogság. És a jókat osztályozva, kettőt a multa, kettőt a jövőre vonatkoztat.

A képzelt jó elérése idézi elő a gyönyört, a képzelt rossztól való menekvés idézi elő a félelmet. Ez a lélek jelen időre vonatkozó hánykódását veti fel; a képzelt rossz: a milyen valami kedves érték elvesztése — és szereteteink halála nem ez-e? — okozza a bánatot. És most megindul és a bölcsészet értékelméletébe mélyed. Valóban jó-e, a mit jónak képzelek; valóban rossz-e, a mit rossznak képzelek? Ez elvontnak tetsző okoskodás drámai elevenséggel nyilatkozik Boëthius művében, ki a classikus kor vigasztaló indítékainak egész eszme-körét megeleveníti abban a dialogban, melyet Boëthius a börtönében megjelent *Philosophiával* folytat. Ezért e ponton elégnek tartom az értékelmélet e mozzanatát megemlíteni. De még egy pontja fontos a Tusc. Disp.-nak és ez az az alapgondolat, hogy a szenvedély a lélek betegsége. A vigasztaló bölcsész az orvos. Bírvágy, nagyravágyás, hírszomj, irigység, gyűlölet számtalan formája tombol a lélek titkos mélységeiben: ha a vigasztaló bölcsész rámutat a földi javak hiába-valóságára, a nagyravágyás csalódására, zaklatott, nyugtalan álmaira, a hír és dicsőség «vanitatum vanitas»-ára, a féltékenység és gyűlölet gyötrelmeire... észrevétlenül oldja fel a léleknek a földhöz lánczoló kötelékeit, hogy mint a feltépett horgony által szabaddá vált hajó elinduljon az ő eredeti, isteni honába, az öröklétbe. Ennek fokozatos menetét rajzolja bámulatos conceptióval Boëthius.

Az egyéni catastropha adja meg az indítékot Seneca három vigasztaló iratára. Senecát Claudius Messalina bujto-gatására egy ocsmány udvari pletyka alapján Corsicára szám-üzte, hol nyolcz évet töltött.

Édes anyjához írt vigasztaló iratában enyhíteni törek-szik anyja mélységes bánatát. Sokan azt tartják, hogy e

művecske jótékony Vade mecum minden szenvedő szív számára. (Lévay József : Előszó, 9. l.)

A másik consolatiót Polybioshoz, Claudius kegyenczéhez intézi, ki testvérét veszíté el. A száműzetésben szenvedő Seneca Ovidiusig sülyed. Mint ez, visszavágyódik száműzetéséből és a hízelgés lealázó köntösében esdekel, holott anyjának vigasztalására a bölcsészet álláspontjára helyezkedik, kimutatja, hogy a föld bármelyik pontján otthon érezheti magát az ember, ki az egész világ polgára. Fenséges rajzát adja a tengerparton teljes magányban átélt magasztos élményeknek, a természeti jelenségek csodavilágában mélyedhet el és a világkormányzás rejtélyeiben gyönyörködhetik. Polybiosnak a bölcsélettel való foglalkozásokra mutat rá és figyelmezteti az ő fenséges ura iránti kötelességére.

Harmadik vigasztaló irata egészen más hangon szól. Marciának, ki fiát veszíté el, azt a magasztos gondolatot fejt ki, hogy bántjuk az elhúnyt, ha érette saját életünket teszszük elviselhetetlenné és bántjuk a család azon tagjait, kik iránt tartozó szeretetünket az elhúnyt iránti szeretet miatt érzett gyászszal teszszük meddővé.

«Tekints annyi unokádra, két leányodra.»

Fenséges távlatot nyit a lélek előtt a gyönyörű értekezés utolsó fejezete. Mintha csak Bossuet híres halotti beszéde szólna felénk Corsica szigetéről, ha e szavakat halljuk : «Mindent ledönt és magával ragad az enyészet : nemcsak az emberekkel (mert hányadrésze ez a véletlen hatalmának!), hanem a hegyekkel, a tartományokkal, a világrészekkel játszik. Sok hegy alásülyedt, másutt új sziklákat emel magasra, tengereket nyel be, folyamokat térít el s a nemzetek közlekedését megakasztván, az ember-nem társas együttlétét felborítja.»

A világhatalom megrázó rajzával végzi e vigasztaló iratot : «Mi is, boldog lelkek s az örökkévalóság részesei, mikor istennek úgy fog tetszeni, hogy ezeket ismét összerontsa, mindenek elmulván, a roppant dőledék csekély pótlékául, az ős elemekbe térünk vissza. Boldog a te fiad, Marcia, a ki mindezeket már ismeri!»

A stoikus bölcsészet elméletében, mely koronként nagy világégést és az örökkévaló tűz emésztő lángjától megújhódó

új világ születését hirdeti, vigasztalást keres. Az egyéni katasztróphával szembeállítja az egész világ katasztrópháját. Mellőzöm azt a sok fényes retorikai részletet, melyekben Marcia elé idézi azokat a fennkölt lelkű asszonyokat, kik hasonló csapással szemben hősies bátorsággal viselték sorsukat. Octavia, Livia példáját idézi. Cícero a maga külön érdemének tekinti, hogy a római gyász méltóságát a történelmi példák egész sorával tüntette fel.

Seneca a különböző lelki állapotok, a különböző csapások természete szerint hangolja vigasztalásának hangját. Seneca érvei bőszéggel áradnak. Hátha még a Luciliushoz írott levelekben elszórt rokon gondolatokat is felkeressük. Lévyay igen helyesen hozzácsatolt fordításához Luciliusból összeszedett 65 fenséges gondolatot.

Schopenhauer szép gondolata, hogy a Halál a bölcsészet Musagetese, lépten-nyomon eszünkbe jut, ha Seneca leveleit olvassuk. A bölcsészet a halállal szemben fegyverzi fel a lelket. Például a Luciliushoz írott levelekből vett eme gondolat: «Ép oly kénytelenség elveszni, mint elveszíteni. Ha megértettük, már maga vigasztalás, nyugodt lélekkel veszítém, a mi veszendő. Minő vigaszt találunk tehát e veszteségek ellen? Azt, hogy tartsuk emlékünkből az elveszett dolgokat s ne tűrjük, hogy velök együtt muljék el a gyönyör, melyet belőlök merítettünk. A mit bírunk: elrabolhatják tőlünk; a mit bírunk, soha. Fölötte hálátlan az, ki midőn veszített, az elveszettért mivel sem tartozik.» A vigasztalás legmélyebb mozzanatára utal: a halottnak az emlékezetben élő, valóvá varázslatára. Gondoljunk Shakespeare Constantiájára, ki élő bánatában növeli fel elvesztett gyermekét.

De a bölcsészet elégtelen volta sehol sem tűnik fel szembetűnőbben, mint Seneca *De providentia* cz. erkölcsi értékelésében. Arra az örökké megoldhatatlannak tetsző kérdésre, hogy ha van isteni gondviselés, miért sujtja a végzet a jókat annyi csapással, megszólaltatja Istent, mintha csak Jehova szólna Jóbbhoz. Azt mondja, hogy a kiket boldogoknak hisznek az emberek, «ha látnák, a mit ezek lelkükben rejtenek, nyomorultak, szennyesek, alávalók, festett falakhoz hasonlatosak,» mintha csak a Szentkönyv festett koporsó-

járól hallanánk beszélni. De szomorú az értekezés vége. Az isten így szól:

«Mindenekelőtt volt gondom arra, hogy senkit akarata ellen vissza ne tartsak. Nyitva áll az út a menekülésre. Ha nem akartok harcolni, meg lehet szabadulni. Ezért mindama dolgok közül, miket rátok nézve szükségeseznek tartottam, semmit sem tettem könnyűbbé, mint a meghalást. Az életet könnyű helyre helyezem.»

Tehát az öngyilkosság útja megnyílik előttünk. E gondolattal végződik a csonkán maradt könyv. Ez volna a Gondviselés gondossága! Az akarat szabadságának sivár távlatára megdöbbsent. Mi más lesz Boëthius felfogása, ki az örök szeretethez vezető utat mutatja meg. Plutarchos értekezése merőben más irányban halad. A vigasztaló beszéd retorikai közhelyeinek halmaza az Apolloniához intézett vigasztaló irat. Túl van terhelve az egész görög költészetnek legmélyebb gondolataival, melyek az emberi sors fatumát tüntetik fel és az emberi élet üres semmiségét érzetik a Kleobis és Biton, az Agamedes meséivel, melyek azt symbolizálják, hogy a kit az istenek igazán szeretnek, az ifjan hal meg és a történelmi példákkal kimutatja, hogy a kora halál mindig elég jókor jön, mert az élet későbbi válságai elől ment meg bennünket. A jövődőt fedő fátyol a legnagyobb jótétemény. Mert halála előtt senkisémet boldog.

De megpendíti már azt a lélektani mozzanatot is, hogy a vigasztalásra elő kell a lelket készíteni. A friss sebet nem szabad durván érinteni, a hegedő sebet nem szabad felszakítani. Majdnem azt kell hinnem, hogy egyenesen e gondolat adta a lökést Boëthiusnak, hogy a *Philosophia*, midőn eszményi formát öltve megjelen a börtönben, kezdetben a költészet édes zöngelmével igyekszik elszongítani Boëthius lelki fájdalmát.

Boëthiust Theodorik vettette börtönbe. A hatalom, a fény polczáról bukott alá. A fejedelem kegye őt és családját a hatalom legmagasabb fokára emelte. Két fia ifjan consul lett. Boëthius áradozó panegyrisben köszönte meg az uralkodó kegyét. De váratlanul vád alá került. A római senatus szabadságát védte, az uralkodó előtt méltatlanul bevádolt

Albinus becsülete mellett nyíltan síkra szállt, az elnyomott tartományokat zsaroló tiszttviselők előtt félelmissé tette ékesszólását. Ellenségei a gyanakvó uralkodó előtt hazaáruló czélatokat tulajdonítottak neki, Byzanczczal való összeesküvés gyanujába keverték, a régi római köztársaság visszaállítására irányuló törekvéssel vádolták. A gyanu fogott. Theodorik börtönbe vetette, majd kínos halállal végeztette ki. A nyugati egyház szentül tisztelte, mint a ki az Ariust követő Theodorikkal szemben az orthodox hit vértanuja lett. Boëthius érdekes élete, gazdag bölcselemi munkássága, Plato és Aristoteles tolmácsolása körül kifejtett tevékenysége «az utolsó római»-t a középkor legünnepeltebb alakjává, legolvasottabb írójává avatta. Én ez alkalommal csak utolsó munkájával, *Philosophiae Consolatio*jával foglalkozom. E munka az antik irodalom vígasztalásait idealis egységben foglalja egybe. Az adja meg Boëthius művének sajátos érdekét, hogy fokról-fokra emelkedő képekben egyesíti az ember, világ és Isten hármas körét. A satyra Menippæa formájában van írva: költeményekkel átszótt dialog. Az a 39 classikus mértékben írt költemény, mely tarkázza a dialog történelmi fejtegetését, mindig annak a hangulatnak felel meg, melyet a philosophia és a költő közt folyó párbeszéd felköltött. Mint egy nagy symphoniája a lesujtott lélek vergődéseiből, zokogásából, enyhüléséből, reményéből és aspirációiból feltörő hangoknak. Maga a conceptio ritkítja párját. Ha a költő elpanaszolja a maga végzetét: igaztalan üldöztetését, száműzetését, börtönbe vettetését, csalódásait, e panasz végig sír a lant húrjain, de a philosophia is kezébe veszi a lantot és fenséges összhangot csal ki abból; a lélek igazi hazájába: az örök szeretet honába sóvárgó lélek nemes aspirációját zendíti meg.

A Philosophia sorra veszi a panaszokat és kimutatja, hogy a hatalom, a gazdagság, a dicsőség minden földi formája hiábavaló és értéktelen azzal a fenséges értékkel szemben, mely létezésünk kiapadhatatlan értéke; az isteni gondviselésbe vetett hittel és bizalommal szemben.

Mint Madách *Ember tragédiájának* végén felhangzik a végő accord:

«Mondottam, Ember, küzdj és bízza bizzál!»

És ép e ponton szakad el Boëthius classikus elődjétől. A stoikus isten a világot átható, egyetemes szellem; az egyén apró szenvedéseit, küzdelmeit könyörtelenül, közömbösen nézi. Boëthius istene személyes isten, ki szemével lát és eszével tud előre mindent egyazon pillanatban in specie æternitatis, kihez azért az áhítat szárnyán kell felemelkedni. «Álljatok ellen a bűnnek, műveljétek az erényt, emeljétek fel lelketeket jó reménységgel, alázatos fohászotok szálljon fel magasba.» E mondatban Boëthius egész művének végső accordja zeng felénk: erkölcsi erőt, az erény eszményi fenéségét, reményt (ezt a kiváló szép keresztyén érzést) és a vallásos hitet hirdeti.

Azok a gondolatok, melyeket a görög gondolkodás pazar kézzel szórt a világba, a gondolatok gyöngysora, a sajátlagos, vigasztaló irodalomban az idézetek egész sorában nyernek mélyebb jelentést, a hitélet felé vezető útra vetnek világot, mely a keresztyénségben ül diadalmat. De a hit vígaszával szemben a classikus irodalom a bölcsészet álláspontján maradt és így az egyetemes emberiség szószólója lett. A bölcsészet gyakorlati célokat tűz maga elé: Epikuros a boldogság elméletét, a stoa az erény apologiáját, a cynikus az egyén absolut függetlenségét, Menander a fatumnak a véletlen útján való legyőzését hirdetik. Boëthius hívó lélek. Keresztyénsége kétségbe nem vonható, de azért vigasztalásra sóvár lelke a Philosophiát fogadta el kalauzul. Ha Liviának megvult a maga philosophusa (Musonius), ki a családi tragœdia hajótöröttjét fölemeli, Seneca is a philosophiát ajánlja Helviának, Marciának, Polybiosnak, erről szól a *De tranquillitate cz.* irata, Plutarchos a vigasztaló gondolatokat gyűjti egybe a görög költészet virágos mezején: Boëthius is minden kérdés megoldását a Philosophiától várja és tőle meg is kapja.

A különböző lelkek, különböző indítékok hangja csendül bele a vígasz összhangjába.

Boëthius az egyes ember bánatán kezdi és fokoként jut az egyetemes ember vigasztalásához, végzi az esetleg és a gondviselés ellentétének megoldásán, tehát magát a vígasztalás kérdését törekszik véglegesen megoldani. Figyelme-

sen áttanulmányozva Boëthius művét, ebben a vigasztalások fokenként megnyugváshoz vezető sorozatát találtam. A *Philosophia* rendre oszlatja el Boëthius lelkéből a kétséget és homályt.

Előbb a bánatot enyhíti, azután mindazt az értéket, melyet a gondolkodó költő, mint az élet becses czélját tűzött ki maga elé, de a sors csapása, a véletlen esélyek miatt rendre elvesztett, átértékeli és végre eljut az egyetlen nagy értékhez: az isteni gondviselésben való megnyugvás gondolatához. De itt megáll. Csodálatos rejtély, hogy a puszta philosophiával próbálja meggyógyítani a lélek sebeit, holott philosophiai művein kívül vannak theologiai értekezései is. És a gyógyítás lélektani módszere, melyet követ, szerencsés conceptióra vall.

Lássuk a gyógyítás fokait.

A *Philosophia* első fokon a fájdalom-, harag- és bánattól, mintegy lobos daganattól akarja Boëthius szenvedő lelkét megszabadítani. Eszmélteti arra, hogy Boëthius közéleti tevékenységében, világias gondolkodásában megfeledkezett mesteréről, elszakadt a bölcselmi világ eszmekörétől. Ez idézte elő a sebzett lélek kóros állapotát.

«Mint hogy az indulatoknak nagy tömege rohant meg, — mondja a *Philosophia* — és téged a fájdalom, harag és bánat különböző irányban vonzanak, oly állapotban vagy, hogy erősebb gyógyszert nem bírsz meg. Ezért egy kissé enyhébb gyógyszert fogok alkalmazni.» (I, 5.) Megkérdi: elhiszed-e, hogy a véletlen intézi a világ sorját vagy az ész? Ez volt a feleszméltetés foka. Ezután magát Fortunát személyesíti meg és beszélgeti. Az emberi sors forgandóságát és az emberi vágyak tehetetlenségét rajzolja egy költeményben. A szónoklat rábeszélő és a költészet enyhítő hatását alkalmazza a beteg lélekre s kijelenti, hogy e gyógymód, míg csak borogatás a szív sebére, nem nyúl még a valódi gyógyszerekhez. Kimutatja, hogy Boëthius viszonylag elég szerencsés, elég boldog családi életében. A szerencse forgandó, de forgatagságának játéka megszűnik a halállal.

Mikor a *Philosophia* a költő válaszaiból kiérzi, hogy némileg enyhült lelkének éles fájdalma, így szól: «Haladás

már az is, ha már bevallod, hogy nem vagy minden tekintetben szerencsétlen.» És rátér arra az állításra, mely Senecának Helviához intézett vigasztaló iratában oly csodás erővel hat: «Ím ez a hely, melyet te száműzetésnek gondolsz, az itt lakóknak hazája.» Tehát Boëthius sem számkivetett. Befelé irányozza Boëthius szemét. «Miért keresitek, halandó emberek, azt a boldogságot, mely lelketekben van elrejtve másutt?»

Eljutott a *Philosophia* ahhoz a pillanathoz, hogy erősebb gyógyszer alkalmazhat. A II. 5. fejezete így kezdődik: «Mihelyt érveimnek hatását már érzed, úgy vélem, hogy erősebb gyógyszerekhez nyúlhatok.»

A vigasztalás e fokán a külfény, az élet élveinek hiábavalóságáról győzi meg Boëthiust. Legjobban kifejezi a vigasztalás ez érvét az a költemény, mely a régi aranykor boldogságát rajzolja (II. 5. költemény).

És sorra jön a külfény után a rang, a hatalom tehetetlenségének, a tyrannus nyomorult voltának festése. Érdekes, hogy ugyane könyv egyik versében Nero lelki gyötrelmeiről, csúfos bukásáról emlékezik meg. De következik Boëthius fontos ellenvetése, melyet annyi lánglelkű, nagyravágyó ember hangoztatott már. A rangot, a méltóságot nem magáért, hanem azért keressük, hogy az erényt gyakorolhassuk. A közélet az erény küzdőtere.

A *Philosophia* most a dicsőség múlékonyosságát, szűkkörü semmiségét festi Cicero *Scipio álma* cz. könyvében és erre mutat rá az öreg Scipio álmódó unokájának. Ez a fok a kiábrándulás foka.

A gyógyítás új fokához vezet a következő tétel: «Azt hiszem, hogy az embereknek nagyobb hasznára vált a balsors, mint a jószerencse.» E paradox tétel igazságát példákval világítja meg. Kimutatja, hogy Fortuna nem hamis, hanem valódi arcát mutatja meg, mikor balsorsot bocsát reánk. Miért bíztuk magunkat forgó kerekére? E forgatagság ellenében hangzik fel egy szép költemény, mely a szeretetet mint a világrend összetartó hatalmát rajzolja. Ez köti a barátságot az egyesek és a népek közt.

O felix hominum genus,
 Si vestros animos amor,
 Quo cœlum regitur, regat!

Íme, megnyílt a távlat egy magasabbrendű világba. Megcsendül a szeretet szava. A költő már annyira erőt vett magán, illetve annyira győzött a jobb rész benne, hogy most már nyugodtan tárgyalhatja a kérdéseket. Az alanyi érzékenység elmúlt. Jön a tárgyias érvelés. Boëthius önkéntelenül felkiált: «Oh te, a terhelt lelkek legnagyobb vigasza, mennyire megkönnyítettél gondolataid súlyával és lantod édes zengzetével, úgy hogy már erősnek érzem magam arra, hogy a sors csapásaival szemben helyt álljak.»

Itt jön egy nevezetes fordulat. A Philosophia kifejti, hogy minden emberi törekvés végcélja: a jó. A különböző felfogás szerint más dolog a jó. Az elv ez. Jó az, mihez az emberek különböző irányban eljutni törekeshnek. (III. 2.)

És ezután újra sorra veszi a gazdagság, a hatalom, rang, dicsőség, érzéki gyönyörök annyira csábító céljait és a következő eredményre jut: «Semmi kétség, hogy ezek a boldogságra vezető utak tévutak és senkit sem képesek odajuttatni, a hová elvezetni ígérkeztek.» (III. 8.) És mi a cél: a boldogság, mely megkülönböztetendő a szerencsétől. Minket a szerencse hazug formája csal meg. (III. 9.) Miután így bevégzi a Philosophia a lelki gyógyítás negatív módszerét, áttér a pozitívra.

Így szól: Minthogy felismerted, hogy mi a valódi boldogság és mi az, mely a boldogság csalárd képét ölté magára, most hátra van, hogy felismerd: hol kell azt megtalálni. (III. 9.) Itt lép a költő a transcendentalis világba. Az örök jó forrását keresi. Lehetetlen, hogy ihlet ne szállja meg. Következik egy szép hymnus az istenhez. Akár egy Dávid-féle zsoltár. E költemény, mely a III. könyv 9. verse, annyira keresztyén lélekből árad, hogy a kik Boëthius e művét a keresztyén vallás apológiájának tartják, e költemény hangjában találnak fontos érvet. Kimondja világnézetének sarkelvét. Minden törekvésünk főcéljául a jóság elérését kell tekintenünk. (III. 10.) A 10. költemény így kezdődik:

Mindnyájan ide törekedjetek.

Itt már a világ platonikus felfogását találjuk. A cél : az örök jó ; az örök jó : isten.

Ennek velünk született eszméje fölébred a földi létben. A következő költemény utolsó két sora Platon *Menon* cz. dialogjának alap gondolatát fejezi ki :

Ha igaz az, mit Plato hirdetett,
Tanulás nem más, mint emlékezet.

A földi élet homályában vész el az eszmék képe. Ki látta az örök eszményt, ne nézzon vissza a földre. Hogy megvilágítsam a Boëthius költeményeinek szerepét a dialogusban : lefordítottam e könyv utolsó költeményét, mely Orpheus ismert regéjének symbolikus jelentését alkalmazza a lélekre.

A költeményt glyconi sorokban írja, én rimes formába öntöm. A III. könyv 12. verse így hangzik :

Boldog, ki a jóság fénylő Forrását megláthatá :	Lantja húrját lágý panaszra, Esdő szóra hangozá.
Boldog, ki a földnek terhes Lánczait lerázhatá.	Ihletét istennő anyja A szívébe fuvalá.

Orpheus, hogy drága népe Kora hunytán zokogott, Fa megindult, víz megállott. Panasz szava úgy fogott.	A mint csak a féktelen bú Birt zokogni, zokogott. S szerelem bú-bánatának Még ujjabb erőt adott.
--	---

Üsző, szarvas, bős oroslán Körmitől meg nem riadt, Nyúl bátor lett, mert szeliddé Vált az eb, míg szólt a lant.	És az árnyak bús királyát Esdve kéri, meghatón. A háromfej bős Cerberus Elcsitul a lágý dalon.
--	---

Orpheusnak még sem enyhült Szívében a fájdalom, Míg megindult, míg ellágyult Mindenki a gýászdalon.	Bűnt megtorló Furiáknak Szemében foly könytpatak És Ixion tüz-kereke Megáll e búbáj alatt.
--	---

Búját hogy az égieknél Hiában panaszolá, Meg nem kérlelhetvén őket, Alvilágba szállt alá.	És Tantalus is feled már Tőle elfutó habot ; Ölyv se bántja Tityust már, Míg hallja e dallamot.
--	--

Árnyak ura így szól végre :
 «Győztél, én megszántalak.
 Nőd' megszerzed lantod árán.
 Elkísérhet, már szabad.

Orpheus hogy eljutott, hol
 Véget ér az éjszaka.
 Eurydikéjére nézett
 S nem látá többé soha.

Egy feltétel korlátozza :
 Míg az árnyak közt halad,
 Vissza nézni árnyvilágba
 Öneki nem lesz szabad.

E mese ti rólatok szól.
 Kiknek lelke égbe száll :
 Ki alánéz földi létre,
 Hol sötétlik vak homály,
 A mi fényt elért, elveszti.
 Elragadja a halál . . .

Ki szab törvényt szerelemnek?
 Felsőbb törvény. Ő maga.

A következő könyv elején fölvet Boëthius egy kérdést, mely az ő igazi bánatának egyetemes emberi formája.

«Az a legfőbb oka a mi bánatunknak, hogy bár jó kormányzója van a világnak, miért van rossz a világon és ha van, miért marad büntetlenül.» Elmondhatjuk Hamlettel : «A kérdések kérdése ez.» A Philosophia így felel : «Az utat, mely téged haza vezet, megmutatom.»

Jellemző e szó : haza. Ez a lélek őshazája, szülőháza. Immét tévedtünk el és bolyongtuk végig e világot.

«Bujdosunk e földi téreken.»

Az égi harmónia hangját pendíti meg a Philosophia :

Ha visszavisz utad oda,
 Miről itt megfeledkezel,
 Így szólsz : Ez itt lelkem hona,
 Honnét eredtem : ez a hely.

(IV. k., 1. költemény.)

Kitépi hát a Philosophia az egyetemes emberi bánat végső gyökérszálát. Azt bizonyítgatja, hogy csak látszat, hogy a jók szenvednek, a gonoszok boldogok. A gonoszok szerencsésebbek, ha bünhődnek, mintha büntetlenül maradtak ; sőt szerencsétlenebbek azok, kik az igazságtalanságot cselekszik, mint a kik a bántalmat eltűrik. És felveti Boëthius az utolsó kérdést, melynek megoldása megadja a végső megnyugvást, meghozza a gyógyulást. A kérdés ez : «Mi a rossznak rendeltetése a világon.» Maga a Philosophia elismeri : «A legnehezebb kérdést veted fel, melyre kimerítő

választ adni alig lehet.» Jelzi, hogy a kérdések egész sora áll elé: a gondviselés, a végzet, a véletlen esélyek, az isteni elvelelrendelés, isteni mindentudás és a szabadakarat kérdése. E kérdések megoldásának szánja művének utolsó könyvét.

Mi a gondviselés? Prævidentia vagy providentia; és ezzel szemben mi a véletlen, melyben a fatum okozati lánczolatát hiába keressük? Mi az isten præscientiája és prædestinatioja, mit ha elismerünk, mert a mindentudó és mindenható isten fogalmához tartozik: mi a szabad akarat?

Íme már a keresztyén világnézet főkérdéseihöz jutotunk, melyeket a Stoától örökölt. Boëthius átvergődött a földi érdekek gözkörén, többé nem magára gondol, hanem az emberiségre. A bekövetkező fejtegetések már a transcendentalis bölesészet körébe sodornak: de már az előhangban megésendül a megoldás. Ez megtalálható a IV. könyv 6. költeményében, mely a világot fenntartó, kormányzó szeretetről szól, mely kibékíti az ellentéteket, létrehozza az ellenséges elemek összhangját.

A szeretettől elszakadt lélek a szeretet körébe vonzatik vissza. És jellemző, hogy e könyvet bezáró költeményben felhozza a hősi élet példáit.

És kik ezek? Agamemnon, Odysseus, Hercules. E példák vonzanak minket is, mert superata tellus-sidera donat, ha legyőztük a földet, miénk az ég.

Íme az «utolsó római» még egészen a classikus hősök égi útját rajzolja, még pedig stoikus felfogással, mint Seneca a *Hercules Oeteusban* a máglya lángjai közt megdicsőülő Herculest.

Eloszlott a költő lelkéről minden ború, sőt exaltált ihlet vesz rajta erőt.

«Sietek, — mondja a Philosophia — ígéretemet teljesíteni és előtted a hazádba vezető utat megnyitni.» És itt megállhatunk. Bonyolultabb úton vezet rá a szabad akarat egyetemes törvényének felállítására. A világ örökkévaló (perpetuus), de az isten maga az öröklét. Ő látja az örökkévalóság minden percét, tehát előre tud és előre lát mindent, de e világ életének folytonos lánczolatában érvényesülhet

a szabadakarat. E nagy kérdésekben a hit megoldását, az isteni kijelentés szózatát nem említi; Boëthius beszélgetésében a *Philosophia* a régi bölcselmi érvek, bölcselmi megsejtések, bölcselmi aspirációk tolmácsa marad. Így a különböző hitfelfogás egymástól elválasztó dogmatikus harczába nem elegendik. De a dialogusba szőtt költeményein a szeretet mindent kiengesztelő hangja cseng végig. De hol a vigasz, mikor ép a szeretet siratja szerette halottját? A vigaszt a szeretet forrása: az isten nyújtja; a lelkek nagy összhangjába olvad bele a bánatos lélek.

Van-e a vigasztalásnak más útja?

Boëthius a diadalmas kereszttyénség korában megmaradt római léleknek, a vigasztaló gondolatok tárházába gyűjti egybe, a mit a classikus íróktól kölcsönzött. Megnyugtatóbb olvasmányt nem tudok ajánlani a szenvedő szíveknek.

HEGEDŰS ISTVÁN.

BEÖTHY ZSOLT, AZ IRODALOMTÖRTÉNETÍRÓ.

«Az Isten árvaságra téve bennünket és kivevé közülünk a mi édes Urunkat és Atyánkat» -- Mikes Kelemennek ez egyszerűségükben mélyen megindító szavai tolulnak ajkamra, mikor Beöthy Zsoltra, az irodalomtörténetíróra gondolok. Nekünk, az irodalomtörténet munkásainak, atyánk volt, mert a mint lelki dispozióinkat, szellemünk alapszövedékét szüleinktől örököltük, akként e dispoziókból kifejlő műveltségünket, a szellemünk alapszövedékét kitöltő tartalmat mesterünknek köszönjük. S uruk, vezérük volt azoknak, a kik a magyar irodalom szolgálatában állottak.

Beöthy Zsolt nemcsak egy fejjel nagyobb volt mindazoknál, a kik vele együtt vagy utána indultak, hanem egészen *más* volt, mint a többiek; munkássága, szelleme magasabb színvonalat jelentett. Tudományunk többi munkása között vannak *quantitativ* különbségek: az egyik nagyobb, a másik kisebb, az egyik mélyebb, a másik fölületesebb, az egyik gazdagabb, a másik szegényebb szellem; van, a ki eredetibb és merészebb képzeletű, van, a ki szorgalmasabb és lelkiismeretesebb; van, a ki élesebb, van, aki finomabb elme — de értékük összemérhető mennyiség s közöttük csak fokozati különbségek vannak. Velük szemben Beöthy Zsolt *qualitative* más volt: mint lélek nagyobbszerű, mint elme fényesebb, mint szív gazdagabb — egyike a magyar közélet legjelentékenyebb egyéniségeinek.

Ebben a merész állításban nincs túlzás. A mi annak lát-szik, azt nemzetünk sajátos élete magyarázza. A magyarság 1526 óta mind a mai napig, és fájdalom, még jó ideig a jövőben

is, állandóan kénytelen létéért küzdeni ; a multban a török és a német, a jelenben a nagy és kis barbároknak bünszövetkezte mint átkos fenevadak marnak bele az ország eleven testébe, úgy hogy nemzetünk erőinek legjavát háborúskodásra és politikára kénytelen fordítani s így természetesen azok homlokát övezi a leggazdagabb babérkoszorúval, a kik ezen a téren küzdenek hazánk függetlenségéért és fönnmaradásáért. Rendjén van ez, de viszont ennek óhatatlan következménye, hogy a szellemi téren kimagasló nagyságainkat nem jutalmazhatja meg hozzájuk méltóan a nemzet, nem nyújthatja nekik az elismerésnek és a dicsőségnek azokat a fényes jeleit, a melyekkel a nyugat szerencsésebb és boldogabb nemzetei művelődésük hőseit kitüntetik. A mi legnagyobbjaink a köztudat szerint a hadvezérek és az uralkodók, az Árpádok, a Hunyadiak, Nagy Lajos és Zrínyi ; az államférfiak, Széchenyi, Kossuth és Deák, vagy a költők, a hazafias érzés tüzes ébresztői és komoly fölszítói, Vörösmarty, Petőfi, Arany : a németek azonban a maguk Nagy Frigyesre, Bismarckjára, Goethéjére mellé odaállítják Kantot, Mommsent és Wundtot, s bennük a német szellemnek az előbbiekkal egyenrangú herosait ünneplik. Innen van, hogy Beöthy Zsolt igazi nagyságát a nemzet ugyan megérezte, de azt valója szerint méltányolni csak azok tudják, a kik vele dolgoztak, közelről látták munkálkodását és föl tudják mérni eredményeit.

Beöthy Zsolt szelleme oly gazdag és változatos volt, hogy azt egy pillantással átfogni nehéz. Költő és tudós, tanár és az irodalmi élet vezére egyben ; a mellett a kritikának és a stílusnak kiváló művésze, s minden irányban olyan kiváló, hogy csak a leghivatottabb elme tudná igazi értékét és jelentőségét föltárni. Én ezúttal, fogyatékos erőmhöz mérten, egyéniségének csak egyik oldalát szeretném megvilágítani, az irodalomtörténetírót.

Beöthy Zsolt igazi jelentősége a magyar irodalomtörténetben akkor tűnik ki, ha egy pillantást vetünk ennek a tudományágnak fejlődésére. A magyar irodalomtörténet mint tudomány — ha tehát többet értünk rajta, mint tényeknek bizonyos külső rendbe foglalását — még nincs száz éves. Irodalomtörténetírásunk első alkotása, mely rászolgált arra,

hogy a *tudományos* jelzővel tüntessük ki, a *Handbuch der ungarischen Poesie*, 1828-ban jelent meg, címlapján Toldy Ferencz nevével. Azóta három emberöltő telt el, s tudományunk élete szintén három korszakra oszlik. Toldy Ferencz, Gyulai Pál és Beöthy Zsolt korszakára. Már ez a fölosztás mutatja, milyen nagy jelentőséget tulajdonítok Beöthy Zsolt irodalomtörténetírói munkásságának. Az első korszak tartott körülbelül a hatvanas évek végéig, a második a kilenczvenes évekig, a harmadik onnan kezdve — nem máig, mint talán gondolnók, hanem a jelenen túl, kétségkívül jó messze be a jövőbe.

Tudományunk fejlődése ebben a három korszakban igen sajátos volt. Toldy a maga hatalmas egyéniségével annyira ránehezedett erre a tudományágra, hihetetlen szorgalmával és teherbíráásával olyan emberfölötti munkát végzett, hogy mellette minden más korabeli irodalomtörténetíró munkássága eltölpül, az övé jelentőségben és súlyban jóval meghaladta a többi tudósét együttvéve. Nem nagyon túlozunk, ha azt állítjuk, hogy Toldy korában ez a név, Toldy Ferencz, egy jelentésű volt ezzel a fogalommal: magyar irodalomtörténetírás. Annyira, hogy mikor melléje emelkedett Gyulai, s tekintélye lassankint elhomályosította Toldyét, kettejükön kívül alig működött más az irodalomtörténet mezején, mint az irodalomtörténetírói pályát már befejezett Erdélyi János és Arany János, valamint Salamon Ferencz, a ki szintén mindjobban a történetírás terére vonult vissza. Mikor Beöthy Zsolt első irodalomtörténeti dolgozata megjelent, a *Balassi-komédiát* méltató doctori értekezése — 1876-ban, — tudományos irodalomtörténetünk Toldyét kivéve nem volt, s nagyobb-szabású monographiánk is mindössze három: Gyulai *Vörösmarty-életrajza*. Ballagi Aladárnak a magyar testőrségről szóló munkája és Széchy Károly *Bessenyeije*. Toldy tehát szinte egymaga hordta az ifjú tudomány hatalmas épületét, mást nem terhelt vele — de nem is engedett érvényesülni. Munkásságának eredményeit három ítéletbe lehet összefoglalni: felkutatta, számbavette és leírta a magyar irodalomnak majd minden emlékét; megalkotta a magyar irodalom történetének kereteit; értékelte az irodalom jelenségeit.

A gyűjtő, összefoglaló és rendszerező Toldyval szemben

Gyulai elemző és értékelő lélek volt, ebben rejlett ereje. Toldy is értékelt, de nem lévén biztos ítélete és kiművelt ízlése, másfelől nagyon elfogultan állván szemben mind a régibb, mind az újabb irodalom jelenségeivel, értékelései nem mindig megbízhatók, sok közöttük a téves vagy épen az igazsággal homlokegyenest ellenkező. Gyulai remek essaykben méltatta irodalmunk alkotásait, de aránylag keveset és csak az irodalomnak bizonyos korszakaiba tartozókat. Őt főként a XIX. század vonzotta, a Vörösmartytól Aranyig terjedő félszázad, a messzebb multba ritkán nyúlt, irodalmunk fejlődésének első korszakaival pedig csak egyetemi előadásai-ban foglalkozott. De a mihez hozzányúlt, azt maradandóan elintézte; a mi véleményyt mondott íróról és műalkotásról, azt akár ércztáblára lehetett volna vésni — az századoknak szól. Ez jelentőségének egyik fele: Toldy elavult vagy használhatatlan értékeléseinek egy részét új, igaz, maradandó értékítéletekkel pótolta. S a másik: csodálatosan finom érzéke az előadás művészete iránt. Megérezte, hogy az irodalomtörténet, fejlődése magasabb fokán, ép annyira művészet, mint tudomány, hogy a stílus ereje és választékossága elengedhetetlen eleme az igazi irodalomtörténetnek, ez az, a mi az önmagában száraz és pusztán szakembernek szóló tudományt az egész nemzet számára hozzáférhetővé, nemzeti disciplinává teszi. Az ő munkásságában a szép valóban egyenrangú alapelv az igazzal, művei nemcsak az okulásnak, hanem a gyönyörűségnek is forrásai. A kik nyomában igyekeztek — tőle buzdítva, bátorítva, irányítva — azokat e kettős eszmény hevítette.

A Toldy halálát követő évben, mikor Gyulai még virágkorában volt, jelent meg fiatalosan duzzadó erővel az irodalomtörténet terén Beöthy Zsolt. Ő szerencsésen egyesítette Toldy és Gyulai egymást kiegészítő tulajdonságait: mindkettőnél egyetemesebb tehetség volt. Ez határozza meg irodalomtörténetírói munkásságának jelentőségét: folytatta azt is, a mit Toldy, azt is, a mit Gyulai kezdett. Toldy megadta a magyar irodalomtörténet kereteit, a szilárd vázat — ezt Beöthy eleven, gazdag tartalommal töltötte ki. Irodalmunk korszakos fölosztása Toldytól való, de a beleszorított irodalmi

anyagba Beöthy Zsolt lehelt életet, ő tette szerves egészzé s az irodalmi jelenségeket egyfelől beállította a politikai és művelődési mozzanatok talajába, másfelől ő fűzte őket egymáshoz, mint egy élő organismus egymásból sarjadt mozzanatait. Toldy után a második tudományos rendszerező irodalomtörténetet Beöthy Zsolt írta, — minden következő nem egyéb, mint az ő rendszerének átvétele, s ha eltér tőle, az a classikus rendszernek megrontása. Ez egyik nagy, elévülhetetlen érdeme Beöthy Zsoltnak.

De Beöthy Zsolt kiegészítette és tovább vitte Gyulai munkásságát is, az értékelést. Abban a nagyon kevés esetben, melyben Gyulai értékelése revisióra szorult, revideálta és véglegesítette: olyan esetekben pedig, mikor Gyulai nem foglalkozott az illető műalkotással s nem mondott véleményt, Beöthy pótolta, annyira, hogy mindazokról az írói egyéniségekről, melyeket összefoglaló irodalomtörténetünk számon tart, ő határozott értékítéletet adott. Megint nem túlzás az, ha azt állítom, hogy mindazok az értékelések, melyek manap irodalmunk lezárt pályájú egyéniségeiről közszájon forognak, Beöthy Zsolttól valók; vagyis, ha bárki véleményt nyilvánít egy tőle mélyebben nem ismert magyar irodalmi termék æsthetikai értékéről, nem tesz egyebet, mint öntudatlanul utánamondja Beöthy Zsolt szavait. Így az ő szellemi termékei egy nemzet közkincsévé lettek, s Beöthy Zsolt nemcsak abban az értelemben magister Hungariæ, a mint az őt búcsúztató főpap magasszárnyalású beszédében mondta, nemcsak az egyetlen volt mindannyiunk tanítómestere, hanem a magyar műveltség legfontosabb elemének, irodalmi ismereteinknek is gazdagon buzgó kútforrása. Egyik-másik ítéletét az eddigi s ezután végzendő részletkutatások módosítják majd vagy másként szinezik, de ez a tényen nem változtat: mindannyian, a jelen s a jövő emberei, a magyar irodalmat Beöthy Zsolt szemével nézzük.

Nagy eredmény ez, oly siker, melyre büszke lehet Beöthy Zsolt. Betetőzni egy Toldy és egy Gyulai munkáját s ezzel a messze jövőbe megszabni a magyar irodalomtörténet fejlődésének útját, csak igazán nagy szellemnek juthat osztályrészül. De kiegészíteni vagy akár tökéletesíteni azt, a mit az elődök

megkezdtek, még nem a legnagyobbszerű föladat, erre csak tehetség kell, nem pedig lángelme. A lángelme újat alkot, olyat, a milyen még nem volt, s Beöthy Zsolt lángelméje is e ponton érvényesült. Ilyen újszerű munka volt *A magyar szépprózai elbeszélés a régi irodalomban* című kétkötetes műve (1886, 1887): mind conceptioban, mind módszerben egészen új, eladdig példa nélkül álló vállalkozás. Az irodalomtörténeti monographiák között ugyanazt a helyet foglalja el, a melyet a biographiák között a *Vörösmarty életrajza*: első és mindmáig meg sem közelített. Nem az a legnagyobb érdeme, hogy első nagyszabású kísérlet irodalmunkban egy műág fejlődésének megrajzolására, nem is az, hogy költői prózánknak sok addig figyelmen kívül hagyott emlékét, az irodalom lenézett jobbjait, bevitte az irodalom sánczai közé; ez a kettő is jelentékeny, de sokkal mélyebben jár a másik kettő: az, hogy prózánknak addig inkább csak nyelvészeti szempontból méltatott termékeiben, a maga éles szemével és biztos izlésével, felfedezte az aesthetikai értéket s ezzel az irodalmi érdeklődést egészen új mezőkre irányította, és az, hogy az összehasonlító irodalomtörténeti módszert, melyet előtte csak szórványosan használt egyik-másik irodalomtörténetírónk s akkor is pusztán egyes irodalmi jelenségek magyarázatára, ő egy egész műág életére következetesen alkalmazta, s ezzel szépprózánkat belekapcsolta a nyugati fejlődésbe. A könyv megjelenése óta már a negyedik évtizedet járjuk, irodalomtörténetíróink egész sora dolgozott azon a téren, melyet Beöthy megmunkált: de ezerszámra menő adatait alig tudták egypárral megszerezni — ilyen szép monographiát írni meg sem kísérelték. Tudományunknak *A magyar szépprózai elbeszélés* ma is ép olyan büszkesége, mint volt 1887-ben.

Ez a mű Beöthy Zsolt legnagyobbszabású munkája, de eredeti szellemének nem a legmerészebb lendülete. Minden magyar irodalomtörténetíróénál mélyebben járó és magasabban szárnyaló elméje, elmélkedő hajlama és philosophiai képzettsége olyan utakra vonta, a melyeken előtte még magyar író nem járt — utána is kevesen és nyomába sem lépve. Beöthy Zsolt, Kölcsey szerény, félénk kísérletei után, az első magyar tudós, a ki az irodalom életét a bölcselő szemével

nézte. Magasan az egyes jelenségek fölé emelkedve, *A magyar irodalom kis tükre* című könyvében (1896) pillantása, mint a repülőgép utasáé egy országot, egyszerre átfogta sok százéves irodalmunkat, s fölismerte benne az őseredetit, az állandót. a minék minden irodalmi jelenség csak újabb változata: a magyar lelket, azt a specificumot, a melylyel minden magyar szellemben fogant elmemű eltér az idegen lélek alkotásaitól. Ez a könyv, talán a legszebben írt magyar tudományos munka, az irodalomtörténetet a philosophia körébe emeli s kétségkívül a legnagyobb lépés, melylyel tudományunk végső célját megközelítette. Minden tudománynak ugyanis, így az irodalomtörténetnek, az az eszménye, hogy valamikor beolvadjon abba az egyetemes tudományba, a melyből eredetileg, egyik-másik már több ezer éve, kiszakadt, a philosophiába, még pedig azáltal, hogy megteremti a maga tudományszakának bölceletét. Mi magyarok, a kik sajnos, nem vagyunk philosophus nemzet, ebben az irányban nem sokat tettünk, de a mit tettünk, szinte kirekesztőleg Beöthy Zsolt nevéhez fűződik.

A philosophia határait súrolja Beöthy Zsoltnak egy másik műve is, megírt, de nyomtatásban közre nem bocsátott *Irodalomelmélete*. Az előbbi sajátosan magyar mű volt, ez egyetemes érdekű, sőt annál is több: egyetemes jelentőségű; egyike azoknak a világ tudományában is kevészámú kísérleteknek, melyek az eddig pusztán történeti és æsthetikai jellegű tudományunkat elméleti, philosophiai alapra törek-szenek állítani. Minden tudomány csak akkor érdemli meg nevét, ha az ismeretközlésen és rendszerezésen túl oknyomozóvá vagy törvénykutatóvá válik, ha nem áll meg a kézzelfoghatónál, hanem keresi azt a szellemet, a mely a tényeket, a jelenségeket élteti. Nálunk Beöthy előtt nem igen gondolkodtak azon, vajjon nem vár-e az irodalomtörténetre megszokott földadatain túl más természetű, magasabb rendű hivatás is. Ő megérezte ezt a hiányt, s mivel jól tudta, hogy az irodalomtörténet nem természettudomány, mely törvények construálására van hivatva, a másik úton indult el s megkereste azokat az erőket, melyek az irodalmi jelenségeket életre keltik, s az irodalom működését szabályozzák. A

francia Taine materialistikus s az angol Carlyle idealistikus principiumait szerencsésen combinálva, egy azokén alapuló, de mindkettőétől egészen elütő elméletet állított föl, olyat, mely nemcsak e két tudós elméleténél, hanem az összes irodalomelméleteknél gyümölcsözőbb. Taine három anyagi erője közül a race-t és a milieu-t átvette, a harmadikat, a moment-t módosított formában, mint az irodalmi hatások erejét, s e hárommal mint egyenrangú tényezőt szembeállította a negyediket, Carlyle nyomán az egyéniség erejét, ezáltal amazok egyoldalú, elfogult vagy éppen irányzatos elméletei helyett olyat adott, melylyel valóban meg lehet fejteni minden irodalmi jelenséget.

Ezt tartom én Beöthy Zsolt legnagyobb érdemének, a legnagyobb értéknek az ő félszázados írói pályáján. Ez az az eredmény, a melylyel Beöthy a magyar irodalomtörténet minden munkását a maga tanítványává tette. Beöthy Zsoltnak ez az elmélete rövid pár évtized alatt teljesen átment a magyar irodalomtörténetíró nemzedék vérébe : mindannyian, a kik az ő vezérsége idején dolgoztunk, tudatosan vagy öntudatlanul az ő hatása alatt állunk, akarva-akaratlanul az ő tanítványai vagyunk. Sőt elmondhatjuk azt is, hogy a mióta Beöthy e tanítása meggyökerezett a köztudatban, nem írtak nálunk jelentős irodalmi tanulmányt, mely kisebb vagy nagyobb mértékben nem értékesítette Beöthy Zsolt elméletét. Az általános érvényű magister Hungariæ cím mellett teljes joggal megilleti a magister litteraturæ Hungaricæ is — mestere volt ő a magyar irodalomtörténetnek a szó mind a két értelmében. Mestere, mert olyan tudós készséggel, olyan mélységgel és elmeállással, olyan művészettel, mint ő, senki sem művelte ; de mestere azért is, mert senki sem nevelt magának annyi tanítványt, mint ő.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

AZ ANTIKRISZTUS.

— Második és befejező közlemény. —

II.

A lobogó sörényű, kövércarcú idegen Teschler Miklós házában megszólította az első léhűtőt.

— Merre van a gazdád irodája?

Teschlernek már az apja tekintélyes polgár, szőlő- és föld-birtokos, tanácsúr volt, a ki katonáskodó és lovagi életmódot folytatott; ősei Regensburgból telepedtek át Bécsbe, a mikor az ausztriai hercegek árúmegállító jogot adtak a császárvárosnak. A regensburgi posztócéh lugecki tárházát ő vásárolta meg s átalakította úgy, hogy üzlete, borpinczéje, éléstárai, családi fészke egy helyen legyen. Fia Miklós, humanista műveltségű és erős üzleti érzékű férfiú, Bécs legnagyobb kelmekereskedője lett, a kinek árúit Bizáncztól kezdve Hamburgig, az orosz nagyfejedelem székhelyétől Londonig saját fuvarjai hordták, saját katonáinak őrizete alatt, a kiknek főparancsnoka maga Teschler volt, mint műkedvelő stratégá, hadvezér, a ki lovagi bátorságát csatákon is több ízben megmutatta. Hajói, karavánjai, ügynökei, futárai egész Európában otthon voltak s a bankházak pénzével Velenczében, Firenzében, Budán és Párisban úgy rendelkezett, mint a sajátjával. Pénzfejedelem volt ő, akár csak a Mediciek vagy Fuggerek s házáat, a mely a Burg és a Cilley grófok várkastélya, az egyetemi épület és a kolostorok után leghatalmasabb palotája volt a császárok városának, a külföldiek úgy tekintették, mint a pénz, vállalkozás és nemzetközi forgalom lovagvárát.

Az üzleti helyiségek, irodák, minta- és árúcsarnokok, raktárak és boltok a földszinten voltak, itt dolgozott most az esti órákban Teschler maga is és itt fogadta természetes külföldi vendégét. Az idegen szertartásosan meghajolt és olaszul köszöntötte.

— Messer Niccolo Teschler. baccalaureusa a kitünő ferrarai egyetemnek, dicső emlékezetű tanítványa a nemes Guarinónak, légy üdvözölve.

A kereskedő csodálkozva tekintett a jövevényre, a ki ravasz mosolylyal németül folytatta bókjait.

— Ha nem csalódom, uram, ön nekem tanítványom volt 1456-ban a páduai kerteken túl fekvő elyseumi kis tanyán, a márványtornáczos Villa Montagnaneaban, a hol sötétben bólogató ciprusfák alatt Janus Pannonius és Prothásius mellett Niccolo Teschler írta a legpompásabb epigrammákat.

A kereskedő felugrott.

— Csak nem Galeotto Marzio áll előttem, Merula és Philopho legyőzője, az Academica Platonica koszorús tagja, a pápa és Lorenzo il Magnifico kegyeltje, a világhírű latin és görög nyelvész, philosophus és csillagász . . . ?

— És ezidőszerint a dicső Mathias Corvinus könyvtárosa, fiának, János hercegnek nevelője, a francia királynak örökös udvari astrologusa, a kabbalista tudományok saragossai doctora, Arragoniai Beatrix ő fensége felolvasója és az ön legalázatosabb szolgálja, — folytatta Galeotto komoly és ünnepies meghatottsággal.

Megölelték egymást. A kereskedő abban hagyta munkáját és vendégét felvezette az első emeletre. Már a lépcsőn elkezdtek cserélgetni ifjúkori emlékeiket.

— Hej, hej, annak több, mint harmincz esztendeje! Te akkor nyurga, törekeny derekú, lenhajú sápadt fiú voltál, a ki Guarino mester internatusában alig bírtad a szigorú bőjtöket, erőltetett attikai tornákat, végeszakadatlan memorizálásokat és titokban művelt duhaj italozásokat. Mert Guarino derék öreg álszent ficzkó volt, a ki feleségét hat fiú és hét leány erejéig becézgette, de maga is nagy kedvvel olvasta Beccadelli és a mi Pannoniai Jánosunk szerelmi költeményeit. Olyan korú lehettél, mint Csezmicsei János, a nagy-

váradai püspök unokaöccse és ifjabb Vitéz János, a ki most a király cancellariai ügyvivője és veszprémi püspök... odaát van a táborban, — hunyorgatott hozzá Galeotto jelentősegesen.

A kereskedő csendes, mély organuma meghatottan zendült fel a régi, vidám napok emlegetésekor.

— Aztán pedig Pádua mellett, a te villádban tanultuk a latint és görögöt tiszteletreméltó feleséged, donna... donna...

— Paulina... ízletes lombardiai konyháján, — mosolygott a humanista.

— Remélem, életben van és számos szép gyermek anyja.

— Meghalt az Úr kegyetlen akaratából... — válaszolt Galeotto, — miután Jakabot, Euphemiát és Candidát hagyta nekem vigasztalásomra.

— Azóta özvegyen éldegél doctorságod.

— Nem jó az embernek egyedül lenni, mondja az írás és gyermekeim anyjává egy erényes magyar nőt tettem, a kiből még ma is nagy kedvem telik. Tőle van János nevű fiam és két szép hajadon leányom, épen megéretten a házasságra és az anyai méltóságra. És ön, Messere?

A kereskedő bevonszolta őt egy nagy, márványba épített faragott tölgykapun, a családi lakosztályba.

— Itt van feleségem, Veronica von Regensburg, két fiam és kicsi Dorotheám anyja.

A ház úrnője röviden üdvözölte a vendéget, a kinek szeme-szája elállott az asszonyi lakosztály káprázatos fényén, a selyemből való falkárpítokon, Kis-Ázsiából és Bizánczból való szőnyegeken, velencei csipkefüggönyökön és nagy hollandiai mesterek szentképein. Teschlerné finom germán típusú harminczötéves szőke asszony volt, a ki egészen a lovagi rend úrnői szerint öltözködött. Otthon való egyszerűsége is kissé conservatív volt. Barna selyem, szoros, fűzőre simuló, bokáig érő egybeszabott köntös omlott le magas termetéről, a melyet derékban sugárzó drágakövektől himes aranyöv — Dupfeng — szorított össze, hogy az úrnő karcsúságát kiemelje. Finom barna selyemcipője hegyes és kissé felkunkorodó orrával a régi lovagvárak hölgyeire, a

Minnesänger eszményképeire emlékeztetett. Ékszer nem volt sem a fülében, sem a karján, sem az ujjain: ezt jóízlésű nő otthon nem viselte. Csak az övéről lógott le aranylánczon egy kis táska, a melyből kézitükör nyele és kulcsok kandikáltak elő. Haját, a mely dús, sima és szőke volt, mint Aphroditéé, keresztalakban aranyos himzésű fekete selyemszalagok szorították össze fehér halántékától szabadon hagyott gömbölyű nyakáig.

Galeotto a szája szélét nyalogatta.

— Micsoda asszony, micsoda szépség, micsoda nyugtalanság, — gondolta magában s szeretett volna a maga éveiből, a melyek visszatartthatatlanul törtettek az ötvenek vége felé, vagy huszat elsikkasztani.

Az úrnő engedelmet kért, hogy utána nézzen a konyhá-
nak, Teschler pedig elvitte vendégét az U-alakú épületnek a két Bäckerstrasse felé nyúló szárnyaira, hogy raktárait megmutogassa.

*

Földszintet és három alacsony emeletet foglaltak el ezek a bolthelyiségek; mindenütt rend és tisztaság; felügyelők, irnokok, czéhbeli legények és szolgák sürögtek-forogtak a raktárban, a melyekben az ostrom óta rengeteg tömegben gyűltek fel az árúk. Teschler először a posztvégeket mutatta meg, a melyek Keletről, Perziából, Konstantinápolyból, meg a brüsszeli, mechelni, iperni, brabanti, tirlemonti, firenzei és veronai gyapjúgyárakból kerültek ide és Lengyelország, Moszkva, Berlin, London, az északi tartományok, meg Magyarország felé várták az utak felszabadítását.

Galeotto feje szédült, a hogy Teschler elmagyarázta.

— Ez itt a rajnai vörös és kék gyolcsok állványa és amott hever ingeknek való bizánczi Saben, itt pedig a díszruháknak való selymek, bársonyok, szövetek tarka tömege. A harmadik teremben a prémek: hermelin, czoboly, nyest, vakondok, róka, farkas Magyar-, Lengyel- és Oroszországból. Külön terme van az aranyfonálnak, rojtoknak, himzett selyemnek, csipkéknek, külön a szőnyegeknek, görög, török, perzsa és hindu függönyöknek.

— Micsoda kincsek, micsoda kincsek! — sóhajtozott Galeotto megrendülve. — Oh ti boldog bécsiek.

Teschler legyintett a kezével.

— Bécs napról-napra hanyatlik. Ma már alig tud megbirkózni a német. Hansák versenyével. Másképp volt ez a mult századokban. De a mit IV. Lipót, II. Frigyes, az első Habsburgok, II. Albert és Posthumus László szereztek városunknak, az a mostani császár keze alatt lassankint el-sikkadt. Azelőtt se a passauai, se a regensburgi, se az észak-német kereskedőknek nem volt szabad máshol kirakodni, mint Bécsben. Bécs vitte az árúkat Velenczébe, Budára, Lengyelországba és Konstantinápolyba. III. Frigyes megengedte a brünnieknek, hogy közvetlenül kereskedjenek Velenczével, majd árúmegállító jogot adott a hainburgiaknak. A kölniek Bécs elkerülésével közlekednek Magyarországgal s Verona Innsbruckon át viszi portékáját Augsburgba és Regensburgba.

— Buda pedig úszik a jólétben. — vetette oda látszólag meggondolatlanul Galeotto és hevesen sajnálkozott a bécsiekén. — Budát Mátyás király nagygyá teszi, akár csak egykor a babenbergiek Bécset, vagy a Podjebrádok Prágát.

— Lassan-lassan megesz bennünket is Mátyás.

- Vagy visszaállítja a város régi dicsőségét, — felelte a humanista meggyőzően, mert kezdte látni, hogy miért nem lelkesülnek a bécsiek a bujdosó császár személyéért és mi köti meg kezüket a magyar hódító ellen való hadakozásban.

Nem erőszakolta a themát, annál inkább magasztalta az épület balszárnyán felrakott szerszámokat, díszbőröket, strucztoollakat, női pipereczikkeket, üveg-, majolika-, kristály-, papírneműeket, az ipar és művészet ujdonságait, a melyek fejedelmi udvarok és főpapok rendelkezéseit várták Teschler raktárában.

— Hej, ha nagy orrát bedugja ide Mátyás, hogy kiürül ez egy-kettőre! — kurjantott lelkesen Galeotto és elmesélte, hogy a ferrarai és nápolyi udvarok mellett a budai udvar szereti legjobban az új pompát és a ritka drágaságot. Az igaz, hogy ez idő szerint nincs is sem olyan gazdag, sem olyan

áldozatkész ember a föld kerekségén. Egymillió aranyforintot költ el minden esztendőben és felesége, a nápolyi asszony, nem marad messze tőle az adósságcsinálásban. Jó pénz! — tette hozzá pajkos és fontoskodó szemhunyorítással.

Teschler elgondolkodva hallgatta barátja vidám fecsegését.

— Annyi bizonyos, — szólalt meg később komoly elborulással — hogy így nem tarthat soká.

Éles, erős harangszengés sikoltott végig az épületen.

— Vége a munkaidőnek, estebédre csengetnek, — magyarázta Teschler a vendégének.

— Pedig én a borospinczékét is szerettem volna megnezegetni, — szakadt ki a vallomás Galeottóból, mert tudta, hogy a ház alatt barlangépítmény húzódik el, folyosókkal, alagutakkal, tele nemes osztrák és külföldi borokkal, mert Teschler volt Bécs legnagyobb szőlőbirtokosa és borkereskedője is.

— Majd az estebédnél meglátjuk a mintákat, — nevetett a házigazda és felvezette vendégét a második emeleten levő, ebédlőnek is használt lovagterembe.

*

Itt ősi szokás szerint házilag készített, mézzel kevert sört ittak egy pohárkával, majd hozzáláltak az estebédhez, a mely alatt sáfránnal, borssal és mézzel készített tojáslevest, puhára gőzölt, vajban piritott, szalonnával megtűzdelt pávahúst, borjúszeletet, fánkot, tortát, pármai sajtot és gesztenyét szolgáltak fel az uraságoknak.

Galeotto hatalmas gyomrában rengeteg mennyiségek tüntek el ezekből a finomságokból, a melyekkel drágaságuk és nehéz beszerezhetőségük miatt csak fejedelmek asztalánál lehetett találkozni, feltéve, ha az nem volt olyan pénztelen, mint szegény III. Frigyes, a ki most Linzben várja sorsa fordulását.

Teschler és felesége gyönyörködve nézték a humanista emberfeletti étvágyát. Bizonyos félelemmel teltek el iránta, a ki egymaga annyi pávahúst emésztett el, mint a mennyi az éhező Bécsnek öt népes családját táplálni tudná reggeltől

estélig. Ha ezt meglátná Keller császári helytartó, hazarúlásért perbe fogná valamennyiöket.

Galeotto azonban nyugodtan és mosolyogva evett, mint egy dőzsölő Bacchus az Olympuson. És egyre-másra töltötte magának a déltiroli, szerémi, görög és cyprusi borokat s végül megállapodott egy gyökerekkel és fűszerekkel felforralt, aztán jégbehűtött és nádmézzel megédesített Hippokras nevű bornál, a mely a háziasszony készítménye volt s lelkes tiradákban magasztalta annak mythologiai zamatját és a venushegyi liliumokra emlékeztető illatát. Közben pedig jól szemügyre vette az arany- és ezüstedények között büszkélkedő karcsú, ragyogó, tűzszínekben szikrázó velenzei kristálypoharakat, a minőkhöz hasonlót a firenzei Mediciek asztalán látott, mint szemkápráztató ujdonságokat.

Az utolsó falat ételnél Teschlerné felemelkedett és visszavonult az első emeleten étkező gyermekekhez.

Galeotto magára maradt régi barátjával. Hatalmas kezébe ragadott egy üveg poharat és latin hexametert mondott a családi élet és a hitvesi szerelem szentségére. Aztán mind a ketten vissza-visszasülyedtek a régi emlékek felújításába, a melyek a tudományszomj és szerelmi vágy fiatal, forró, aranyos napjaiban otthagytak a kékegű, ibolyaillatú Itáliában.

Galeotto elmondta, hogy a mióta Teschler, Janus Pannonius és Prothasius' elhagyták az ő montagnaneai villáját, sorsa rosszabbra fordult s azóta a vándor humanisták czifra nyomorúságában tengeti életét.

— Ezelőtt épen huszonhét esztendeje látogattam meg először Mátyást, a magyarok fejedelmét. Ismeri Messere ezt a büszke nagy sást a Kárpátok alján, ezt a modern Hannibált és Scipiót egy személyben, ezt az oroszlánsörényű, dörgőhangú, pánczélos, ágyús, tűzokádó Cæsart, ezt a barbár Trajanust, ezt a budai Matthias il Magnificot?

— Ezelőtt huszonöt éve, ezernégyszázhetvenben volt a vendégem, itt e teremben a császárral és császárnéval együtt, -- felelt elgondolkozva a házigazda. — Fialat legények voltunk mind a ketten s bált adtam a tiszteletére, a mikor itt Frigyesselel a trónörökösödésről és Podjebrad György cseh király prætensióiról tárgyaltak. Emlékszem rá... nem volt szép

legény és kissé gögös és barbár volt. mint Attila fiatal korában . . . de nem volt itt asszony, a ki első intésre karjai közé ne dobta volna erényeit. A férfiak félték tőle, az asszonyok imádták . . .

— Mert az asszonyok erősebbek a férfiaknál, — jegyezte meg Galeotto.

— És romlottabbak. — vélekedett a kereskedő. — Ők mindent az érzékiségükön keresztül végeznek, a ki-elégülés sóvárgásában.

— Ne bántsd az asszonyokat, — szólt közbe elérzékenyülve a humanista. — Mi férfiak a szerelemben szépséget, bujaságot, Eros művészi játékait keressük, ők megmérik a férfiak emberi nagyságát és csak a határtalanság előtt hódolnak meg érzékiségükkel. Ebben különbek a férfiaknál. Látja. Domine, odaát Budán példátlanul erkölcsöseks és gögöseks a némbereks. Ott nincs házasságtörés, fajtalanság, leánysesábítás és asszonyiszöktetés. Miért? Mert ott minden asszony Mátyásba szerelmes és a királynak tartogatja magát. Hozzá hasonlót nem találván, mindenkivel szemben megközelíthetetlen.

— És Mátyás?

— A király böles elme és csak annyit merít a forrásból, hogy az iszap fel ne zavarodjék.

— Mértékletes.

— Finnyás. Nem szereti azt a poharat, a melyből már más is kóstolgatott. Csak a hajadonok szeplőtelen szemérmét fogadja el, ha fel akar üdülni szépségben és az élet mosolyában . . . Ez a cyprusi fűszeresbor, ez a Hippokras isteni ital. Igyunk.

Fenekig ürítették a hatalmas kristálypoharat.

Aztán elmesélte Galeotto, hogy élete ifjú éveiben bejárta Itáliát, Spanyolországot, Angliát, a francia király országait, Bolognában az egyetemen néhány évig tanárkodott, sokat veszekedett görög és olasz humanistákkal, néhány könyvet írt, a melyekben sikerült az emberek bámulatát kivívnia hittudományi, katonai, orvosi, történelmi, nyelvészeti, csillagászati és költői eszméivel. Hírneve és tudománya azonban nem mindig járt együtt a jó mód és pénzbőség áldásaival.

— Soha életemben nem láttam olyan fukar vén disznót, mint a milyen boldogult XI. Lajos franczia király ő felsége volt, az Isten nyugosztalja. Két évig könyörgött, kért, fenyegetett, míg rászántam magamat, hogy udvarába menjek. Nem is szántam rá, mert jól éreztem magamat Budán, a királyi udvarban, az esztergomi érseknél, Janus Pannoniusnál meg Báthory Miklós váci püspöknél, a kik közül a legkisebb is derekabb, jobb, okosabb és bőkezűbb legény, mint a szerencsétlen, gyáva, nyavalyatorós, amboissei kényúr. Nem is akartam elmenni hozzá, de Mátyás beszélt rá, hogy nézzek körül a frank király udvarában.

— Mi dolga volt ott Messerének? — kérdezte érdeklődve a házigazda.

— Eleinte a classikusokat magyaráztam, de a király eszeveszettül hitt a csillagok hatalmában, hát áttértem az astrologiára. Nem egy horoszkopot készítettem udvari dármák újszülöttjeinek és hadvezérek, papok, udvari csőcselék úgy hallgatták jóslataimat, mint a kinyilatkoztatást. Egyszer behivat a király. «Mi lesz velem?» — kérdezi minden bevezetés és magyarázat nélkül. Meghökkenem. «Hogy Felségeddel mi lesz, azt nem tudom», — feleltem elszántan — «de hogy az Űristen nagyon haragszik az országra, azt tudom. Olyan szárazság, aszály, tikkasztó nyár, éhség, betegség és döghalál várakozik ránk, hogy nem lesz elég fa a temérdek koporsónak. «Honnan tudod, Magister,» — kérdezte a fejedelem. — Két hosszúfarkú üstökösöt látok az égen, szembenézve egymással, mint két gigantikus kígyó, élet-halál harcra készülve egymás ellen. Jó lesz, ha gondoskodik Felséged önmagáról és népéről, mert az idén nem terem gyümölcs a fán, nem zöldül ki a fű és nem érik meg a mag a kalászon. «Úgy beszélsz, mint a bibliai József», — jegyezte meg a király és elrendelte, hogy mindent vegyenek el a parasztoktól és halmozzanak össze élelmiszereket a városokban, mert a városok úgy zabálnak, mint a patkányok, de a parasztok kevéssel beérik, mint a mezei egerek. Erre a parasztok megdühödtek, tavasszal nem vetettek semmit, komisz, tikkasztó nyár következett és az én jóslatom beteljesedett.

A kereskedő nevetett és itallal kínálta a humanistát.

Galeotto úgy itta a fűszerezett cyprusit, mint a vizet. És nyelvével alsó ajkát pirosra nyalogatta.

— Később azonban rosszra fordult sorsom a francziák között. A király két régebbi astrologusa, az alávaló, hazug alchimista Angelo Cattho és a nyavalyatörős Pierre de St. Valerienne notre-damei kanonok, beárultak, hogy ellene conspirálok. Folyton kémek jártak körülöttem, még asszonyok hálósobáiban is. Hej, pedig Toinette, a kedves, gyengéd leányka kedvéért ott maradtam volna még sokáig. De nem lehetett.

— Száműzték?

— Annál is rosszabb. Az eszelős XI. Lajos, a ki egykor Maître d'Hôteljét, Jean de Aulbust személyesen küldte értem Budára, a notre-damei kanonok egy álomlátásán úgy megremült, hogy menten halálra ítélte...

— A kanonokot?

— Ellenkezőleg. Az ön alázatos szolgáját, dr. Marzio Galeotto Narniensist.

— S hogy menekült el a bitófa alól?

Galeotto felsóhajtott, magasra emelte poharát, mintha az olympusi isteneknek ajánlaná fel e habzó nektar menyeyei mámorát.

— Megfejttem a minden bölcsek jámbor, kövértőgyű, odaadó tehenét: az emberi butaságot. Azt mondtam a királynak, hogy megcsináltam az ő és a magam életének kabbalisztikus mérlegét. A csillagképek megmutatták életünk tartamát s láttam, hogy én húzom a rövidebbet. Kiolvastam belőlük: Egy nappal előbb halok meg, mint XI. Lajos, Franciaország dicsőséges uralkodója. Az öreg király megijedt és behúnyta szemét, hogy ne lássa szökésemet.

Galeotto harsányan nevetett és magas, lágy, édes tenorhangján pajkos diákdalba fogott. Az egész terem mosolygott, mikor finom fuvolára emlékeztető pianojából átcsöpött csengő-zengő crescendóba. Kövér teste reszketett a kéjtől, a melyet a haláltól való megszabadulás, a szellemes ötlet, a hiú dicsekvés és saját hangjának mámorító élvezése szerzett az életimádó, boldog kalandornak.

— De erősen benn volt a halál előcsarnokában, — jegyezte meg Teschler őszinte sajnálkozással.

— Az semmi — felelt a humanista — Velenczében sokkal nagyobb veszedelem fenyegetett.

És pergő nyelvének pillanatnyi szünetet sem adva, áradó bőbeszédűséggel mondotta el, hogyan gyűlt meg a baja a Santo Uffizióval. Könyvet írt *De incognitis vulgo* cím alatt, a melyben többek között azt találta mondani, hogy a ki a józan ész és a természeti törvények szerint él, az elnyeri az örök üdvösséget. E miatt, habár könyve meg sem jelent, csak kéziratban olvasták meghitt tanítványai, a velencei inquisitio elfogatta, feleségével és gyermekeivel együtt börtönbe vetette és megkínozta, őt magát a Palazzo Ducale előtt pellengérré állította, ördögkoronával a fején, mint az eretnekeket. Az utcza népe megköpdöste, bántalmazta és kövér öreg disznónak csúfolta, latrok és zsidók czinkosának, ördög szövetségesének és boszorkányok szeretőjének káromolta, kövekkel megdobálta, úgy hogy két ízben a halál ájulása környékezte.

— Eszeveszett, őrjöngő minoriták ültek felettem ítéletet. Nem tudtam, mit határoztak rólam, de szamarak által vont halottaskocsin vittek a vesztőhelyre, fekete fátyollal letakart lámpák sorfala között, mint a kit máglyára vagy bitóra szállítanak. Azt hittem, ütött az utolsó órák és magamat és családomat a minoritáknál is hatalmasabb Úristen irgalmába ajánlottam. Szerencsére csak hat hónapi sötét börtönre ítélték el s nekem sikerült a pápához, Mátyás királyhoz és Medici Lorenzóhoz leveleket eljuttatnom. Mátyás király római követét, ifjúkori barátunkat, Vitéz Jánost bízta meg a közbenjárással, a pápa magához vonta az ügyet, Rómába czitált s engem felmentett a büntetés alól.

— Francesco della Rovere is együtt tanult velünk Ferrarában, — jutott eszébe Teschlernek — emberséges dolog volt tőle, hogy ifjúsága társáról IV. Sixtus korában is megemlékezett.

— Emberséges? Sixtus? — nézett nagyot a humanista. — Ez a tiarás lélekkufár, ez a pásztorgyűrűs Caligula nem tudta, mi az emberség. De gyáva volt és haszonleső;

reszketett Mátyástól és segítségét koldulta, ha nagyon szorongatták.

A kereskedő szomorúan csóválta fejét az istentelen szavak hallatára. A humanista észre sem vette házigazdája megütközését :

— Felmentett a pápa, de a római csóceselék majdnem megkövezett. Igyunk.

És a ragyogó színű, édes, csípős, izgató illatú cyprusi bor kibékítette a haragos Galeottot.

Miután kis szünetet tartott és megdicsérte a lovagterem sötét tónusú olasz bútorzatát, a faragott asztalt, a padokat, a falakon, bútorokon és földön szétterített keleti szőnyeget, a bronz candelabert, a mely délolaszországi ásatásokból látott napvilágot, a sarkokban felállított antik bútorokat, etrusk vázákat, római fegyvereket és a kandalló márványfiguráit, leírta útjait, a melyeket két évvel ezelőtt Angliában tett, sikereit III. Richard udvarhölgyei között, II. János portugál király, Katholikus Isabella és I. János dán király környezetéből sikamlós adomákat mondott és elrecitálta Janus Pannoniusnak néhány emlékezetében maradt erotikus elegiáját.

Közben leszállott az éjszaka, az utcai őrzérek hangos szóval ellenőrizték egymást, a domonkosok tornyából messzeható hang kürtölt végig a városon, a mely a koresmák záróráját hirdette, néhány löveg robbant fel a bástyákon... s ezek a komor éjszakai hangok élesen válva ki a pihenő város csendjéből, megborzongatták a két ivogató ember szívét.

— Hej, csak nyakunkon ne volna a veszedelem! — sóhajtott Teschler önfeledten.

— Nem tart már soká, — hunyorított Galeotto. — Tudja meg Messere, hogy én Mátyás táborából jövök.

Teschler megrezzent.

— Kémkedni jött, Messer Marzio?

— Eszemágában sincs a kémkedés, Uram. Csak untam a tábori élet egyhangúságát. Mátyásnak nincs is szüksége kémkedésre. Mindent tud ő és több barátja van itt neki Bécsben, mint ellensége. Multkor is megjelent nála két úr

és felajánlotta a város átadását. A király maga beszélte tegnap az estebédnél.

— Ki volt a két sehonnai?

— Mátyás király megmondta a nevüket : Dr. Hunger és Herr Zwietracht.

A kereskedő elpirult és zavartan nevetett.

— Eh, beszéljünk másról, Messer Galeotto. Beszéljen a kalandjairól.

Galeotto látta, hogy itt nincs kivel összeesküdni. Nem is volt már kedve. A fűszeres bor émelyítette. Malvaziait kért, a mely erős, nemes, komoly férfinak, tudósnak és olasznak való ital.

— Ördög vigye el a politikát. Utáltam teljes életemben. Szeretem a fényt, a meleget, a dalt, a puha tollas selyemágyat, a fehér, izmos, kereken párnázott ifjú női testet és Matthias Corvinus bársonykötésű, aranycsattos könyveit. Nincs tovább.

Galeotto ismét felhajtott egy pohárral, kis ideig gyönyörködött a velencei kristályüveg átlátszóságában és gyémántfényes tarka csillogásában, megnyalta húsos alsó ajakát, nyakát hátraszegte és folytatta :

— Oh, ennél még sokkal csodálatosabb dolgokat mesélhetek Önnek, Messer Niccolo. A hármás világnak — az elementaris, mennyei és intellectualis köröknek — egyetlen titkuk sincsen a számomra. Ismerem valamennyit és néhány-
nak esztelenségét épen úgy fel tudom fogni, mint a többiek isteni mélységét és nagyszerűségét.

A regensburgi kereskedő már nagyokat pislogott és rövidre vágott szőke szakállát simogatta.

— Csodálatos kalandokon ment keresztül Messere, annyi bizonyos.

— Mit? Csodálatos kalandokon? — csattant fel hirtelen az olasz. — Ön még semmit sem tud kalandjaimról. Eddig csak gyarló embereknél, királyoknál és szépasszonyoknál tett jelentéktelen tapasztalataimról számoltam be, felét is elhallgatva az igazságnak. De én bejártam néhány olyan zugát is a világnak, a hol az emberfölötti lét képviselői rejtőzködnek és csak a halhatatlanság jegyesei előtt mutatják meg seraphikus erejüket.

Galeotto nem sokáig bírta tüdővel. Elzsírosodott szíve meg-megrázta mellét s fulladásos köhögésre kényszerítette szegényt. A hangja megmélyült és halkabbá lett, a szavakat elharapta vagy ki sem mondta a mondatok végét, csak úgy legyintette hozzá a jelentésüket.

— Beszéljen valamit a túlvilági lényekkel való érintkezéséről, — kérte Teschler és maga is érezte az erős olasz bor bódító erejét. — Járt ön Norciában, a Venus barlangjában?

— Hogy jártam-e, Messer Niccolo? Apám tiszteletreméltó barátján, Antonio de la Sale lovagon kívül ebben az évszázadban én voltam az egyetlen, a ki oda bebocsájtást kapott. Umbriában van ez a barlang, a régi hercezségben, nem messze Nursia városától. Meredek szikla alatt, a melynek repedésein zöld moha és örökéletű repkény dugja ki a fejét, árnyas barlang van, a melyen sötétkék vízű patak folyik keresztül. A patak hátát mindig éjszakai árnyékok csikozzák keresztül, imbolyogva a föld alól előretörő forrás bugyborékolásától. Beléptem a patak vizébe, a mely hűs és zsibbasztó volt, mint a badeni források. Fejem kábult és illatokat éreztem, a minőkhöz hasonlót nem készítenek cyprusi rózsákból és kisázsiai liliomokból. Itt lakik a barlang mélyén a csodálatos istennő s én feledhetetlen hónapokat töltöttem vele, köztünk maradjon, Messer Niccolo. Feleségem kitépné a hajam, ha valamit megszimatolna.

A humanista együgyűen nevetett, homlokát törölgette, töltött a pohárba és ivott. Teschlert a kíváncsiság gyötörte.

— Milyen volt az istennő, ha szabad érdeklődnöm.

— Ha jól emlékszem, nem volt éppen csúnya.

— Csak ennyi? — sóhajtott fel kiábrándulva a gazdag kereskedő.

— Kövér volt és nagy, mint egy harci elefánt. A czombját két karommal alig tudtam átölelni. Két nagy gyöngy volt a mellén, gyöngysor a nyakán, tágra nyíltak a szemei és a tokáján annyi zsír lógott, mint nekem tizenkétszer véve. Mindene nagy volt neki, csak a szája kicsike s azzal rendkívül csinosan köpött. Beszélni még görögül is tudott, de ennivalót nem tudott adni sem görögül, sem latinul, sem olaszul. E miatt hagytam ott, mert meguntam egész

nap a barlang körül vadkecskére és fűrjekre vadászni. Az istennő persze könnyen beszélt, ő nektárral és ambrosiával táplálkozott. Gyönyörű volt egészben véve, csak nagyon piszkos, zsíros és odvas fában fészkelő mókusra emlékeztetett a szaga.

— Ilyen volt Venus? — kiáltott fel kétségbeesve a német.

— Ördögöt Venus. Sybilláról van szó, a norciai Sybilláról.

— Galeotto Marzio, ön tréfát üz régi barátjából.

A humanista réveteg szemmel bámult a levegőbe. Kuszán és dörmögve válaszolt valamit és újra ivott a drága italokból. Nyelve akadozott, de nem tudta abbahagyni.

— Ez a vidék különben tele van ősrégi szellemekkel. A barlangtól egy kőhajításnyira akadtam rá Sybilla nővéreire és a Fata Morgana nagynénjére. Kis konyhában laknak ezek és mindig rendelkezésére állanak a szerelmeseknek.

— Szépek? — kérdezte a kereskedő és felcsillant a szeme.

— Nem úgy értem a dolgot. Tanácsot és bájitalt adnak a szerelmeseknek. Erre való szereiket is megmutogatták nekem. Halomban van a kamrájukban minden, a mi csak szükséges a hűtlen kedves visszahódítására, a szükségtelen gyermekáldás meggátlására, a férj gyanutlanná tételére. Hajak, koponyák, bordák, fogak, halottak szemei, emberbőr, kis gyermekek köldöke, sírokból vett csizmatalpak, olaj, a mely a templomok örökmécséséből való, boszorkányok szíve, a melyet a temetőből ásnak ki, mérgek, füvek, balzsamok . . .

Teschlernek émelegni kezdett a gyomra. Ő mást várt Sybilla nővéreitől.

— Hát a Pilatus hegyéről hallott-e már valamit, Mesere? — kérdezte akadozva Galeotto.

— Pilatus hegyéről . . . nem . . . nem tudok róla, — rémüldözött a kereskedő.

— Hát ott is voltam ifjú éveimben. Most ugyan erősen tiltják a pápák a hegy megmászását, mert ha valaki a tetejére jut és ott Pilatus nevét kiejti, a legderültebb nyári na-

pon is rettentő zivatar keletkezik és orkán, felhőszakadás, földindulás, árvíz, jégeső és vulkánkitörés teszi tönkre a környék vetéseit. Én nem is ejtettem ki e gyalázatos nevet, inkább eljátszadoztam Iskarióti Judás barlangjában egy strigával, a ki időnkint macskává változik és megrontja a csecsemőket. De ezt csak szombaton teszi és én hétfőtől péntekig élveztem vendégszeretetét a Skariotto hegyén.

— Talán Pilatusén?

— Ki beszél itt Pilatusról? — dadogott a humanista és bárgyun felháborodva, kövér, fehér, gyűrűktől csillogó ujjait összeszorítva, öklével az asztalra ütött.

Teschler látta, hogy vendége reménytelenül elázott a malvaziai bor tengerében. Indítványozta tehát, hogy térjen nyugovóra.

Galeotto szívesen ráállt, csak még két nagy pohárral leöntött a csillogó folyadékból.

Csettinteni próbált, de húsos nyelve nem mozdult a szájában.

— Mint a nektar. Jobb, erősebb, zamatosabb, illatosabb, mint a minővel a norciai striga táplálkozott.

— Sybilla volt csakugyan? — kérdezte félénk gyanakvással a kereskedő.

— Menjen pokolba az ön Sybillájával. Ki beszél itt Sybilláról?

Aztán gyermekes bizalommal odahajolt Teschler vállaira :

— Bocsásson meg, Messer Niccolo, nem volt igaz, a mit a dæmonokról összebeszéltem. Önt nem akarom félrevezetni. Csak megszoktam már, mert ilyen mesék tetszenek a királyoknak és bíbornokoknak.

— Honnan találta ki hát a kalandokat? — fakadt ki csalódottan és kiábrándulva a kereskedő.

— A honnan a barátaim és elődeim, Poggio, Leander Lamberto és egyéb szószátyár semmirekellő humanista. Figyelmeztetem, hogy a mit ezek a gézengúzok, ürestarisznyájú sehonnai jött-ment hivatásos hazudozók összefirkálnak, Fillefőről nem is beszélek, alávaló hitvány útonállók, tolvajok... tolvajok... tolvajok... — nevetett szíve mélyéből,

egész hatalmas teste megreszketett a nevetéstől, a szemeiből potyogtak a könnyek és ráütött kövér, lelógó hasára :

— A tolvajok hazájában okos ember elől hordja ám a tarisznyáját.

Jó éjt kívánt, elvonult a szobájába és öt percz mulva horkolása megremegtette az ablaküvegeket.

III.

Alvása, a melyben bizonyára a norciai Venus-barlang lilimos mezőin álmodta magát, nem sokáig tartott. A dominikánusok zárdatemplomának toronyórája — az egyetlen toronyóra Bécsben — alig hogy elütötte éjfél után a kettőt, pokoli dobogás, kiabálás, dörömbölés és kurjongatás verte fel álmából a humanistát. Fütükösökkel döngették a ház kemény tölgyfakapuját, csörömpöltek a bejárat mellett a fronthoz ragasztott kirakodó bolt üvegtáblái . . . a folyosókon lőtás-futás támadt. Teschler házanépe összeszaladt, asszonyok és gyermekek sikoltozása, férfiak lépteinek döngése, álmukból kivert emberek káromkodása hatolt be a vastag kőfalak ajtónyílásain.

Galeotto kiugrott selyemtakarós, tollpárnás, bársonymennyezetes ágyából, a melyben fejedelemnek vagy bíbornoknak képzelte és belefészkelte magát, mint egy pihefészekbe. Ruhát kapott magára és kifutott a folyosóra.

— Forradalom, lázadás, betörők, gyilkosok, rablók! — ordítottak Teschler cselédjei és fejszékkel, vasvillákkal, tűzpiszkálókkal meg dorongokkal rohantak a kapu alá. Néhanyan kézi fegyvert rántottak elő a fegyverteremből, puskát és íjat, buzogányt és régi lovagi kardot, a mi kezük ügyébe akadt.

Maga Teschler nyomban kijózanodott mámorából és elszántan kilépett az erkélyre, hogy megismerje a veszedelmet, a mely oly hirtelen támadt a Regensburgerhof körül.

Künn a Lugeck terén ezernyi néptömeg hadonászott, fenyegetőzött és szitkozódott. Elöl egyetemi diákok és czéhbeli legények kiabáltak és fütükösökkel döngették az ajtót.

— Itt bujt el az Antikrisztus! Halál Matthiásra! Add ki nekünk Austria hóhérját!

Ilyen szavak harsogtak ki az eszeveszett ordítózásból s Teschler komolyan megrémült, hogy megostromolják és felpörkölik drága palotáját. Különösen súlyosnak látta a helyzetet, a mikor a tömegben sok városi zsoldost, czéhbeli előljárót és papot fedezett fel, a kik tekintélyükkel fedezték a csőcselék merényletét.

Az ostromlók vezérét is rögtön felismerte. Ez Pater Wenzell, karmelita barát volt, szenvedélyes és exaltált ember, de jó hazafi, nagy tekintélyű a nép előtt és az asszonyok kedvence. A fehér csuhás, kötéllel átkötött derekú szerzetes a feszületet tartotta magasra és latin ördögűző formulákat harsogott.

— Vele voltam egész nap, de elvárásolt ördögi tekintetével s nem ismertem fel a pokol fajzatját! Hozzátok ki a czudart, dobjuk a kanálisba az Antikrisztust!

Lézengő zsoldosok, a kiknek az erődítéseken kellett volna lenniök, de a tavernák előtt ólálkodtak, nyomban felismerték a rablás és fosztogatás csiklandozó lehetőségét. Égő kanóczoikat dobálták a házra és nyilakkal lődözték az erkély alatt görnyedő mythologiai kőóriásokat.

Valaki megkondította a domonkosok nagyharangját és tüzet jelzett vele. Erre nyomban megszólaltak a Szent István-dóm, a Jakab-templom, a Mariastiegen, a skót barátok, az Augustinus-zárda, a Szent Márton-kórház harangjai is, az éjjeli örök harsány lármával verték fel a lakosságot és egész Bécs összefutott a Regensburgerhof előtt.

A lebujok, fürdőházak, menedékhelyek és a szabad lányok tanyái ontották a csőcseléket. A bursák kiürültek s a scholarisok hiányos öltözetben szaladtak a látványosság felé.

Megjelent a polgármester, Een István is, a tanácsosal és a kapitányokkal, a kik rendet igyekeztek teremteni a fel-dühödött néptömegben.

Pater Wenzell, mint egy új Kapisztrán János vezette az ostromot. Felkiabálta Teschlernek, hogy Michael Grunau diák, a st.-niclasi fuvaros fia tanu arra, hogy ide bujt el az Antikrisztus.

A részeg egyetemi hallgatónak éjfél után csakugyan

eszébe jutott, hogy az idegen, a ki elől viselte a tarisznáját, a regensburgi ház kapujában tűnt el szemei elől.

Teschler kétségbeesetten védekezett a gyanusítás ellen. Lekiabált a polgármesternek, hogy teremtsen rendet s ő maga a tanács tagjaival s a zsoldosok kapitányával kutassa át a házat.

A míg erről tanácskoztak, Teschler mellett az erkélyen fekete posztótalárban, selyemingben, kihajtott fehér gallérjából kidagadó nyakkal megjelent Galeotto és barátságosan mosolygott az őrzőökre. Olyan szemmel tekintett a megdühödt fenevadakra, mintha azok ünnepelni jöttek volna össze és várnák az ő fenkölt, cicerói latinságú oratióját.

Elgyönyörködött a fáklyák, olajlángok, égő rőzsekötegek imbolygó, füstölgő, szurokszagú lángjaiban, a vonagló, ugrándozó, hadonászó emberek komikus mozdulataiban és vidáman üdvözölte régi barátját, a karmelitát.

A tömeg diadalordításban tört ki, a hogy őt megpillantotta.

— Adjátok kezünkbe Mátyást, a gyermekek, aggok és asszonyok gyilkosát, a korneuburgi bestiát, a ki végigperzselte földjeinket.

— Halál az árulóra! — fenyegetőztek és Teschler felé rázták az öklüket.

A polgármester nem hitte, hogy Mátyás ily könnyelműen kitenné magát a bécsiek dühének és féltette Teschlert, a ki előkelő polgár volt, egykor a város feje, diplomatája és katonai parancsnoka és oly gazdag, hogy saját zsebéből kifizetheti az egész hadisarczot. Rendet teremtett tehát, zsoldosokkal visszaszorította a népet és elfogadva Teschler ajánlatát, kellő kísérettel felment a palotába. Kiállt az erkélyre és végigmérte az idegent. Nyomban tisztában volt azzal, hogy jámbor humanistával, nem pedig a rettenetes Corvin Mátyással áll szemben.

E pillanatban a tömeg benyomult az ajtón s Pater Wenzel és az egyetemi diák, a délutáni járőr vezetője meg néhány polgár, a kik látták a gyanus idegent, pár ugrással felhatoltak az erkélyre.

A polgármester nem akadályozta őket, mert úgy vélte,

hogy így könnyebben eloszlatja a kémkedő Mátyásról támadt legendát.

— Mátyás, Corvin Mátyás! — üvöltötte a tömeg a ház alatt és Grunau, a fuvaros fia, dühösen szemébe vágta a humanistának :

— Te vagy az Antikrisztus! Megismerlek a görbe orrodról.

A járőr mechemi posztóban feszítő vezetője hozzátette :

— Ismerem a gézengúz. Szolgáltam nála a fekete hadseregben. Corvin Mátyás ez, megismerem a vörös hajáról és kajla lábairól.

Mindenki megismerte benne a magyarok rettegett királyát.

Végül odaállt eléje Pater Wenzell és jól szemébe nézett a humanistának.

Galeotto barátságosan mosolygott vissza és latinul megszólította :

— Drakul vajda vagy Mátyás vagyok én, Domine, tegyen bizonyóságot.

A karmelita összeráncolta szemöldökét és pár pillanatig némán mozgatta keskeny, vértelen ajkait. Láttá, hogy a város urai jól ismerik Mátyást és így el nem tudja hitetni az idegenről, a mit oly fanatikusan hittek a Lugeck csavargói. Neki pedig szüksége van egy Antikrisztusra.

Galeotto odasúgta neki :

— Együtt voltunk, he, a kivégzés alatt. Együtt szidtuk a tolvajokat. Nemde, atyaságod mondta, hogy a hóhér az egyetlen becsületes ember Austriában?

A karmelita tünődve vizsgálgatta az idegen arczvonásait.

— A gézengúz görbeorrú és röthajú ficzkó volt, úgy a negyven-negyvenöt körül. Lócslába volt és izmos, csontos törzse, mint egy gulyából szabadult fiatal bikának.

A városbíró faggatni kezdte a karmelitát :

— Ez volt az az úr, a kivel együtt nézted az árulók kivégzését?

A barát hallgatott.

— Ismered-e az idegent, emlékszel-e hangjára, arczára, természetére? — kérdezte Teschler szívszorongva.

— Nos, láttad valaha ezt a lovagot? — kérdezte türelmetlenül a polgármester.

— Sohasem láttam az illusztrisimét — mondta komor meggyőződéssel a karmelita.

És lerohant a lépcsőn, feltartotta a keresztet és elkiáltotta magát :

— Jézus győz, Jézus uralkodik, Jézus nevében utánam a Stubenthor felé! Ott kell az Antikrisztusnak rejtőzködni.

A tömeg örült diadallal özönlött a feszület után.

A karmelita most már maga is remélte, hogy népét rávezeti Corvin Mátyás ördögi nyomdokára.

A Lugeck környéke csakhamar kitisztult s a tömeg reggelig hullámozott a bástyatornyok körül, hogy elfogja és a kanálisba fojtsa az Antikrisztust.

Reggel nyolcz óraker megszólaltak az ostromló ágyúk és mázsás kődarabok hullottak a várfalakra.

— Ez az igazi hangja Mátyásnak, erről ráismerünk! — kiabáltak a szőlősgazdák, a kik a bástyák tetején kezüket tördelve látták, mint porlad el présházuk és majorságuk a fekete sereg tüzérégi támadásában.

És félóra mulva a csőcselék visszaözönlött a kapuk veszéyes közeléből, vissza az Am Hof, a Hoher Markt, a Lugeck, a Burg és a Graben környékére és fülsiketítően követelte utczahosszat :

— Adjátok fel a várost! Elég volt a vérontásból!

Pater Wenzell elvesztette a játszmát. Minden vér agyára tolt, dühösen rázta a feszületet és torkaszakadtából ordította:

— Vesszetek el valamennyien, gyáva kutyák! Vagdalja szét holttesteiteket az ellenség kardja és disznók habzsolják fel hústokat. Átok reád, Bécs, sülyedj el gyalázatodba, induljanak meg a hegyek és boruljanak rád kőszikláikkal!

A tömeg feldühödve kövekhez kapott és egymásután hajigálták a habzó szájjal átkozódó barátot. Az pedig rendületlenül beszélt tovább az örültek, a fanatikusok, a kimerültek és szentek haláltusájában :

— Én pedig adlak titeket kezébe annak, a kit gyűlöltök és az elvesz tőletek mindent és mezítelen és ruhátalan hagy az utcza szemetjében, hogy feltakartassék paráznaságtok szemérme. Gyávák, gyávák, utczai lányok, fürdőszajhák, fekélyes koldusok, öljétek meg Ezekielt, az Úr prófétáját.

A karmelita vére vastagon csorgott az utca kövezetén. Félteádra rogyott és estében is dörögte átkait :

— Jaj a vérontó városnak, a mely délután polgármesterét, este bíróját és hajnalban prófétáját veszejti el gyalázatos gyávaságában. Te nem gyűlölöd a vért, a vér kergessen hát téged. És én teszem e várost pusztaságok pusztaságává és betöltöm hegyeit megölöttekkel. Rátok bocsjátom az Antikrisztust, a ki a ti testetekből lakatja jól paripáit, bárányait, borjúit, bikáit és vitézeit. Átok, átok . . .

Többet nem tudott mondani a karmelita, a feléje záporként zuhanó kövek elborították és elnémították az ajkát.

A városi őrség csak akkor ért oda, a mikor már kiszenvedett.

A polgármester ráterítette köpenyegét és a halott markából kicsavarva a feszületet, ráhelyezte az elnyúlt és ég felé meredő holttest szíve tájára. A zsoldosok levették nehéz süvegüket. A kapitányok megfuvatták a kürtöt és a templomokban újra megszólaltak a harangok.

A nép tétován, bámészan nézte a martyrt, mintha az örület kábulatából most ébredne fel és elborzadt saját művétől.

Papok érkeztek és a karmeliták priorja imába fogott a megholt lelkek üdvösségéért.

Az egyetem rectora, Magister Fruman odaszólt Hans Wultersdorf császári főkapitánynak :

— Ez így nem mehet tovább. A nép egymást falja fel, mint éhes fenevadak bezárt ketreczekben. Adjuk fel a várost.

A kapitány némán lehorgasztotta fejét, majd a polgármester tekintetét kereste. Mindenki sóhajtott, de senki sem mert szemébe nézni embertársának.

A harangok zúgtak, fehér kámzsás karmelita barátok vállukra vették társukat, gyertyát gyújtottak és komoran megindultak szent terhük és szívük szomorúsága alatt roskadozva.

SURÁNYI MIKLÓS.

KÖLTEMÉNYEK.

Julián barát.¹

Ünnepi harangok hangjától kísérve,
Indul Béla király éjféli misére ;
De csonka az udvar dísze, ragyogványa,
Mögötte csak egy-két püspöke és bánja.

Várában a többi titkon nyeli mérgét,
Átkozza magában király keménységét ;
Csak belül évődik, de kitörni nem mer,
Véres a megtorlás, tölti félelemmel.

Polgár meg a pór is lázong a királyra,
Az urakkal együtt gáncsolja, bírálja.
Sok kósza beszédttől zavarodik, bódul,
S budai várfokra seregestül tódul.

¹ E vers arról a Julián barátról szól, a kit IV. Béla királyunk az őshazába küldött, ott maradt véreink fölkeresésére. Julián a kiküldött négy dominikánus egyike, fel is találta a honfoglalás előtt az őshazában maradt magyarságot, de Béla messztekintő terveit meghiusította a mongol veszedelem, melynek első hírért szintén Julián hozta meg.

Mint minden nagy nemzeti katastrophát, a mongol pusztítást is, mely első nagy akadályja volt a nyelvileg egységes Magyarország kialakulásának s mint ilyen, első felvonása a nagy magyar tragédiának, pártoskodás, belső meghasonlás, a lelkek egyensúlyának felbil-lenése, mondhatnám anarhiája előzte meg. Ezt a kárhozatos közhangulatot akartam festeni a költemény elején elhangzó rövid párbeszédekkel. Talán fölösleges említenem, hogy a mohamedán vallású s többnyire bolgár ajkú vámszedőket, adóbérlőket hívták akkor nálunk szerezcseneknek.

Mert ím jelek is már, égi jelek járnak,
 Fele folyvást lángban az égi határnak,
 Nyugszik a nap mintegy haragos vértóba,
 S keleten tűzcsillag, hosszú vörös csóva.

«Felfordult a világ, atyafiak, végkép,
 Hirdeti sok jóslat a világnak végét,
 Lángfarkú üstökös szintén azt mutatja.»
 «Bizúgy, mert a király népének nem atyja.»

«Atyja? Kinek bosszú tölti kemény szívét,
 Üldözi halálra valamennyi hívét,
 Kik tisztet viseltek Andrásnak alatta,
 Nádorispánynak is szemét kitolatta.»

«Úgy kellett! A bosszú méltán csapott rája,
 Gaz pogányoknak volt gonosz czimborája.»
 «Hát most talán pogány vámosok nincsenek?
 Kik az urak most is?» «Zsidók, szerecsenek.»

«Az urak sem urak. Szégyen süti arczom,
 Mindeneken úr a kevély görög asszony.
 A király — világos — csupán érte tette,
 Hogy az urak székét mind tüzre vetette.»

«Mit bánom én, földi, a nagy urak székét,
 Csak az igazságnak hagyott volna békét.
 Hajdanában az ily nemesemberféle
 Bement a királyhoz, beszélhetett véle.»

«Elmondta panaszát. Meghallgatták. Oszt ott
 A király úr nyomban igazságot osztott.
 Most az igazságra kilencz hete várok,
 Csak tollat faragnak az íródeákok.»

«Bolond kend, ha keres itten igazságot!
 Az apám Halicsnál kilencz kunt levágott,
 Én is vitézkedtem a szörényi végen,
 Mégis visszavette igaz örökségem.»

«Szórul szóra így van. Nagy jó uram, hallja,
Magam is így lettem a nemesség alja.
Kard ez, általjárja mi magyar szívünket,
A király ám lássa, ha így becsül münket . . .»

Elnémul az ének, a szent mise hangja.
Megkondul a várnak nagy öreg harangja.
Templombul a népség már kifelé árad,
Indul a király is, arcza komor, sápadt.

De a mint a templom küszöbére lépe,
Egy magas, ősz ember állt gyorsan elébe ;
Daróc a ruhája, szakálla bozontos,
Sárga, sovány arczán kiülnek a csontok.

«Julián vagyok én, kit az őshazába
Atyafi-keresni küldél Ázsiába.
Jó uram, királyom, megjöttem, de kérlek,
Engedd meg, hogy itt a nép előtt beszéljek.

«Óh, bár a kegyelem Istene azt adná,
Hogy szavam mindenek szívét általhatná.»
«Hallgatlak, csupa fül. Szent férfi beszélj hát,
Hosszu bolyongástok elérte-e czélját?»

«Hosszu bolyongásunk hosszú gyötrelem volt,
S négyünk közül kettő hitben erős nem volt,
Hamar visszafordult gyáván, csüggedetten,
Csak Bernát testvérrel mentünk tovább ketten.

«Nagy sok inségünket minek is beszélném?
Sivatag pusztákon, ingoványok mélyén,
Közlelében vérért lihegő vadaknak,
S emberek közt, kik a vadnál is vadabbak.

«Egyszer a fagy gyötrött, másszor meg a hévség
S benn fene farkasként mardosott az éhség.
Tengődtünk fakérgen, fűvön és gyökéren,
Ritkán, hamuban sült rossz korpakenyéren.

«Lábát szegény Bernát már csak alig vontá,
Eldől, hahogy én nem támogattam volna,
S az igaz, hű lélek könnyörögve unszolt :
.Hagyj itt engem testvér, mint valamely tuskót.

„Csak menj, a halált én csöndesen bevárom,
Méltatlannak ítélt mennyei királyom ;
De neked megadja utunk boldog végét,
Hirdesd véreink közt neve dicsőségét.’

«Hogy’ tehettem volna, hogy’ tehettem volna!
Tovább vánszorogtunk, csetelve-botolva,
Míg végre mozlímok városába értünk.
De éjjeli szállást mindhiába kértünk.

«Városon kívül hát megháltunk a sárban,
Közel volt halálunk. Már magam is vártam ;
De a Jézus Krisztus kegyes volt irántunk,
Felvirrasztott s másnap más falut találtunk.

«Ott egy jámbor mozlím, egy irgalmas lélek,
Szállást ada, s ágyat Bernátnak, szegénynek ;
Sírva letérdeltem a haldokló mellé,
S az Úrnak ajánlva, lelkét kilehellé.

«Sírnak adva testét, tovább bujdokoltam,
Fogyó reménységgel, majd eleven-holtan ;
Nagy szomjúság gyötrött. Hát egy általútnál
Menyecske meríté korsaját a kútnál.

«Egy korty-vizét kértem, de csak úgy jelekkel,
Ő meg, mosolyogva, mint a nyári reggel,
Korsaját nyújtotta, kissé kilocsantván,
S szíves szép magyar szó csendült meg az ajkán.

«Enyhőbb volt ez nékem, tikkadtnak, a víznél,
Epedő lelkemnek édesebb a méznél.
Adva Jézusomnak szívből igaz hálát,
Kérdezém az asszonyt s magyari hazáját.

«Férjnél van ő itten, de Etel víz mellett,
Két napi járó csak, már magyar föld terjed.
Szinte eltűnt testem minden fáradsága,
S el is érkeztem Nagy-Magyarországba.

«Dagadó sátrakból vala egész város.
Mindenfelé fegyver s paripa, csótáros,
Férfi, gyerek, asszony, méhe módon rajzó,
S valamennyi ajkon szép tiszta magyar szó.

«Gyorsan gyülekeztek mindenfelül össze,
S mint egy kikiáltót fogtak vala közre,
Ámulva, csodálva hallgatták beszédem,
Majd koboz pendült meg tisztos ősz kezében.

«Zengő koboz mellett el is énekelte,
Mint volt egyik ágnak napnyugotra kelte,
S lábuk porát a szél a mint elsöpörte,
Azt hitték, a testvér elveszett örökre.

«Ragyogott minden szem, tőlem a mint hallák
Nyugati magyar nép nagy hírét, hatalmát,
Földje gazdagságát, koronája fényét,
S új egyesülésnek közeli reményét.

«Folyam is szétválík, külön medret vágva,
De valahol mégis egyesül két ága.
Magot is hintettem, mit az Ige nyujtott,
S bizony, kösziklára az a mag sem hullott . . .

«Jaj, de sivatagján távol napkeletnek
Nép támada, vad nép, nagy haragos felleg ;
Mint fővényt a puszták félelmes viharja,
Maga előtt népek foszlányit kavarja.

«Iszonyú a tatár számnélküli száma,
A letiport fű sem sarjad ki utána,
Repülő csóvaktól város, falu hamvad.
Pokolbeli ördög . . . Tán az sem olyan vad.

«Kopjára csecsemőt szúr valamint nyársra,
Szörnyű vonaglását az anya hogy lássa ;
Majd, ördögi kedve mikor már bételtett,
Széthasítja karddal az anyai mellet.

«Karóhoz a férfit kötik, nyomorultat,
Tatár kölykök rajta nyilazni tanulnak ;
Olyan az áldozat, mint egy Szent Sebestyén,
Vére patakokban csorog le a testén.

«Holttestek rohadnak szanaszét halomban,
Tizenöt nagy ország hever immár romban ;
Nemzeteket erdő módjára kivágnak!
Híre-hamva sincs már Nagy-Magyarországnak.

«S én jöttem, siettem, már szinte rogyásig,
Inam szakadtáig, lélekzETFogyásig,
Hogy idején megtudd, bűnös Magyarország,
Az Isten haragja micsoda vést hoz rád!

«Tatár nyíl zúgását szinte közel hallom,
Reszket a kereszt is, hogy porba lehulljon,
Bűnbánva magyar nép, verd, verd csak a melled,
Az Isten haragját hogy kiengeszteljed.

«Boldogtalan nemzet, mennyi bűnbe estél,
A fiú apát ront, testvért meg a testvér.
Jaj, századok óta tornyosul az átok,
Iszonyú az, a mit közelegni látok! . . . »

Sápadt arczán kigyúl szíve indulatja,
Szemét félelmes tűz lángja lobogtatja,
Térde remeg, feje megcsuklik előre,
S király lába elé lebukik a kőre.

Megdöbben a király, a tömeg megdermed,
De a szívek annál szaporábban vernek,
A szívet, az elmét gondok köde üli ;
Jó lenne a romlást mégis kikerülni.

De döbbenet oszlik, szél ködöt elfújja,
 Viszály és gyűlölség felparázslík újra,
 S a keleti égen, haragos fényt vetve,
 Bal csillag, véres kard fénylik fenyegtetve.

VARGHA GYULA.

Alkonyi pirosság.

A fák, habár elmúlt a tél,
 Még leveletlen állnak ;
 Egész nap zúg, dühöng a szél,
 Nyögnek a pusztá ágak.

A görcsös ákác barna mind,
 S fehérek mind a nyárfák,
 Mezetlen, asszu karjaik
 A mint az égre tárják.

Elunta már a karsu nyár
 Sohajtni, mint a hárfa,
 A szél is úgy szeretne már
 Elülni éjszakára.

Már alkonyul. Bánat borong
 A felhő-nyomta tájon,
 Lennbújdokol a napkorong
 A nyugati határon.

S biborszínt fest az alkonyat
 A sápadt méla égre,
 Felhők alól kigyúl a nap,
 S minden fa mintha égne.

VARGHA GYULA.

KÉPZŐMŰVÉSZET.

Jubilæumi kiállítás a Múcsarnokban.

Háború, összeomlás, forradalmak és ezek visszahatása, mintha mindez nyomtalanul suhant volna el művészeink feje fölött. A Képzőművészeti Társulat hatvanéves főnnállása alkalmából rendezett műkiállítás általános képével alig különbözik attól, a melyet 1913-ban vagy akár előbb is láttunk. Több kiváló művészünk halt meg legutóbb s a hol évről-évre hűségesen megjelentek munkáikkal, a múcsarnokban nem szerepelnek többé. Nyomukba azonban új erők léptek. A tárlat megszokott jellegén ezek sem módosítanak. Technikai készségük, igyekezetük s néhánynak kivételével jó ízlésük is többnyire elismerést érdemel; de valami fáradt unottság nehezedik legtöbbször vásznára. Ennek alighanem főleg az az oka, hogy ha csak arczkép megrendeléshez nem jut, vajmi kevés festőnk biztos művének sorsáról.

Most is láthatunk sok tudással és igyekezettel megfestett alakos képeket, a melyeken első sorban az tűnik szembe, hogy csak a tárlatra készültek s innen valószínűleg ismét a festő műhelyébe vándorolnak vissza. Művészet és élet, mestereink és a közönség között ma sincs meg a kapcsolat, a mely nélkül csak kivételes tehetségek pályája emelkedik egyre lendületesebb ívben. Rottmann Mozart Sámsonját, Kukán Géza Dózsa Györgyét, Merész Gyula Virrasztunk című allegoriáját, Czencz mythologiai képeit bizonyára több lendülettel és közvetlenséggel festi meg, ha eleve tisztában van azzal, hogy munkája kihez kerül vagy hogy általában akadni fog gazdája. S a mai válságos időkben művészetünk sorsa azon múlik, sikerül-e mestereinket az étellel szorosabb kapcsolatba hoznunk. Kiállítások rendezése nem elég többé ehhez. Változott viszonyainknak megfelelően szervezett, helyesen irányított, életrevaló műkereskedelemre lenne első sorban szükségünk, különösen azért, hogy művészi termelésünk fölöslegét, de csakis jó képeket, külföldre juttassa. Hivatalos és társadalmi úton azonfelül oda kellene hatnunk, hogy templomaink s más épületeink

diszítése, mely ma sem szünetel, a közönség legszélesebb rétegeinek való sokszorosítások, kontár üzerek helyett végre rátermett művészek kezére kerüljenek.

Művészi életünk irányítására hivatott tényezőinknek mai nyomorúságunkban nem lenne szabad többé megelégedniök azzal, hogy művészetünk egyre csak repræsentáljon. Művészeti politikánknek reálisabb alapokra kell helyezkednie, mert különben képirásunk ma-holnap kizárólag arcképfestésre fog szorítkozni, miként száz évvel ezelőtt.

Művészi szempontból a dolog természeténél fogva a műcsarnokban most is a képmások állnak legelől. Karlovszky Bertalan Peturbán-szerűen ábrázolt Rakovszkyja, ha túloz is a jellemzésben, mestermű. Igen lendületesek Udvary Pál arcképtanulmányai, figyelmet kelt Neogrády László kétrendbeli leányképe, erőteljesek Sárkány Gyula történelmi színű mellképei. Több kiváló képmás már előbbi tárlatainkon is szerepelt, a minthogy, úgy látszik, a jubiláris kiállítás címén sikerültebb táj- és életképeiket sokan most már másodszer, sőt harmadszor is kiállították. Ép azért, bár a kiállított tárgyak száma több mint hatszáz, szemlénkkel rövidebben végezhetünk.

Az új munkák sorában a kiválóbb festmények: Poll Hugó pompás hatású, verőfényes vedutája. Eső után, Dobai Székely Andor sárosmegyei tájképe, Pentelei Molnár János Téli napja, Komáromi Kacz Endre ódon hangulatú alakos interieurje s Glatz Oszkár bájos mesélő leánya. Komoly törekvésre vall Kövesdy Géza Jártatás a Balatonban című nagy képe. kissé még bronzszerűen merev, hatalmas lovaival.

Egész sor remekművel találkozunk a csöndéletképek sorában, de főleg a rajzok és metszetek osztályában, nemkülönbén szobrászaink munkái között, a kik akkora számmal és annyi sikerrel, mint most, már régen nem szerepeltek.

A graphikai munkák sorában Haranghy Jenő drámai hatású, allegorikus élű kőrajzai keltenek feltűnést s Márton Lajos leheletszerűen finom, pompás czeruzarajzai. Baranszky László budapesti tárgyú rézkarczai igen festői hatásúak s e mellett a főváros architektonikus szépségeinek megértetésére is igen alkalmasak. A graphikusokhoz ezuttal szokatlanul nagy számmal csatlakoztak építészeink, többek közt Foerk Ernő, Györgyi Dénes, Lechner Jenő és Lux Kálmán. Általában ideális tervekkel és történelmi tanulmányokkal szerepelnek. Gyakorlati feladatok megoldására, sajnos, ma építészeinknek van a legkevesebb alkalmuk.

Szobrászaink Strobl Alajossal és Zala Györggyel élükön szinte

mind megjelentek. Strobl előkelő hatású mellszobrokon kívül regényt olvasó két fiatal lány bájos alakjával szerepel s ezt a művét nyilván nemrégiben leleplezett, egyszerűbb elrendezésű Jókai szobrának talapzata elé szánta. Zala György a milleniumi emlékmű egyik domborművét állította ki: a szent korona hazahozatalát II. Lipót idejében, s festői tárgyát igazi szobrászi felfogással egyszerűsítve stilizálta. Ligeti Miklós-nak most kiállított síremlékterve három gyászoló alakjával egyik legtartalmasabb munkája. Érdekes Markup Bélának A kormányzó című lovasszobra. Most is igen kifejezők és lendületesek Lux Elek jeles bronzai. Merész, de formáiban csupa aczélos erő Szentgyörgyi István pigéző fiút ábrázoló bronzalakja. A képmás-szobrok gazdag sorozatából még Istók János finoman jellemzett asszonyképmásait és Kisfaludi Strobl Zsigmond éles férfifejeit emeljük ki. A sok jó szobrászmunkának felsorolására ezeken kívül nincs terünk. A tárlat graphikai osztályában, nagy üvegszekrényben, az apró bronzok igen változatos gyűjteménye látható. Szinte valamennyi darab remekbe készült s csupa szellem és báj. Legelőkelőbb díszmű-árúkereskedőink kirakatai és polczai mégis tele vannak rendszerint jóval drágább ilyfajta külföldi tuczat-árúval. S művészetünk egészséges fejlődésének ma még nem egy az ehhez hasonló akadály.

D.